

ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама
Београд, 2017, година XI,
број 38-39

Прича,

први и једини часопис за причу и приче о причама
Београд, 2017, година XI,
број 38-39

Издавач

Књижевно друштво „Свети Сава“
Београд, улица Гандијева 167–177

За Издавача

Славољуб Марковић

Главни и одговорни уредник

Славољуб Марковић

Уредник

Небојша Ћосић

Дизајн

Драган Цоха

Часопис **Прича** излази четири пута годишње

Тираж – 300

Штампа „Горапрес“ – Београд

Корице:

Мирјана Одић

назив:

Дрво љубави у заувек

година настанка: 2006

техника:

комбинована цртачка средства, пигменти и акрилик на
мејдијапану

димензије: 140cm x 140cm

ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама

Српска прича XX века
(Дванаеста свеска)

Београд, март-јун 2017,
година XI, број 38-39

Комисија у саставу:

Драган Мраовић,

књижевни уметник и преводилац (председник комисије)

Јасмина Нинков,

директор Библиотеке града Београда

Проф. др **Александар Милановић,**

Филолошки факултет у Београду

Доц. др **Владимир Симић,**

Филозофски факултет у Београду

Доц. др **Маја Радонић,**

Факултет за културу и медије

ускратила је средства часопису Прича.

Садржај:

Милош Црњански, Адам и Ева	7
Милош Црњански, Мој пријатељ који је прошао	19
Милош Црњански, Рај	30
Мило Ломпар, Колико судбине има у погледу?	43
Јован Јовановић Змај, Селумила	62
Јован Јовановић Змај, Код самртника	63
Јован Јовановић Змај, Јуда	65
Јован Јовановић Змај, Сова	66
Јован Јовановић Змај, Старац и баба	68
Јован Јовановић Змај, Један сан	71
Јован Јовановић Змај, Код малог самртника	72
Јован Јовановић Змај, Свети Сава и врба	73
Јован Јовановић Змај, Ружа	74
Јован Јовановић Змај, На самртном часу	75
Јован Јовановић Змај, Вечност	77
Јован Јовановић Змај, Неиспевана песма	78
Јован Јовановић Змај, Божја порука	80
Јован Јовановић Змај, Покојна мајка природа	81
Јован Јовановић Змај, У сватовима	82
Јован Јовановић Змај, Крокодилске сузе	83
Јован Јовановић Змај, Један критичар	84
Јован Јовановић Змај, Две душе	85
Јован Јовановић Змај, У кругу божјем	86
Јован Јовановић Змај, Пркос	87
Јован Јовановић Змај, Хекторово страдање	89
Јован Јовановић Змај, Најлепша песма	91
Јован Јовановић Змај, Смрт једне девојке	92
Јован Јовановић Змај, Одушевљење	94
Јован Јовановић Змај, Облак	95
Добривоје Станојевић, Поетички пркоси и заноси Змајеви	97

Милка Гргурова, Две жене	105
Милка Гргурова, Пред иконом	115
Милка Гргурова, Мило за драго	120
Милка Гргурова, Ратари	131
Славица Гароња Радованац Милка Гргурова или образац женске приповетке на прелазу два века	147
Милош Р. Димитријевић, Јесен у прованси	158
Милош Р. Димитријевић, Лепота мора	178
Милош Р. Димитријевић, Инспектор	186
Станиша Војиновић, Експресионистичка прича	
Милоша Р. Димитријевића	190
Милош Н. Ђорић, Књижевна сећања (Јадранске радости)	192
Милош Н. Ђорић, Коњосање Коњосава Коњосављевића (На отави)	196
Милош Н. Ђорић, Псовке	202
Милош Н. Ђорић, Ркање	205
Драгана Бедов, Магија приповедања – сећања и успомене Милоша Н. Ђорића	209
Марко Марковић, На боку	214
Марко Марковић, Јанко сиротан	228
Андреа Беата Бицок, Са обала вечно криве Дрине	238
Никола Трајковић, У агонији	244
Никола Трајковић, Пречанка	251
Никола Трајковић, Освета	261
Никола Трајковић, Дођите к нама у пролеће	263
Ненад Ивановић, Искуство чулног у причама Николе Трајковића	270

АДАМ И ЕВА

Музика је лармала „Салому“ Straussovu, а Ирод у своме зеленом плашту, и пун топаза и аметиста, који њега ипак ни-су очували, да се пре представе не опије, вирио је кроз рупицу и гледао публику која је лагано пунила арену.

Режисер протрча и он му довикну: „Tigelline, у апотеци немаш ни мараскина, – то измољавам“ – па се лагано осврну и оде у женске гардеробе, па закуца. „Mademoiselle Саломо... жури се“. Он провири кроз кључаоницу. Она је полугола седела пред огледалом и шминкала се. Њено бело напуद्रовано тело сјало се као корице од слонове кости на моливтвеницима. Ох, затиљак је био особито леп, као од првог снега. Финоћа нека неописана лила је из тог гнезда под косом. Код позоришта је звали „маркиза“. У руци је држала слику неку, а очи су јој тога дана освануле пуне бола; и грдне, црне горко чулне без дна биле су упрте у слику.

На слици је био неки тобцијски официр.

Она га је гледала са јадним осмехом око усана. Та уста, тако чиста, без оног уморног, тамног, што драгане носе око усана. Она је била сва пуна светлости и то јој је давало силну моћ. У њеним очима појавише се тужне, поштене сузе. Горка је то била љубав. Она му је пала шака једно вече, пуно шампањских флаша, хризантема и снега. И сећала се из те ноћи, само једне свилене хотелске постеље и хризантема, које је понела била чак у постељу. И та љубав која је почела пијанком ето стигла је до суза. Она се завали у наслоњачи и њен осмех немоћан, опет се засјаји, над уснама које су шапутале нечујно, страшно нешто.

Зачу се звонце напољу, – а она наслонивши главу уморно на руку, сети се нечег што јој очи замрачи још више, кад облак ноћу покрије месец, и на њој поста све још више глу-

хо, пуно тајна и мрака. Како све долази изненада – мислила је она – испрва само звецкање мамуза, један таман парфем духана, који је нервирао, једно лице тврдо, мушко и мирна снага једног човека, која је њу доводила до плача, и клечања. Он никад није понављао речи. Он никад није мењао намере; што је изрекао једном, обећао или одбио, то је одржао немилице. То је њу дражило, доводило до суза. И она је гледала, гледала уморно у ту слику. Нападала је нека туга и жалила саму себе, кад је мислила на њега. Засмеја се горко – стотине мушких пузило је пред њоме, а она је бојажљиво излазила пред њега, и бојала се као дете да не каже, да не учини, ох, да не помисли штогод, што се њему не би допало. Њу нападе стид, кад се сети како се боји њега и како му је понизна. Порумене и зари главом у свеж бокор ружа на столу, па се окрете, приђе телефону иза врата.

Док је ћеретала уморно, пређе руком по челу. Одједном она се прену и подиже на прстима мада је телефон био доста ниско. „Ох... молим те... ах не...“ – и раздражено дираше прстима по зиду – „Замоли... кога да... те... замени, уосталом нека носи ђаво твоју батерију... чекај ме... но... немој да ме раздражиш, сад ће представа почети... но... мораш... ах“ – кликну она – „да код тебе... Знаш, да ниси пристао, дошла би силом.“

„Волим те, чуј... тако лудо, да је већ и мени досадно.“

Спустила је шкољку и на лицу јој засја нешто презриво. Како ме брзо остави и не слуша... утом цикну звонце у ћошку и неко залупата на вратима. Она брзо истрча.

Сервус! – рече јој грдан офарбан свети Јован, што је помагао режисеру истерати неколико паунова на зидине Иродове.

Била је пошла на позорницу. Стар један човек, судач, који се давно улагиво, приђе јој, са рукама пуним цвећа.

„Изволите и не заборавите госпо, да су лепе речи више но царства и највећа дела“ – она се засмеја „немојте да нам „играте“ Салому, то је одвратно, доста је ако говорите Wildea.“

„Јесте ли то код полиције научили?...“

Младић један им приступи, у руци је имао Wildeove песме. „Тага – рече он старцу – очинска дужност није само плаћати дугове него и сићи с пута.“

Он се мучио да пред глумицом покаже *esprita*.

Она узме књигу – „Интересантно“ рече – „никад не читам Shakespearea, а играм га красно.“

„Гле како је лепо ово – „у затвору своме, па и ту имам моју љубав и звезде.“ Ох – трже се она и истрча на позорницу, а ватрогасац иза кулиса сентиментално погледа за њом.

Он је чекао. Стајао је код прозора и гледао према позоришту. Слуга је обилазио стол и залазио у спаваћу собу, из које је вирила зажарена пећ и широк румен кревет. Држао је страсно своју цигарету и гледао у тај дим лак и плав, као цвеће пољско украј шума, у дим, јединог његовог пријатеља. Окрете се и зажмури од сјаја.

Био је висок, кршан и напрасит страшно. Волео је живот, волео га је откад се вратио из оних густих, младих, крвавих шума на Бугу, где осташе многи раздерани за веселје врана. Од онда му је живот био гласна теревенка сваки дан. Тако је добио њу. Врати се прозору и загледа се опет.

Не, он није био жељан славе, није жудио за срећом, лепоте је хтео, за њу је давао здравље и срж, све. Знала га је цела варош. По *foyerima*, по концертима, он је био свуд. Љубакао је, зевао је, а у зору седео у фотељи и смешио се. Имао је чудне назоре, нису га волели, још мање слушали, а он је мало говорио. У зеленом мантилу са капом без бране он се као чудна сенка смешећи се вукао од града до града, и кадикад му је било чисто жао што умро није.

Отворио је прозор, новембар је био, али су то били чудни дани. Увече је небо било топло и сваки се освртао и тражио ласте. Сокацима је врвео свет. Дрвеће је клијало и он се насмеја јесени што је уобразица, да је пролеће. А волео је небо, научио је да га воли, тамо у оним шумама крвавим. Небо га је развеселило и било његов учитељ. Са кровова је цурио снег што се топио као мајчине речи, као срећа девојачка. Откад паде снег упознаше се боље, она је често пла-

кала, и њена љубав у почетку теревенска, постаде нешто сирото, лепо и свето, њин говор поста тих. И њему се чинило да је љубав једна магла, бестидна и раскалашна и да је тешко и после љубави остати ведар и млад. А није волео девојке, мислио је да оне никад не могу дати те чари; тек јад, очај и жеља за изгубљеним, доводе до екстазе. Мрзио је ручкове код његових генерала, што су се поносили са својим тучетом удавача, и говорио грубо да љубав почиње тек кад спадне кошуља, тада почиње понос женин, тада постаје једна отмена и часна, а друга простачка. Не, љубав није Бог, није теза, није животињски акт, није лудило, она је магла крви, младости и неба, један тихи страшно болан, слadak парфем младости, што остаје на скутима кроз цео живот. И откад је био заљубљен мрзио је неправде и људе, жељаше нов живот и барикаде. Боно, и страшно је било видети га, како у друштву своје брани част, „незаконите“ љубави, част тела. У зору он би остајао тако раздеран, уморан, са мало надувеним усницама, мирисао хризантеме, јео слаткише које би она иштипане остављала. У пећи би још тињала ватра, слуга би унео чизме, а он би са очима сузним ишао горе-доле, и подизао њене рукавице које би она често заборављала. А напољу би вејао снег, на град где није имао никога свога, на кровове и на њину судбу.

Кола зазврјаше, он се трже, био је скоро заспао. Брзо затвори прозор, чу звонце и слузин глас, виде како она излази и баца му рукавице мокре у лице. Он погледа на сат и намргоди се.

Она се насмеја. „Све може човек заискати од вас, само да будете учтиви и онда, кад вам је то непријатно, то не.“

„Ти свако вече одоцниш.“

„Али увек четврт сата, не више не мање.“ Слуга је сервирао.

„Боже како сам уморна. Ала је та Салома глупост, боли ме глава.“

Слуга просу мало вина и уплашено погледа у господара.

Она се засмеја. „Ништа, ништа, није то за вас... али да он мора учити да коси, ишло би још горе, него вама сервирање.“

Слуга је забезекнуто гледао у њу, и спремао брзо а она се весело смејала.

„Не знам шта ми је данас, два пута ми препаде мука... да ли би те било жао да се разболим... верујеш ли ти уопште у Бога...“

„Молим те не буди сентиментална, то је једино што не трпим.“

„Јеси ли приметио да то цареви, паше и убице никад не воле...“

Он се насмеја. „Лепа имена за мене.“

Она хитро устаде и забрави врата. Била је бледа. „Мени је мало зло... опрости...“ Лагано је ушла у ложницу и чуло се како журно баца од себе одело.

Он утрну светлост, оде лагано за њом, понуди јој цигарету и седе пред њоме. Она лагано прекрсти руке на коленима и загледа се у њега. Говорили су обичне ствари. Тужила му се, сплеткарила, болело је да мора да лаже код позоришта. Вечерас је била тужна.

„Овог месеца још ниједанпут нисам држао службу.“

„Жао вас је?“

„Не. Други ме замену, али... не волим да молим.“

„Чекао си ме?...“

„Да. Задремао сам био. Премишљао сам...“

„О чему?“

„О љубави...“ – и погледа је подругљиво.

Она се загледа у њега па приђе тихо и пољуби га благо. „Хвала ти што си о љубави мислио.“

Он зажмури. Она је била фина, танка, као девојка што иде први пут на бал, – сироте њене мале руке, он их је научио кајати се у очају. Била је пет година већ глумица, а о љубави није више знала, но свака цура; њено тело је знало само цвокотати зубима у страсти. Знала је нешто још латински, чинила је све да му се прикаже „висока жена“, читала је Ничеа, и свађала се цео дан с модистикињама. Издисала је од радости кад јој је говорио о школи, о његовој намери да оде у Париз, да учи хемију, – она није хтела више да чује о растанку. Загрлила би га и по читаве сате ћеретала с њиме да ће он постати „велик човек“, па о смрти и моди, и о ње-

говој најмилијој теми, о револуцији. Тада би га њене очи пекле, пиле, а под очима би јој се јавили црни слатки колутови који је чинише musettski лепом и младом. „Спавала је добро, откад њега зна, увек спава добро“ и румена од стида грлила га је, а руке њене бестидне чиниле би чуда, пуне смелости, палиле су га и робиле, оне су га правиле дететом, њене су руке умеле певати, муцати, њене руке су опијале, два жива цвета што чинише драгим и оно што је на невести гадно.

А он осећа само њене меке запупеле образе, осећа грчење лаких, као ласте, тако страшно лаких руку, око врата, како му нуди њена чиста, ох тако чиста уста, дику њене лепоте, и трепавице, а на њима две-три грдне сузе. Слуга закуца, он устаде и приђе.

„Кад да будим?...“

„Око пет...“

После је била опет тишина. Он се врати а она му притрча, седе до његових ногу и поче му љубити руке. Ватра је мумлала и хуктала, на прозор паде грдна сенка катедрале, обучене у неки накинђурен барок. Снег је био поцепан, у крпама и траљама тужним лежали су слатки скути неба, по крововима. А они нису говорили јер нису имали о чему, а снаге не беше да се растану. Уморни смешили се у тами, глава им више пута клону од умора, који нема ни узрока, ни господара; речи боне и милосне навираху из њих, и они их шапутаху без реда и жеља. Месечина је у дугим издераним свиленим крпама ишла по сокаци, играјући лудо као какав бео, гојан pierrot. Њено тело беше благо у својој срећи и полету. Никад јој он не сагледа груди. Оне су биле мале, нежне и имале су дубоко страсно таман љубичаст цвет. Она се превијала пред њим и шапутала „Ох ти ме не волиш више као пре... ти хоћеш само да се заиграш, да заборавиш... а ја... заборављаш да сам жена.“ И опет би га питала за његову маму, за његову кућу, за његов завичај негде у Босни, за његову батерију чак, а највише за његову будућност. И он би видео крај себе само њене грдне, широм отворене очи... око њих би било разбацано слаткиша и цвећа. Хтела је увек и

свуд цвећа, и њен затиљак био би и ноћу пун зоре.

Она се трже одједном, пригрли га и рече тихо: „Имаш ли ти појма, како је то срамно и горко бојати се, не смети бити мајка?“

Он учини један нервозан покрет – „ох опет то“.

Она га немоћно погледа.

„Боже, како си суров“ – и црна с мутним очима и румених танких усница, засмеја се иронично и горко.

„Молим те позајми ми хиљаду круна, овог месеца...“ и наједном заставши пред зажареном пећи и свлачећи одело, тихо... „видећеш... ја ћу се још убити због тебе“. Баци се на кревет и заплака тешко. И као у каквом сентименталом роману над њима неко лупатајући засвира валцер Чорипов, и поче ређати оперете и Кармену. Кад је свирао „романцу цвета“, она комично, нервозно скочи: „Ох, молим те, иди горе да престане, буши ми уши...“ – и сакри се под јастуке у кревету. Он устаде, виде мокре кровове и небо тешко, као камен, и поче везивати завесе од чипака – тражио је таму, волео је таму. Загледа се кроз прозор. Није питао за душу, радовао се њеном телу, у њему је било отменог жара и доброте, није питао за душу. Кадикад се сетио само оних грозних упаљених шума без цвркута и једне птице. Он није имао никог, ни мајке ни дома ни отаџбине, све беше пропало у њему, очи његове ћутале су увек, нису питале, нису признавале никад. Није био захвалан за љубав. Стајао је при прозору и смешио се осмехом тамним, што је био пун беспућа и магловит, кад она наједном врисну. Он се окрете и виде како она лагано устаје. Она викну двапут његово име и паде на колела пред њим.

„Шта вам је?“ – питаше он нервозно.

Њене се очи отворише широм као двери из њих плануше сузе, она устукну натраг и бледа, страшно бледа рече тихо: „Ја сам мајка.“

Отишла је пред подне. Он је остао миран, само је нешто подругљиво, зло звучало у његовом гласу, кад јој при поласку рече: „Мени драгане треба... а на будуће поколење заи-

ста нисам радознао.“ Она га је тужно гледала. Остала би још да га грли и да плаче, али морала је журити, пробали „Госпођицу Јулију“ – код позоришта су владале озбиљне тенденције, а после директор јој је обећао хиљаду круна

Јутром долетеше сви врапци на његов прозор, волели га, а звонцад трамваја кикотала се по сокаку. Је ли то сунце, што се тако хори, ах не, то је нечији смех на улици, он би се био чудио да је његов. Дете, његово дете. Нашто то? Гледаше уморено преда се, завијен сетном маглом дима. Дете... мишљаше он опет... има нечег ипак што остаје, нешто драго, непролазно, ...и дуго гледаше у тај дим што се шара, цвета пред њим плав и лак, као цвеће украј сумрака. Узе новине са сточића и каве, да одагна мисли – и с тихом симпатијом поче читати, о крвавим петроградским улицама... после их баци и уплашено мишљаше како је то неочекивано дошло. Дете... и једнако понављаше тихо, као да га је неко ударио у груди, у себи... дете. Срце застане кадикад у човеку, престане да куца, па куцају успомене, па се вије дим са руке, што има дах, пуст и бескрајан пун таме. Нападало га је нешто горко, тешко. Нашто њему дете? Нашто дете? У зеленом мантилу са капом без бране, он се и досад, као каква мутна сенка вукао кроз живот, без дома, без икога – нашто њему дете? Душом му прође комедија целог света, и он за ништа што мину не осети пријатељства, ничега се није сећао радо, ни људи, ни себе самог... па зар сад дете? Можда син. Он виде одједном горко себе, кад је био ђак мали, са великим очима, бистрим и чистим, кад је мислио, да ђак спасава свет и декламовао – и он се насмеја. Дете, шта ће њему дете? Њему је било добро досад, и њему је било све тако свеједно. Са топовима својим прешао је Карпате, горио је жедан на кршу, волео је у туђини, у завичају би га убио бол. И кад превуче руком преко чела ладна, њега није жао ничега на свету. Само му је гнусно помислити на будућност. Њега није жао ничега на свету, јер је заборавио да се радује.

И њему се тајно јави жеља, да изгуби ту жену, да је остави. Заборавиће га, биће који дан бледа, писаће му очајна писма, добиће нову улогу, па крај. А њему би било добро, опет

би био сам, сам. Он помисли да отпутује. Станице у сунцу, станице у снегу, станице у киши, станице пуне крпа; жене и деца леже на камену, војници, његови Босанци са штакама, ох како се он бојао и гадио станица, а и куда да оде?

Слуга је ушао, погледао га, и ћутке донео чизме па лагано опет оде. Он се поглади по лицу и осети траг њених трепавица меких што су блажиле као шапат у мраку. Сети се једне тетке своје, у Сплиту, и помисли, да оде тамо, на неколико дана да се смири и одлучи. Сети се тераса, расцветаних у златним и плавим водама, где по камену рони увече глас звона. Али требало је молити, и кад помисли на свог гојног избријаног командира, он бесно баци цигарету, и одлучи да остане.

И њега је плавио, запљускивао, топио неки сулуди гњев. Шта ће та жена, нашто њему дете? Као да је хте ло нешто да га веже, он рашири бесно руке и поче корачати горе-доле. Па се сети себе и виде да је смешан, седе и заклопи очи уморно. Било му је до суза тешко. Не дете! Не! Страх неки обузе га, као да је осећао меке, мале ручице, око свога врата, и видео очи јасне и бистре што га гледају и питају, а она, она сва дивна, како је у зору била уморна, и облачила се, са ведрим, сретним осмехом, око тако чистих уста, без оног облачног напора, којег драгане носе на уснама, падала му је са дететом на груди.

Он скочи, дрекну „до ђавола“.

Слуга промоли главу са „изволите“, – па га опет несташе кад виде господара.

Његове се очи замислиле, престао је чисто дисати, живе ле су само његове замишљене очи. Дим се витлао око његове главе, душа му је била пуна тог дима, он му је шапутао, причао, а плећа му се погурила и ћутала. Седео је тако и кадикад само чуо, како му нешто на грудима прошапуће молећиво... дете... а била је тишинау соби, светлост је пала на прозор, а напољу се љуљало мокро дрвеће, и сунчало се. Јесен је викала гласно његово име, али он то чуо није. Шта се то догодило са њиме, није му више чинило радости ни најлепше тело, ни верност, ни бол. Под прозором беше хрпа

црвеног, увелог лишћа, можда је то ветар тако хтео. Из прозора подрумских вирила је црна зима, и дојила његов бес. И то лишће што се вијало по сокаку, мучило се, да га умири, а далеко негде звиждао је воз, и звао га још даље у туђину. Дете... нестаће сад детињаста чар, што беше најлепше у њеној љубави свежа као чесма, и са њеног тела одлетеће светлост, бела, као у звезда, које не знају што стаје.

Звонце, он чу њен глас.

Она је весело ушла и бацила му мокре рукавице у лице. Загрлила га, смејала се, добила је хиљаду круна од директора, а новинари јој рекоше, да јој Стриндберг особито „лежи“.

„Шта мислиш да они знају“ – засмеја се она, па му седе у крило. Нешто тужно прелете јој преко лица, и она му погледа јасно у очи: „Ниси ми весео... како си ти покварен... ја сам глумица, па се радујем, или сам бар весела, што се ово збило... а ти... како су ти тамне очи... не бој се... чега се бојиш, ја ти нећу сметати.“ Она му се сва приби и шапуташе кокетно: „Биће син... хоћу да има плаве очи, а косу златну, па ћу је делити налево... па кад ја остарим он ће ме после представе пратити кући иљубиће ми искрено руку... не као ви сви... искрено... боже, ала си суров, нећеш да се насмешиш.“

Она га је грлила, и кадикад се само видело парче црне свиле, око њених белих колена. Њене руке, пре бестидне и хитре, падале су сад лагано, и дрхтале мале, као птице у зраку. Њен дах је био други, тежак и дуг. Она му је стављала хиљаду питања, и сећала га, хиљаду успомена, ни весело, ни тужно, но несретно. И у њеним успоменама беше сад чак и оно лепо, што је у истини било непријатно, и простачко некад. Он је био слаб, да се насмеши. Она је постајала лепша сад, она је била пунија таме, само сујој уста остала светла, тачудна, чиста уста, око којих не беше ничег горког, ничег увелог. Она је била лепа, као деци мајка. Она има нечег боног на себи, пуног стида. „Ипак је детињство оно, што нам остаје никад неупрљано“.

Слуга уђе и поче сервирати. Ручали би често заједно.

Она му приђе лагано у руци са једним свежњем румена папира. „Да видиш шта сам ти донела...“ Са дрхћућим пр-

стима дрешила је трачице плаве и после многог шуштања и цепања папира шареног, који је падао, као да су лептирови одлетели, она извади двоје малених дечијих ципелица. Њен смех закликта, и полете небу, а она му се обисну око врата.

А у његовим очима не беше радости, но нешто тамно, мутно и бурно и намучено пламтило је из тих очију. Она се загледа у њега дуго и дуго. Па кад јој клону глава оде прозору и загледа се у кровове покривене издераним крпама снега... чу се, како јој чело тихо удари о стакло, а рамена јој се затресосе од тешког пригушеног боног крика.

А у њему је плавило нешто паклено, бесно и он промукло рече: „Немој афектирати!“

Она се, као да је ударио, трже, и окрете, њене сузне очи су гореле... „Збиља, реци ми... ти се не радујеш.“

Његове руке задрхташе, он гурну чашу која звекну, и дивље викне: „Ох шта знам ја... волео бих умрети.“

Она стајаше уплашено и насмеши се боно и иронично... „не разумем те драги... ти си луд.“

А он је погледа гњевно и рече тихо „Може бити.“

Заиста, она је стајала бледа, и гледала га, није га разумела. Откуд то наједанпут, та он ју је волео. Мало је говорио, још мање се исповедао, али мрачна страст, коју је осећала у његовом загрљају, није лагала? Он се свему ругао, све презирао, но то је било зато, јер је он туђинац, и то туђинац са југа. Али још јуче ју је волео, па откуд тај мрак у њему? Она тихо приђе отоману, паде, и зајеца страшно.

Била је тишина... чуло се звиждукање слузино па и то преста... Чу, како он скочи, и поче лутати по соби и како оде у ложницу. А горе над њима поче опет неко лупати у клавир, и свирати Chopin-а и Кармену. Плач ју је лагано умарао, све више, и она је све тише и тише јецала... апосле... заспалаје.

Оно друго што се тада збило, беше као сан.

Колико је проспавала није знала, само одједном, као гром нешто сијну и сломи се у соби.

Она скочи из сна. Врисну, виде га, како паде на постељу а из руке му тупо паде на земљу оружје, тупо, и гласно, као да неко удари огромну тачку целој тој улози њеној.

Слуга се преко столица стрмоглави пред господара, и јаукаше. Она виде, како са његових груди, кроз танко црно одело навире црна крв. Она врискаше, а слуга као помаман ваташе је за руку, и викаше „Не бојте се госпоја... ништа... није трефио... није трефио“ – и откопчаваше господара... А она викаше његово име, виде у његовим очима неку страшну ноћ... јесен је напољу викала његово име, али он то није чуо... она паде на њега и љубљаше га.

МОЈ ПРИЈАТЕЉ КОЈИ ЈЕ ПРОШАО

Први дан априла, у Београду, освануо би, у то доба, обично, ведар и топао и остао би такав до вечери.

Улице и предграђа вароши, после толиког ужаса у рату, оживели би рано ујутру, а под ђарлијањем ветра са Саве и Дунава, прозори би на кућама почели да светле. У заветрини Гробљанске улице – где је мој пријатељ становао – цео крај, око бившег тркалишта, био би, у пролећу, осветљен, кроз облаке, већ у зору. Облаци су се отварали, румени и модри, Сунцу. Над предграђем, дуж Саве, међутим, где је био амам, у који је мој пријатељ, свако јутро, одлазио, било је ујутру још тамно. Над крововима се тамо много димило, са станице, над возовима који су одлазили у свет. Мало даље, на Сави, под бедемима старог града, тек су биле почеле да се искрцавају, галамећи, пиљарице из Земуна. Над њима су се, на аеродрому, почели да преврћу у висини војнички аероплани. У чистом, јутарњем, ваздуху, изнад Дунава, постали су били видни, и зелени, поплављени врбаци. Падина око гробља, међутим, где је мој пријатељ становао, пела се у светлост, и усева, према опсерваторији. И усеви беху тек озеленели. На Београд се у таква јутра спуштала све чешће једна, безмерна, провидна, жарка мрежа пролећа и небесних појава, које су се састојале, не само од небесног плаветнила, него и топлоте, сјаја, титравих и муњевитих зракова Сунца. А ти зракови су били засути шљокицама плавих варница. Затим, испреплетане сребрним неким струнама, са којих су се сливале неке усијане капљице. Сунце се родило.

Те буктаве светлости које су падале, као киша, на варош, допрле би, око шест сати, до куће где је мој пријатељ становао, а доносиле са собом и мирис земље и биља. Мој пријатељ је становао, ту, недалеко од гробља, у једном реду опа-

лих кућа и нечистих, јадних авлија. Светлост небесна беше се и тог дана расула, рано, и до њега, кроз беле, чипкане завесе његовог момачког стана. Кроз завесе, на којима су се, као закрпе, још виделе жуте крпе јесењих киша, које су оставиле трага. Будећи се, тачно, у исто време, кад би требало да пође до амама, мој пријатељ је, тада, обично, сањао воду. Воду великих река које су опасивале град и зато му се дешавало, да сања, да му је млака и мека и зелена Сава зашла за врат, и да га голица. Затим, да му се хладни и мутни, широки, Дунав слива на груди, леден.

За све то време, међутим, мој пријатељ би наставио да тестерише, и хрче, кроз нос и уста, ркћући доњом усном, у превез лепих бркова, које је био навикао, у војсци, да везује преконоћ. Осећао би, у несвести сна, да га јутро чека, у неким новим мистеријама момачког живота на дану, из којих ће тешко моћи да се искобеља. По навици, наслеђеној од мајке, сироте удовице, која га је школовала и извела на пут, мој пријатељ је имао обичај да, у сну, позива у помоћ, као мађионичаре, оне на небесима, да спасавају идућег дана, шта се може. Зато би, често, прошапутао, тако да се то чуло, мумлајући и мљацкајући језиком: О боже, боже. Тек би се после тога пробудио.

А кад би најзад отворио очи, помислио би одмах, да ваља устати. У девет је требало стићи у Министарство вера, где је био чиновник. У тим првим тренуцима дана, чинило би му се несхватљиво, све, што му се прошлог дана било десило, у свету, у министарству, у кафанама, па и код жена које је волео, и којима се удварао. Несхватљиво му се чинило, кад би му се, дан пре, дешавало, да га понека гледа са мржњом у очима и једом у пригушеном гласу. Није се осећао крив никада. А док су му очни капци још дрхтали, при зевању, и расањивању, обично би био боље расположен, још боље, него дан раније.

Кад би отворио очи, тешко, њему се увек чинило, ујутру, да треба заборавити све, што му се дан раније било десило, и прећи преко оног, што је, дан пре, било ружно, или тужно. А кад би био будан, почео би да ваздух удише дубоко, јер је

при отвореном прозору спавао. Тај ваздух би, у тој вароши, био, зими, леден, као да је из Сибира, тек стигао, а сад, у пролећу, мио. Знао је да ће, на лето, опет бити врућ, као да се он преселио у Африку. Зими, мој пријатељ би се будио као да лежи го, на снегу, на пустом пољу, у шикарју, тамо доле у панчевачком риту. А лети ознојен, као неки просјак на улици у Тунису.

Туниса се сећао, јер је, прошле године, био тамо, на излету.

На том излету упознао је био једну удовицу код које је сад становао.

Дан који је био топао, тако рано, изненадио га је.

Прошапута: „сав сам се ознојио“.

Навикнут, као и други чиновници, у то време, да, кад има брига, не говори о том, другима, него да се накашљава тихо, он се и то јутро накашљавао. Удовица, код које је становао, била је остала у другом стању.

То је синоћ чуо.

Међутим, у мислима, није могао да се помири с тим, да је сад све узалуд, све страшно, и да треба прекинути ту везу. Напротив, надао се, да ће се некако удесити, и то, и да ће се његово љубакање, са њом, наставити као и прошле године.

Био је постао фаталист у рату.

Ту, где је све, и српско и турско, и наше, и страно, тако брзо пролазило, знао је да ће проћи, и добро и зло, као што је и пре увек прошло. Ни то, што се њему догодило, не може бити вечно и тегобно. Кад се она буде смирила, од чуда, које их је снашло, преживеће обоје то, а она ће му, кад јој ће-ри не буду биле дома, долазити опет, уздишући дубоко и мазећи се, као маче, кад угледа свећу. Као што је и дан раније виде, на постељи, пре него што му је признала, шта јој се десило.

Тек после, кад је требало устати, осети неку зебњу и наслути да му тај, тако лепи, пролетни дан, не доноси ништа добро. Помисли да му може донети и несрећу. А да је несреће било, увек, у тој вароши, тога се одмах сетио. Било је то

видно у тој вароши. Из младости није могао да се сети ничег веселог, чак ни трагова онога што је већ једном било остварено, живо, племенито.

Устао је из кревета, одмах, после те мисли, иако је било рано.

Не зато што се био препао, него зато, што је тако био навикао. Ранио је, после рата, просто зато, што је живео тако, момачки, па би скочио из постеље, рано, и кад би легао у девет, и кад би легао у четири ујутру. У последње време, ни седељке, са ноћницима у министарству, ни ашик, са том удовицом, код које је становао, нису могли да прекину тај осветлани обичај тог раноранилца. Спавао је дуже само недељом, кад би министарство зјапило празно. Тада би остајао код куће и било би му досадно.

Био је узео стан, у том крају, сасвим случајно, после тог излета по Средоземном мору, зато што му је, где станује, било, сасвим свеједно. Зато се више није ни одселио. Настанио се био задовољно, ту, над широком улицом, која је водила на гробље, у собама које су биле изнад једне кафане, на спрату. Та удовица била је узела четрдесету, али је била лепа, црна, крупна, лепих очију, које су га гледале жељно и тужно. Имала је две ћерке, а зли језици, у комшилуку, причали су, да се био спанђао са том удовицом, због њених ћери – али то није било истина. Тачно је било да се он доселио, код те удовице, после тог излета, али није било тачно, да је нападао на њене ћери. Кад би он био, код куће, оне су биле, прекодан, на послу, а ноћу су биле са мајком. Не би те лепе девојчице, уосталом, без удадбе, био ни добио. Зли језици су брбљали све то, зато, што је једној био купио шешир код модискиње Смолке, а другој код Флоре Дворниковић, па се то рашчуло. Аустријанци су, у рату, ту удовицу били дотерали дотле да је продавала хаљине и намештај, да би прехранила децу, а становале су, све три, у једној соби, док су две, са улице, издавале, самцу. Кад би сад мој пријатељ отворио очи, чуо би, сваки дан, како те две сестре, тихо, разговарају, и како себи нешто шију. Мати им је, пре неки дан, била као занемела. Лежала је, као нема, широм отворених очију.

Уз тај тихи разговор и шум шиваће машине, који је ослушнуо, мој пријатељ би чуо само караване млекахија, на улици, и прве трамваје, како пролазе и звоцкају.

Имао је да види своје беле завесе, а затим би напипао цигарете, на сточићу, крај постеље. На патосу, поред постеље, угледао би, свако јутро, дуг ред својих, кицошких ципела, које су му те сироте жене чистиле. По старим фотељама, међутим, дуж зида, угледао би неколико својих, испегланих чакшира, које су оне биле прострле. На великој, сребрним прашком намазаној фуруни, висило је, обешено, у круг, неколико његових капута и велелепних прслука. Удовичине ћерке су знале да има висок положај у министарству и трудиле су се, да га задрже, као подстанара. Оно што се, између њега, и њихове матере, збило, нису знале. Мислиле су да ће се опет удати, али за једног, другог, човека, официра, који им је долазио.

Сиромашни намештај у соби, прљавштина фарбе црвених зидова, олупани ормани, хрпе књига по земљи, то јест по патосу, расклиматане столице, пробушене слике неке стране вароши, на зиду, све му је то било давно познато. Он те ствари није више загледао. Ни видео. Живео је међу тим стварима, спасеним из потопа, небрижно.

У другој соби, међутим, између два прозора, видео је миндерлуке, јастуке и неке кактусе, али је у ту собу улазио само недељом. На једној столици, био је разастрт шињел удовичиног, покојног, мужа, кога су Бугари били изболи. На истој столици било је и неколико мужевљевих фотографија, које су биле избледеле, сваке године све блеђе. А једна велика његова фотографија била је урамљена и на зиду. Очи покојника биле су крупне и широм отворене. Онај, који је био ту увеличану слику ретуширао, нацртао је био трепавице, једну по једну. То је било тако намештено, кад се населио код удовице, и стан му је издат само под условом, да то остане тако.

Дан је за мог пријатеља почињао великим скоком, из постеље, скоком, којим је у детињству скакао у море, из очеве барке. Зидови су били тако танки, у тој кући, да се чуло, ја-

сно, како му из друге собе, обе, сестре, довикују: „Добро јутро.“ За тај скок, из кревета, он је налазио снаге и кад би у зору легао. Каскао је, затим, босоног, по соби, а пошто ни темељи у кући нису били дубоки, и то би се, и кроз зидове, чуло. Цео свет у кући знао је, да је устао. Трус зидова био је знак, за све у кући, а сви су га поштовали. Уз тај дивовски скок, почео би да плјуска лице, водом, а почео би и да пева, а певао би вичући весело, гласом, који је био познат и омиљен, међу његовим друговима, нарочито у одсеку министарства за ислам. Прекидајући песму кркљанцем воде, у гуши, и дуготрајним дувањем у ноздрве, као у кларинет, престао би да пева, тек кад би завршио облачење. Тада би заћутао и сневеселио се.

Да га је неко посматарао, после тог брзог умивања, како се лицка и шепури, пред огледалом, мрдајући прстима, у лakovаним ципелама, затежући упеглане панталоне, могао је помислити, да је тај човек уредан. Дуго је проводио пред огледалом, везујући кравату, плаву. Међутим, то мало, домаће умивање, служило му је само да би могао, да сиђе доле, и попије кафу. После би он, редовно, одлазио у амам, у Савамалу. Отуд би, затим, стизао, тачно, у минут, у девет, у министарство.

Силазио је, и тог дана, у кафану, на кафу, под својим станом, а знао је да се она не сме појавити пред њим, док су јој ћерке ту. Био се навикао на доручак у тој кафани, иако су у њу свраћали, тако рано, само тестераши, трамвајхије, млекахије, на ракију. Понављао је себи, у мислима, да је она остала у другом стању, да је врискала, потмуло, да не може преживети ту срамоту, али је све то понављао себи, као неку давну причу, као нешто, што се догодило у неком прошлом његовом животу. Удесиће се то.

Тај јутарњи Београд, међутим, који је пролазио кроз ту кафану, већ скоро годину дана, знао га је добро. Он се, иако је био странац, међу њима, није нимало туђио, откад је упознао ту жену. Био је увек добро расположен, ујутру. А то би га расположење и на улицу, кад би изишао, пратило. Док се као чиновник, после рата, потуцао по унутрашњости, био се

навикао, на тај свет по кафанама, а нарочито на глумце и глумице путујућих позоришта. Па и на мађионичаре. Заволео је њихове трикове, и чаролије. Кад би ујутру био добро расположен, он је, уз кафу, често, показивао, како мађионичар Рета, склања у рукав карту, вади билијарске кугле, па гута и ватру, али је тог дана сишао сетан и тужан, ни сам није знао зашто.

Није отишао чак ни у амам, да се окупа.

То да је она у другом стању чинило му се невероватно.

Био је дошао на кафу, која га је чекала на његовом столу, у једном ћошку, невесело. Иако крупна, била је то још врло лепа, врела, плаха жена. Откуд то што јој се десило?

Кафу су морали за њега да кувају, када би викнуо низ авлију, а шоља, поклопљена тањиром, имала је да се хлади, на столу.

Био се, зачудо, навикао на кафу.

На столу су га чекале новине. Пресавијене, нетакнуте, нико их пре њега није читао, нити би смео. Иако уопште није пио кафу, пре, него што се код ње доселио, сад је врхом језика, свако јутро, умео да осети, да ли је онаква, како би је желео. Ни млака, ни сувише врућа.

Све је у тој кафани било у најлепшем реду и ништа се није мењало, откад се он у ту кућу населио. Мачак је лежао на столу, момак је прао чаше у шафољу, а пирамиде полића, за ракију, и испуњени курјак, стајали су, чак горе, на орману. Шарени зид, и нечиста огледала, била су осветљена жаром са огњишта ћевабхије, а на сваком столу плавило се цвеће, које су, у том крају, продавали, по кафанама, од папира, руске избеглице, верне цару. На зиду, на коњичком јуришу, јуришао је међу Турке, Хајдук Вељко. Поцрнео у праху и диму.

Ни за тренутак му није пало на памет, да би могао ту удовицу да узме за жену. Рекао јој је, да је то искључено. Отказао јој је.

У тој мирној, јутарњој кафани, у којој су, са таванице, висиле лампе са светиљкама у карбиду, висила су и његова маштања, о некој женидби, јер је био прешао педесету, али же-

нидби, негде, на пример, у Паризу. Са неким девојчетом које је још није напунило, ни двадесету.

Муве су биле испљувале огледала, у којима је видео себе, ту, како седи, замишљен, заваљен, а загледиан некуд, у празнину.

Није он ту седео, јер је био штедљив, или тврдица, или лењ, или што је тај околни свет волео. Седео је ту, јер се био на то навикао. Иако се тако, никад, никад пре, није хранио, откад се код те жене населио долазио је, ту, и да руча, и ту је јео и пио. Чак и дрвосече, Арбанаси, који су месецима живели ту, на шећеру и хлебу, или на алви и хлебу, прилазили су му. Имао је неки чудан осећај, да их не трпи, а било му је међу њима добро. Ујутру није боље друштво тражио.

Мислио је на њу. Кад би њене ћерке отишле, они би, често, провели сат, два, горе, у постељи, бурно.

Тек кад је та жена чула, да је он био у Паризу, почела је да тражи, да је изводи у друштво, да једу, како се у тој кафани није јело, да га тера да пази на своје одело, да се лепо облачи. Чак је хтела да га натера да јаше, да се не би гојио, али је он то одбио, кикоћући се као да га голица.

Осећао се, и као човек, и као појава, угледна, далеко изнад ње. Она му се учини, као и та варош, у коју је био дошао, бедна, смешна. Гледао је, некако са висине, око себе, својим бледим великим очима. Попивши кафу решио се да се, горе, у своје собе, и не враћа. Бојао се да му не почне лелекати, понова.

У свом тамном оделу, са прслуком боје дивљих голубова, са плавом краватом око врата, излетео је, тако рећи, на улицу и поздрављао комшилуку, насмејан. Имао је јако румена уста, а зубе здраве као низ бисера из мора. Могао је зубима да ломи орахе.

Поздрављали су га, у комшилуку, са свих страна. Био је мало већ отромио, али се, ујутру, држао, на улици, храбро, право.

Очекујући да га трамвај стигне, застајао је, и десно и лево, идући од јастука до јастука, који су се ветрили у прозорима. А иза којих су обично вириле женске главе, лепушка-

сте, као и у те удовице код које је становао. Он би, скоро са сваком, поразговарао, минут, два. Затим би наставио својим путем, али њихов тихи смех пратио би га, још неколико корака. Иако је таквих жена, у тој улици, било неколико, ниједна, међу њима, није знала, сигурно, којој припада. Та удовица, официра, имала је обичај да каже, да је, код те и те, у извиђању, код те и те, у нападу, да је, ту и ту, освојио, а код те и те, спустио барјак. Плакала је.

И оне су знале једна о другој, понешто, али само толико, да све постоје. А да га нису тако плаховито, код мужева, браниле, тврдећи да није крив, давно би већ био, од разјарених мужева, страдао.

Овако се та парада, под прозорима, понављала, свако јутро.

Мужеви су већ били прошли, а он је тек пролазио.

Каткад се то понављало, увече, и кад би се враћао.

Удовица је плакала. Причала је, јетко, да зна код које стоји под прозором, код које улази у кућу, кришом, а код које пролази као поред турског гробља. Настрадаће једног дана. Срамоти ову варош. Убиће га једног дана.

Тачно се, међутим, ништа више није знало. Цела та улица, пуна лепушкастих жена, сачувала је тајну. Ако је тајне било.

Удовица је причала којешта, нарочито за једну госпу, која га је дочекивала, деколтована, у прозору, и зими. Имала је малу ћерку. Навукла је, кажу, грудобољу.

Та се није више спомињала у комшилуку, а нарочито не у његовом присуству. Он је пролазио као да никад то име није ни чуо.

Кад га трамвај дуго не би стигао, наставио би пешице до зграде министарства, која није била далеко. Пролазио је поред читавог низа старинара и хаљинара, сиромашних Јевреја, који би тада тек скидали катанце са својих врата. Те радње су се низале, у тој широкој улици, све до Двора. До дворске баште.

Ти старинари су се освртали за тим човеком као за неким чудом.

Износећи на улицу, пред врата, своје старе фотеље, столице, гвоздене кревете, лампе, капуте, чизме, које су продавали, тешко, и на којима су могли да зараде мало, они су се питали, ко је тај човек, који пролази увек весео, насмејан, а одевен као да је у Паризу.

Од чега живи?

Кад би отворили врата скупили би се и седели, загледани у своје авлије, чији је видик био у старом гробљу. Стењали су, кашљали, кијали, хватали се за крста, износећи гвожђарију. А он је пролазио звиждукајући као да је младић. Тек кад би завио за ћошак, он би се уозбиљио.

А они су се и тад још питали, од чега живи?

Питали су се то, зато, тако често, јер је био код њих, накуповао неке фотеље, за партију карата коју су његове колеге, код удовице, суботом, долазили, да играју. Комшилук је причао да је тај човек немилице трошио.

Кад је мој пријатељ прошао, старинари су имали да прате очима, и две ћери удовице, које прођоше, одевене, чисто и љупко, а о којима се, због тог човека, свашта шапутало.

Диван пролетни дан, међутим, остао је топао и леп до вечери.

А увече је, тог дана, сунце зашло као у ватромету.

Београд никад није имао лепши пролетни дан.

Мој пријатељ је удесио, тако, да се врати кући, тек пред поноћ. Знао је да се њене ћери, јер је субота, раније неће вратити. Није хтео да јој омогући да се са њим види, пре тога, насамо.

Био је отказао и решен да остане при томе.

Цео дан, лутајући по Београду, по кафанама, дуж река, у бродићима, у биоскопима, имао је сулуди осећај, да га неко огромно око те вароши посматра. Нетремице му се приближавало и од њега удаљавало.

У биоскопу је имао осећај да га неко вреба, да га удари по потиљку. Освртао се. Видео је у мраку непозната, бледа лица, али га нико није ни погледао.

Вратио се кући око поноћи.

Прошао је кроз двориште, прескочио олуку, који је зауда-

рао, па се, пењући се дрвеним степеницама, попео, кришом, до свог спрата, на ком је становао. У соби, у којој су ћерке становале, ништа се није чуло. Мислио је да већ спавају.

Кад је одшкринуо врата, виде да је мрак и у њеној соби, то јест његовој, коју јој је недељом уступао. Ослушнуо је да ли се чује нешто. Очекивао је да ће се она можда појавити. Све је било тихо.

Ушав у своју собу, њему се учини чудно да се ништа не чује, ни из собе њених ћери, ни из њене собе. Застао је. Помисли да нису некуд отишле?

Да није сам?

Неким чудним осећањем, које је на гађење од себе самог личило, помисли да је усамљен, сам, самцит, у тој вароши, која се видела кроз стаклена врата на доксату. Било је смешно.

Цела та варош била је ту. Видела се и у даљини и чак се дизала према небу. А ту је био и он. Насред своје собе.

Кад му се, међутим, учини, да је у кући, и сувише, несхватљиво, тихо, ослушну, а затим се реши, да закуца на њена врата. Њене ћерке нису још биле стигле. Код њих је био мрак, очигледно.

Врата на њеној соби, тек сад је то приметио, била су одшкринута.

У соби је био мрак. Неми мрак. Он је одшкринуо врата још више, и ушао.

Један улични фењер, то је тек тада приметио, осветлио је био један део зида, у њеној, то јест, његовој соби, а на гвозеном држаљу прозора нешто је висило. Он урликну.

Била је обешена и руке су јој биле згрчене.

Кад су укућани дотрчали, док је он урликао, њено лице се указа грозно, а њено тело тешко.

Кад је скидоше, и кад су је положили на постељу, на њено лице падао је зрак светиљке са улице и титрао у њеном разрогаченом оку.

После ми је причао, да му се чинило огромно, и да му се, каткад, причињава још веће.

РАЈ

Кад је дошло пролеће, цео градић беше осветљен неком суморном маглом. Запуштене улице, са изривеном калдрмом, зјапиле су и чиниле се необично дуге и необично благуаве. Куће, са поразбијаним прозорима, из којих су вириле крпе и слама, остале су празне и бедне, како их је војска оставила. Испод кровова лепршале се, искидане од дугих киша и ветрова, тробојке; крпе су њине, закачене о црепове, ноћу лепршале безбојне, црне и чудне. Блато се није дало очистити. По цео дан се чистило, лопатама, и вукло, и опет је избијало, и освануло, ујутру, као да су хиљаде пешака, одрпаних и бледих, који су туда прошли, сваке ноћи опет пролазили и газили га. Тако је било и са сламом. Прокисла, трула слама избијала је свуд по улици, из кровова, из прозора, из капија. Меке, прокисле труле крпе лежале су по улици, вириле су из прозора, са кровова; лепршале се, вијале се по ветру, а ноћу су падале и летеле око кућа, као неке незнање птице.

Страшно је било око станице. Велике баре сјале се око станице, и кад је била киша, и кад је било сухо. Пуне крпа, коре лубеничине, новина, и неких празних кутија, већ месецима, а није хтело већ једном да иструли. Понегде је вирила из баре из блата војничка цокула. Сва чађава и црна, станица је, особито ноћу, била сасвим изгубљена међу тим барама, и црне сенке, можда путници, који су се по целу ноћ туда врзмали, западали су, и губили се, и довикивали газећи по тим барама проклињући гласно. Пред станицом, на земљи, лежали су, у дугим жутим гомилама, војници, и међу њима жене, а испод једног фењера, што је сијао са висине, гурали се, они, што су чучали, и по целу ноћ читали новине. Иза њих су, као да су се играле, трчале тамо-амо грдне

црне сенке, и пиштале локомотиве једнако, у мраку, грмећи по жељезним пругама, што су се преплитале у мраку. Дуж бара се пружао дуг, низак плот. Куће и улице нестајале су у мраку, цео је градић лежао по целу ноћ у мраку, понегде се светлели само прозори и из њих допирала пијана вика.

Увече је било све пусто у градићу. Од јесени до зиме се пијанчило и певало по улицама. Тек пред пролеће почело је да се стишава. Полако је све више нестајало осветљење града. Почеле су дуге кише и улице су постајале све тише и тише. Са кровова су лепршале тробојке подеране и прокисле. А блато је све дубље и дубље залазило у улице из околних бара. Па и веселе гомиле су се проредиле. По мраку, ноћу, нису више пролазили пијани, смејући се и певајући, него су опет, као некад, почеле да се тетурају туда сенке, двоје по двоје – или саме, сасвим усамљене.

Само је иза станице, на једном углу било, по целу ноћ, светлости. Велики црвени фењер светлео се надалеко у ноћи, као будан и бесани знак. То је била јавна кућа. „Рај“ – како су је назвали, некад давно, сремски богослови. Звали су је и „Кота 350“ – тако су је назвали официри, по броју куће. Целе зиме било је ту весело и бучно; и са ње се лепршала подерана, прокисла тробојка. Тек пред пролеће кад убише, на прагу, једног младог официра, тада је неколико дана била пушта и мрачна. На крају плота, што се пружао од станице до ње, жута, и ниска, она се чинила као каква споредна зграда станице, и на њена, увек затворена, врата, лупали су дању често сељаци вичући: „Је л’ еј, имате ли дувана?“ Али су врата цео дан била затворена. Дуж плота су, кад би сијало сунце, седеле читаве гомиле сељака, војника, и жена, а радо и пред њеним вратима, грејући се и сунчајући се крај њеног жутог зида. Ту је по цео дан стајао један алвар, и било пуно паса, и репатих и кусих, који су пред ноћ почели да урлају и завијају. Земља се често, пред вече, затресла, кад су стизали, црни и тешки, дуги возови. Тек у мраку запалио се црвени фењер и кроз беле шалоне просијала светлост.

Закречен, непровидан прозор на вратима отворио се, и иза решетака се појавила једна, седа, разбарушена глава.

Припила би се уз решетке, писнула на псе; што су се шуњали и гурали око дрвећа, пред кућом, а кад то не би помогло зачуло би се звонце и отворила врата, и из њих полетела батина међу псе, што су се урлајући разбегли.

Јожа је заузео своје место. Тежак и хром, са штапом у руци, он је свако вече, у то време, погледао прво кроз решетке, па отворио врата и растерао псе. Погледао по улици десно и лево, и опет затворио врата. Тако, свако вече, већ дванаест година. Боже мој, и он је био човек. Коса му је била разбарушена, већ дванаест година га нико није видео са шеширом. Чинило се као да му је и одело све једно те исто. Само му се обућа често мењала; он је носио жуту, белу, па и црну, врло раскошну обућу. Сваки час је имао другу, увек слободну, никад заезану. Често је носио и женске ципеле, са белим дугмадима. Свако је вече у исто време изнео своју клупицу у мали загушљиви ходник, сео иза врата, сместио крај себе своју чашу пива, и подупро леђа. Дремао је, мирно устајао, кад би звонце запиштало над његовом главом. Отворио је врата и знао већ унапред ко долази. Знао је тачно кад ко долази. Мало је змир-као очима и рекао свако вече исто.

Прво су долазили ђаци. Они су долазили најраније. Тројица, четворица, како кад, никад сами. Уосталом, он је тачно знао све госте. Са непознатима уопште није говорио. Обично су то била двојица, један писмоноша и један берберин, који су већ месецима долазили, рано, увек истој девојци. Није ни речи говорио са њима и они су брзо нестајали у мрачном, топлим, загушљивом ходнику. После њих су долазили ђаци. Он им је свако вече гунђао исте речи: „Господо, још је рано... још је рано... девојке још вечерају“, онда је прилазио вратима и отворио их зачас.

Иза њега се тад видео сто пун чаша, тањира, хлеба и девојака. Зачас се виделе полуголе, шарене прилике. Једна одевена као мушкарац, са ошишаном косом, коврчастом, рашчешљаном на леву страну, стајала је крај стола, у руци са залогajem. Он је опет брзо затварао врата и гурајући их у ходник гунђао мешајући своје швапске речи у њихове: „Ето, сад сте видели, девојке још вечерају...“

Међутим су девојке, вичући гласно њино име, излазиле на друга врата, појављивале се у дну ходника, грлиле се и љубиле са њима, држећи у руци, или гутајући, брзо, залогате. Јер њих су највише волеле. Они су долазили рано и кришом, са извесним страхом. Крили су се сваки са својом девојком, тако да нису имале времена, да доврше вечеру. Међутим, нису били непријатни гости. Они су девојкама чинили све што желе. Недељом, после подне, водили су их у шетњу иза града. Дочекивали су их у чуновима својим, под бедемима, и возили се са њима дуго иза врбака. Били су нежни и мили. Лежали су на трави, до ногу девојака, и причали много о себи, о школи, и о свему, што се у граду догађало. Доносили су увек читаве хрпе слаткиша, дувана, и књига. Особито су девојке радо добијале шарене, лепе хартије за писање и лепе печате. А девојке су их чувале да не пију сувише, облачиле им своје хаљине, чешљале их по својој вољи, и причале им много о том како су несрећне.

Била је једна, пуначка, мала, међу њима „пуковникова кћи“. Она је често плакала и причала како је пала, и како је њу младожења преварио. Имала је велике, тужне, сиве очи. Они су јој кад би је ретко срели, на улици, скидали шешир. И, мада им се често причало, да та девојка никада није била пуковникова кћи, него слушкиња, и да је то крила, они то нису веровали, и остајали су мили, и нежни. Дошли су рано и нису палили светлост у салону, у којем су се, кроз мрак, назирали само столови, клавир, и слике по зиду. Лежали су тако у крилу девојака, и прегледали своје мале дарове. Девојке су им враћале књиге, које су им доносили на читање, и тужиле се, како не добијају давно писма од својих пријатељица које су биле отишле у друге градове. Много су говориле о браку. Тако су лежали, тихо, а девојке су им мрсиле косу. Али би звонце вриснуло све чешће. Почели су да пристижу гости. Тада би дошао час растанка. Пар по пар растајали су се у мрачном дворишту, дуго се грлећи. Стискали су се, и љубили, и шапутали. Тихо се чуло како се питају: „Дал’ мислиш кадгод на мене...?“ и како одговарају: „О, будите уверени да ми нисмо горе, него оне ваше – но идите, идите.“

Синоћ сам вас сањала – но пољубите ме и идите.“ Тада су увек били нежни, и љубили девојке у руке, а оне им не би отимале руку. Дуго су се љубили сишући језиком уста.

У том мрачном дворишту, растајали су се скоро свако вече. И кад би у којем пару дошло до свађе, сви остали би се сложили, да их измире. Никад није долазило до обесних речи. Сенке су се њине страсно, као у мукама, превијале, а често су доводили девојке до суза.

Али су се каткада и весело растајали. По један цвет, превез са чарапа, марамике, или што друго, остајало је, измењало се, до сутрадан, за успомену. Они су девојкама говорили ти, а девојке њима ви. У мраку, наслоњене на бурад, оне би намештале косу, и питале лукаво своје драгане о верности драгана својих другарица, и тако су све биле у савезу. А често би се чуло како говоре против које, кад би се оне по свађале: „Мислите ли да је још воли, већ је изгустирао... није ни чудо... не уме да се понаша, није она за њега.“ Са кикотом веселим трчале су после, унутра, спотицале се, псовале, и певајући раскалашно враћале се у салон.

Салон је био осветљен, пун огледала, и црвен, сав црвен. Клавир је брујао. У диму и врућини салон се пушио, као запаљен, и једнако се окретао око играча. Девојке су цикале и трчале у плес. Само једна, обучена као напуљски лађар, са пуначким ногама, утегнутим у беле чарапе, пробијала се кроз гомилу, звечећи кључевима. Наплаћивала је и мењала новац.

А девојке би нестајале, на неколико часака, и враћале се, зајапурене.

Кључеви су висили над клавиром, оне су их скидале, једна по једна одлазиле некуд, и враћале се однекуда; па би кључеве опет вешале.

У диму, и запари, гости су се сакривали у углове салона. Дим и плес је мучио све, и засипао маглом. Неке девојке седеле су на столовима, скоро сасвим голе; у диму су почеле, све више, да се смеју. У једном углу вртео се у плесу, скоро свако вече, већ више од месец дана, један исти пар. Он је имао дуг, црни капут, и играо је, као заленљен за играчицу

сагнувши главу у косу њену, вртећи се све налево, никад надесно. Кадикад је тек ослободио десну руку, и, вртећи се даље, брисао чело, лице и врат, турајући руку дубоко у јаку. А, кад је клавир умукао, он би пао у црвену фотељу, узео своју играчицу у крило, и неуморно, брисао даље, чело, лице, и врат, гурајући руку дубоко у јаку. Играчица му је седела у крилу, хладила се левом руком; и штипала га, све у смеху. А он се отимао, смејући се, и једнако брисао зној, по грудима, по лицу, по врату.

Око поноћи тек почели су да стижу прави гости. Нека господа што се окретала по салону, са шољицом црне каве у руци, и понашала се срдечно, али и уљудно. Седали су у углове, и говорили, тихо смејући се, о новостима у граду, и о миру. Често су се препирали о званичним стварима.

После су стизали официри.

У једном углу, стајале су, спремне, боце вина и пива, а, док су улазили, девојке су клицале, и преметале се, од радости, по фотељама. Грлиле су им црвен сомот око врата, и отпасивале им мачеве. А после је бивало као свако вече.

Прво су се грдили обесним речима; девојке су се љубоморно мериле, и псовале, а они су брзо пили. Кадикад је тек међу њима настала препирка. Спомињали су гребене, јурише и мртве. После су се грлили. Весело, у шали, гурали су девојкама у уста цигарете, окренуте зажареним врхом, но чим је клавир почео, настављао се плес. Пар за паром се ди-зао, и вртео: црне шаре играча би се замрсиле, као мреже паучине грдне, по зиду црвеном; а они су се, међу тим сенкама, вртели. Свако вече иста лица, већ месецима.

Капетан је био румен, и штуцао је: он је био најмирнији. Кад је седео и ћутао, биле су му очи поднадуле од банчења, неизмерно тужне. Говорио је. Кад је говорио, већином о погинулим друговима, одмахивао би руком после прве чаше, и штуцао. Чим је почео да пије, штуцао је. Није скидао беле рукавице, ни кратак бич, који би му увек висео о малом прсту, на левој руци, никад на десној. Плесао је погурен, и ћутао: није могао да игра и да говори. Чим је хтео шта да рекне, морао је да застане у плесу; мада се, већ давно, мучио, није умео

да научи да говори у плесу. Говорио је озбиљно са друговима, а било му је и овде досадно. Али се није имало куд. Кад затворе кафане, и кад настане мрак у градићу, није волео да се разилазе; сви су дошли овамо. Био је учтив према девојкама. После сваког штуцања, дизао је руку на уста, и зачуђено питао: „Но шта је ово са мном, но шта је ово?“ А кад би се занео у плесу, застајао је, и сакрио се иза завесе. Имао је, увек, исту девојку, свако вече. Она му је лежала на крилу, а он је говорио озбиљно, прекидао се и штуцао. Она је лежала, црна, тешка, угојена, са венцем у коси. Радо је дизала ноге увис и викала при томе: „ђи, ђи“. Он је био додељен жандармској стражи, и она га је испитивала о свакој крађи и убиству. Мада није, никуд, излазила, знала је све, што се у граду дешавало. А он би јој причао све новости, а после би јој се тужио; причао би јој о колима у којима обилази села, по киши – она је знала тачно све његове дужности, плату и непријатности. Погурен, често штуцајући, он је дизао руке на уста и одмахивао. Али се нарочито љутио, кад би му дошао дежурни каплар, да што јави, или да му тражи потпис. Није волео да се служба узима олако. Тада би бесно псовао.

Његова три друга, три поручника, смејали су се, и довикивали. Они су били увек весели. Један је био висок, и није, никад, скидао капу, он није никад заплесао. Цело вече, док су се други штипали, вијали, по столицама и црвеним диванима, он се шетао по салону, водећи испод руке, две-три девојке. Јуначина, и људина, био је смешан кад се мучио, да им се умили; особито у кишне дане – био је као дете. Мрзео је кишу и бојао се кише. Кад би чуо како напољу пљушти, стресао би се, и шапутао: „Ако Бога знате, зар опет киша?“ Узимао је девојке испод руке, увек две-три одједном, делио им шећерлеме, и шетао се, као на каквом балу, по салону. Оне су весело ћетале, причале су му која ће отићи, показивале му писма, оних, које су отишле. А у тим писмима, било је, тачно, описано, какав је тамо салон, какви су гости, какав је свирач, како се плеше, који је пук, и какви су официри; како се плаћа, каква је храна, и колико пута има лекарског прегледа.

Он их је слушао, и водио све около, около, а једнако додавао, док би оне весело ћеретале: „аха, то је она мала, са плавим чарапама“ или „аха, то је бумбар“ или „гле, зар је Марушка тамо; рекла ми је да ће у Влашку“ или „аха, то је она што цичи“. „Изволите“ – додавао би хитро, и нудио руку оној што им је пришла, и водио их даље, около, по салону.

Она друга двојица играла су свако вече шаха, у једном кућу. Девојке њине нагињале су им се преко рамена, и ћутке посматрале. А они су гурали капе на чела, дизали прст, пружали руку, па је опет спуштали, а тихо се чуло: „Макни, ајде макни само, ако смеш, гле оног пиона, биће шех.“

Нагнути, над луткицама, они су, редом, певуцкали познате песме, за клавиром, и тек кадикад осмехивали се, у стрању, и потапшали девојке по бутинама, па тихо додавали: „Молим те, мицуш, мало воде.“

Над њима се ковитлао дим, у огледала, што су блештала око њиних глава, а они су, погурени, седели дуго, тако, ћутке, при игри. Свако вече се то свршавало овако: онај, што је седео на столици, угојен, са разгрнутим вратом, изненада би се осмехнуо, и стао лагано да вади остраг марамицу. Очи његове, жуте, једва видне, под белим дугим трепавицама, остале би нетремице упрте у луткице. Он би лагано брисао нос, врло лагано, и једнако држао очи упрте у лутке. Тад изненада, хитро као кобац појурио би, викнуо, високим гласом: „Шах“, раширио руке, и поклонио се додавши тише, и дубоким гласом, „и мат“, „и мат“.

Али тек што би он јурнуо у лутке, онај што је седео према њему, и који се једнако љуљао на столици и гладио обе руке своја колена, не дочекавши ни његово високо „шах“, подигао би далеко од стола главу, и скочио: „Допусти, ово не вреди... стој... охо... ово не вреди.“

А две девојке, око њих, пале би на њихове вратове, вукле их за уши, и викале раздрагано: „Опет Јоца плаћа, опет Јоца плаћа.“ А онај би додавао: „Ех, штрањку плаћа, ех, штрањку.“

У салону је, међутим, бивало све тише, и тише. Огледала су се огледала, једна у другом, и блештала; а кроз зелене шалоне допирали су звиждуци влакова, и грмљавина вагона.

Свирач је стајао уз клавир, окренут леђима, сецкао дуван, на неким новинама, и разастирао га по клавиру.

Црвени, дивани, покрај зида, били су пуни шешира, и капа, марама, и новина, хартија, комадића кифли, и шоља; пивске и винске флаше, поређане, разне величине, стајале су по столовима, као неке смешне дипле. Салон је био скоро празан, али се, по ходницима, иза углова, чуо кикот и трка, и лупарање врата. Врућина мирисна падала је са таванице, у дим, што је лебдео над патосом. Црвене столице, око столова, лежале су поизвртане, а столови црни, пуни жутих тањира, стајали су тврди, и шарени, као корњаче. У ходницима мрачним није било никога, али је, у мраку, било све пуно кикота.

Па ипак су ти часови пред зору били страшни. Побледела лица, у диму, добила би израз неке неизмерне жалости. А и говорили су тада све о неким жалосним стварима, о погинулима, о болницама, о преварама, прељубама, умирању и болестима. И много о рату. Како је све гадно и као је све жалосно. Често се, тада, чуло, како капетан разбија огледало, боцом пива.

Јожа је, тада, трчао око њих. И сакривао флаше, и чувао огледала. Изишао би у ходник, кад би га они истерали, и вирио кроз решетке. Није се видела варош, ни река, од кровова, али је он ипак назирао, иза дрвећа, станицу, и сенке, испод фењера. Чудио се да још нема „госпо’н шефа“. Он је био, суботом, стални гост, а један сат, његово време, беше већ прошло.

Чуо је да неко, гадно, псује, десно, у ходнику, и да лупа флаше о зид; баш кад је хтео да пође тамо, и види шта је, излете, из мрака, напуљски лађар, са пуначким ногама, утегнутим у беле чарапе, вичући: „Јозеф, двадесет флаша у број пет, за госпо’н капетана.“ Он се трже, и забезекну. Хтео је да пита, јесу ли пијани, и јесу ли сакривене сабље, али запита: „А куд врага полегоше сви заједно?“ Лађар затресе кључевима, и од-

гурну га, смејући се: „Дабогме... ђутуре... на земљу, слађе је... дај двадесет... шта мислиш, капетан ћушио Мицу.“

Иза њега цикну звонце. Јожа скочи – то је био „госпо’н шеф“, познао му је звоњење. „Госпо’н шеф“ је звонио трипут, звонио је телеграфски слово „К“. Јожа то није знао, али је познавао његов знак. „Госпо’н шеф“ је звонио почетно слово једне гадне речи, којује радо употребљавао, и свако вече тумачио, смејући се. Чим су га пустили на врата, почео је да виче. Капа са златним обронком, полетела је увис, он је узео широк став, и јављао: „Јожо, јављам покорно, да сам, као првонадлежни шеф, примио пет возова, и експрес, а сад хоћу да примим...“ и опет је долазило нешто гнусно. Они су се давно знали. Сваке суботе, после пола ноћи већ скоро годину дана, долазио је он, весело, и тачно, а они су га поштовали, јер је био главна личност у граду, а није им бранио чак ни да му саветују, и да га питају много штошта. Био је удовац, а био је красан човек. Његове ноге су газиле тако срчано и тврдо. Пете његових ципела биле су увек криве, од његовог јуначког хода, а волео је утегнуте чакшире, и волео је ред, више од свега ред. Кад су возови стизали у станицу, стајао је, непомичан, на прузи, али чим би ко прошао колосеком, дрекнуо је, и губио стрпљење, па се бацао, пустимице, чим год, за њим. У ходнику би му одмах дошла девојка. Она, суботом, и није излазила за другога, нити се мешала у плес. Била је висока, а носила је зелену хаљину, са жутим широким појасом, који јој је падао низ јаке кукове, до чланака. Њене груди су биле чудно у страни, чак некако скоро под пазухом, а имала је велика уста. Па ипак, у њеном ходу, у говору, у њеним великим очима, беше нечег драгог, за њега, навикнутог, и омиљеног. Они се нису грлили ни љубили. Она га је узимала под руку, седала до њега, намештала јастуке за њега, да угодно седи; а он би резао дрвце, и ловио зрно по зрно, мрвицу по мрвицу, у пенушавој кави.

Јожа, који му је доносио каву, одстајао је мало, иза његових леђа, и рекао неколико пута: „Па ко ће, ако неће госпо’н шеф“, па би лагано изишао, наместио своју клупицу, загледао се кроз решетке, подупро леђа, о зид, и почео опет да

дрема. У себи је бројао, брзо, заузете собе, и бесно гунђао, када не би могао, да се сети, која је девојка с ким. Особито му је један од госпoде, чиновник, задавао бриге. Скоро је свако вече долазио, и свако вече мењао. Данас му је у рачуну недостајала само једна: није знао која је с капетаном, и колико их је тамо заједно. Прво је била Мица, али ту је ћушио. Његов се мозак мучио, али није могао да се сети. Напољу се дизао ветар. Било је праскозорје, сасвим мрачно. Кровови мрачни дизали су се, као степенице, некуд, у мрак. Једва је шта видео кроз решетке. Почело је да бива хладно. Одједном се трже. Лађар је попуњен. Знао је ко је где. Мало је био срдит, што нису обрачунали, пре тога; до ујутру је могао заборавити, колико је флаша издао. Одмах, бесно, помисли, на целу ту собу, пуну, препуну, како леже, сви заједно, на земљи. Ти часи, пред зору, били су најтежи. У ходницима је била мртва тишина, нигде ни вике, ни свађе, ни песме. Он је, штедње ради, погасио светиљке, и сад је био свуд мрак.

Помислио је, да оде мало у собу код шефа; они свакако још нису легли, они увек дуго разговарају, али се бојао да то не дозна газда, и да га не истера. Отворио је, зачас, салон и погледао, да нема тамо кога, али је био празан. Црвени зидови и огледала опколише га, и обиђоше. Један велики, црн шешир упаде му у очи, а под клавиром је приметио сакривене сабље. Тад се зачу звонце, и он брзо истрча. Али нико није долазио. Онај, чиновник, што је свако вече мењао, одлазио је. Он му набусито отвори врата, прими напојницу, и јетко залупи врата.

Чуо је како девојка, зевајући и певушећи, иде по воду, и шушка, по мрачној авлији. Одједном се улицом зачуше гласови, он се трже; на то је био вечерас заборавио.

То су били трговци. Било је то врло смешно, а почело је недавно.

У гостионама није било никад празних одаја, а путници су лутали око станице. Но откад су тужили шефа, због неке пшенице, шеф их је истерао и оданде. Тад једно вече, заклаше једног, иза станице, на улици, и опљачкаше га. Од тог дана су долазили. Прво су се крили у каване, после по кућама.

Али је било све горе. У граду учесташе крађе и убиства. Почели су да долазе ујутру на сајам, али ни то није било боље, ваљало је проћи кроз шуму, густу шуму. Једне ноћи један вељак наиђе у „Рај“.

Он им је причао о томе, и они весело почеше да долазе. А после су се навикли. Чим су на станици разделили своје бачве, они су, сви заједно, долазили у „Рај“. Плаћали су жандарму да их допрати, до врата, весело су улазили у салон, и намештали се, по диванима.

Девојке су ретко звали; долазиле су оне саме; а они су весело плаћали кафе, и шећерлеме, и молили, да их оставе на миру. Били су прокисли, до коже, и изнурени, као залутали пси. Њина изнурена лица била су бледа, и неизрециво уморна. Ничег нису били жељни, само да их оставе, ма где, под кровом, да тако погурени, продремају ноћ. И мада су ретко што пили, плаћали су добро.

Те зоре су стигли узбуђени, и плахи. Једноме од њих украдоше новац, са груди, или га је он сам изгубио. Није ни сам знао да каже како се збило. Оставили су га на станици. Они су улазили, један по један, погурени и уморни. Лагано су се намештали по диванима. Девојке, две, што су остале саме, без госта, дошле су, и почеле да се шале са њима. Двојица се дигоше и одоше са девојкама. Али су они други уморно одбијали. „Ах, ман’те ме на миру...“ рече набусито, један просед и висок човек... „хоћу да спавам, доста ми је да морам да живим, још ми и то треба.“ Око њега настаде кикот и граја. А кад се уморише, сместише се, неки по диванима, неки под клавиром. И њин шаљиви разговор прелазио је, све више, у тужно разговарање, све тише и тише.

Ничег нису били жељни, само мало мира, да тако, седећи, проспавају ноћ. Њин тихи шапат ишао је од једног до другог. Мирно су говорили о несрећи. Погурени, са погнутом главом, причали су о убиствима, о преварама, о вашарима, о несрећама. Познавали су све градове, и новце, и све ношње, обичаје и људе и путеве. Кадикад је тек покоји комадић свиле, или вуне, прешао од руке до руке, и они су одмах знали цену, и место, где се може купити, и ко то има, и

колико се зарађује њим. Почели су говорити о својој породици, о деци, особито радо, о деци. А девојке су често, радо седале, спале и барусаве, око њих. Често су они вадили слике из великих књига, пуних свакојакних новаца, и те би слике опет ишле од руке до руке, и они су брзо вртели за њима главом. Девојке су радо говориле о породицама њиховим, а често се чуо и смех. Они су се удобно смештали, да спавају, а кад би један већ почео да хрче, они би сви чучали око њега, тихо му звиждали, и турали му свећу у уста. Сваки је имао по комад свеће у цепу. Особито су радо легали под клавир, где им није сметала светлост. Сместили су своје капуте, и кутије, по столовима, међу чаше, и боце, а девојке су весело чучале крај оних, који су већ заспали, и дугме по дугме, отпасивале их; а остали су, задржавајући смех, додали левкове, од новина, кроз које су им точили хладну воду у чакшире. Но кад би и то престало, они су лежали бледи, и уморни, и неиспавани, по диванима, и говорили, са гнушањем, о свему.

Јожа је био заспао иза врата. Кроз решетке су се видели само кровови, који су почели да светле. Напољу је сирила киша. Беше већ пред зору. Куће су почеле да се назире, и чинило се, као да хоће да се сакрију, да уђу, у ову кућу.

Госпо'н шеф је одлазио. Отворио је тихо врата, да не пробуди слугу. Женска сенка, са белим ногама, у папучама, огрнута, и сва озебла, љубила се са њим, и праштала. Он је увек био жалостан при растанку. Чим је отворио врата, прошао га је леден мрак, пун кише; он је погледао околу, стресао се, још једном се руковао са њом, и подигао јаку.

„Хајд, улази, озепшћеш.“

„Збогом, пошаљи ми новине; увек их донесу тек после подне.“

„Пошаљи Јожу у канцеларију.“

„Збогом, хоћеш доћи довече?... да дам заложити?“

„Доћи ћу... хајд иди... озепшћеш...“

Он полако полази, види како она затвара врата, и гледа за њим, сва погурена, од зиме, а он сагиње главу, и одлази гацајући по блату.

КОЛИКО СУДБИНЕ ИМА У ПОГЛЕДУ?

Премда је написао сразмерно мало прича, премда је у сећањима записао како је његова књига *Приче о мушком* (1920) годинама остајала непродата, Црњански је и у овом жанру оставио антологијске творевине: причу *Рај* и, нарочито, позну причу *Мој пријатељ који је прошао*. Он је у својим причама маркирао једну фигуру која се нигде другде код њега не појављује са толиком уметничком снагом: то је *слаби мушкарац*. Ова фигура – која свакако припада књижевном наслеђу симболизма и декаденције, као и књижевном искуству модернизма – има својих упризорења и у појединим песмама, и у понеком роману, иако не у магистралним романсијерским јунацима. Но, нигде се не понавља са таквом опсесивношћу као у причама: од минималних до средишњих мотива, од прве до последње приче, у распону од педесет година.

И у позно објављеној причи *Мој пријатељ који је прошао* (1966), Црњански је остао везан за основни круг својих мотива: окупља их однос мушкарца и жене, са средиштем укотвљеним у егзистенцијалној драми мушкарца. Објављена готово пола века касније од првих прича, прича *Мој пријатељ који је прошао* свакако *показује* – разликом коју успоставља унутар круга сродних мотива – какве су се промене одиграле у позним делима Црњанског. Наизглед сличне приповедним особинама и поетским мотивима са делима објављеним до 1932. године, и у много чему и готово истоветне са њима, промене у позним делима ипак образују свест о непрестаној променљивости битних својстава приповедања Црњанског.

То је различито у односу на Андрића и Крлежу. Они као да су се мање уметнички мењали, па је распон између *Ани-*

киних времена и Омер њаше Лајаса, или између Банкеша у Блишви и Зашава, знатно мањи од растојања између Дневника о Чарнојевићу и Романа о Лондону: или Сеоба у односу на Друћу књићу Сеоба. Ова разлика може добити и изглед поетичке еволуције: док се Андрићев основни поетички и приповедни доживљај *зашвара* – по његовим сопственим речима – са Достојевским и Томасом Маном, па он остаје у кругу модерних писаца попут Бернаноса, док је Крлежа испољио негативан став у односу на Бекета, дотле је авангардни (радикални) модернизам довео Црњанског до дубинске кореспонденције са нихилистичким искуством Бекета и Јонеска.

Та промена пищевог искуства прегледно се очитује у причи *Мој њријашељ који је ѡрошао*. Јер, последња пищева прича има прецизан корелат у једној од првих његових прича: *Агам и Ева* (1918). Ова прича тематизује – под библијским именима – однос између глумице и официра у драматичној ситуацији њиховог егзистенцијалног разилажења. Она подразумева вишеструку промену приповедних фокуса. Прича почиње призором у којем је један од глумаца „вирио... кроз рупицу и гледао публику која је лагано пунила арену“ (86).¹ И други призор, у којем је осветљена јунакиња у гардероби, има сродан почетни мотив, будући да „он провири кроз кључаоницу“ (86). Тако се неко скривено посматрање појављује као мотив који потом ишчезава, јер га смењује јунакињино посматрање фотографије: „На слици је био неки тобцијски официр.“ (86) Као да је посматрање непроменљиви део сцене у којој је глумица, да би било препознато и у сцени у којој јунак стоји крај прозора у соби: „Стајао је код прозора и гледао према позоришту.“ (88) У свим ситуацијама неко нешто посматра, па се *ѡсматрање* појављује као константни моменат приповедног приказивања.

Но, у јунаковој соби се одиграва пресудни сусрет протагониста: вечерњи – када му глумица саопштава да носи дете; подневни – испуњен јунаковим пуцањем у себе. Сви ови моменти – битно преиначени – појављују се и у позној причи *Мој ѡријашељ који је ѡрошао*: удовица – код које станује

– саопштава јунаку да носи његово дете; он јој одмах отказује стан; она се убија. Између мушкарца и жене појављује се – у обе приче – *дете*. Оно оглашава ону промену у ситуацији која незаустављиво помера збивање ка самоубиству: у раној причи – мушком; у позној причи – женском. Да ли ова промена актера у чину самоубиства нешто значи?

Свакако да је рана прича Црњанског испуњена маниристичком симболиком. Околност да је „музика... лармала 'Салому' Strauss-ову“ (86) обезбеђује два мотивацијска кретања: библијска подлога је сагласна са праосновним односом мушкарца и жене, који наслов приче призива, али музика Рикарда Штрауса – натуралистичка, из времена мутне осећајности, каква је испуњавала духовну атмосферу у књижевности симболизма и декаденције – обележава *епохалну стилизацију* основног односа у причи. Тај однос се – у ономе што га чини животним и снажним – *распада* у једној неодређености и умекшаности размишљања о њему: оно изворно-елементарно се постепено растапа у оном рефлексивно-посредованом, као да се елементарност – скривена у нагону – *умекшава* са судбински негативним последицама по човека.

Таквој приповедној стилизацији иде у сусрет и помињање Оскара Вајлда (87), док судбински карактер основном односу даје алузија на Ничеа (90) и – нарочито – Стриндбергову *Госпођицу Јулију* (92, 93). У складу са Стриндберговим поентама, однос између мушкарца и жене постављен је као *борба*. Но, тај однос није у причи Црњанског на спољашњи начин мотивисан нити се разрешава у женином, него у мушкарчевом слому: као у неким од Стриндбергових дела, али не у *Госпођици Јулији*. Но, алузија на Стриндберга – у којој свакако има знакова времена и модернистичке редакције, јер се јавља и код других писаца тог доба, попут Драгише Васића² – временом се претвара у једну од разликотворних црта у делима Црњанског.

Јер, велики шведски писац је у *Хиџерборејцима* – што је време када се појављује прича *Мој пријатељ који је прошао* – свакако један од дистинктивних приповедних знакова: не

толико у уметничком, поготово не у стилизацијском, него у егзистенцијалном смислу. Он, наиме, припада приповедној мрежи аутсајдерске идентификације у *Хиперборејцима*. То би значило да је алузија на Стриндберга у причи *Адам и Ева* временом постала само рани траг једног дубински одређеног односа према шведском писцу: као односа који се обликовао у Црњанском. Управо та разлика у *приповедном положењу* (алузивној вишесмерности, интензитетским променама) Стриндберга код раног и позног Црњанског могла би имати херменеутички значај у раскривању промена које очитује однос између ране и позне приче Црњанског.

У причи *Адам и Ева* појављује се наглашени приповедни симетризам у приказивању *борбе* између жене и мушкараца: како је то борба и *унушар* полне и душевне страсти, обостране, која из тог унутрашњег замрачења и пробија у спољашњост њихове акције, она има превасходно психолошка упоришта. Испод тих мотивацијских и карактеризацијских мотива пулсира непрестано кретање моћи, као незауостављива игра моћи између ликова. У тим међуодносима сила, мушкарац постоји – у јунакињином доживљају – као преовлађујућа моћ: „Како све долази изненада – мислила је она – испрва само звецкање мамуза, један танан парфем духана, који је нервирао, једно лице тврдо, мушко и мирна снага једног човека, која је њу доводила до плача, и клечања. Он никада није понављао речи. Он никада није мењао намере; што је изрекао једном, обећао или одбио, то је одржао немиле.“ (87)

Ова неравнотежа моћи, јер „стотине мушких пузило је пред њоме, а она је бојажљиво излазила пред њега“ (87), има сасвим друкчији изглед у часу када ослушнемо јунакову мисао о томе да „руке њене бестидне чиниле би чуда, пуне смелости, палиле су га и робиле, оне су га правиле дететом, њене су руке умеле певати, муцати, њене руке су опижале“ (90). Као што јунаково слабљење пред полном стихижом – коју дочарава доживљај њених руку – обележава његову регресију и постајање дететом, „оне су га правиле дететом“, тако и она своју немоћ пред њим доживљава као пре-

тварање у дете: „бојала се као дете.“ У супротносмерним путањама моћи тачку пресека обележава мисао о детету: она као да је шифра за наступање слабости.

Отуд постаје пресудан час у којем „она викну двапут његово име и паде на колена пред њим“, па се „њене... очи отворише широм као двери, из њих плануше сузе, она устукну натраг и бледа, страшно бледа рече тихо: 'Ја сам мајка'.“ (91) То је час промене интензитета на путањи на којој се распоређује моћ. Јер, снага мушкарца почиње да копни: „Нашто њему дете? Нашто дете?“ Отуд питање: „дете, шта ће њему дете? Њему је било добро досад, и њему је било све тако свеједно.“ (92) Дете, дакле, ремети *осећање свеједности* у њему, као тајну подлогу његове моћи, оно образује хијерархију јачина и уноси *мере* у свет. Вртлог психолошких преиспитивања, у којима се смењују јунакова сећања из рата, на њима образована равнодушност, понекад прекинута цинизмом и загубљеношћу у чулима, обележавају унутрашњи мрак – као постепено замрачивање свести – који почиње све да поплављује, да се напokon оспољи у самоубиству. Окидач за попуштање душевних устава представља мисао о детету.

У делима Црњанског, путања ове мисли обележена је опречним сигнаlima. У песми *Животи*, објављеној 1920. године, потпуна безразложност која обухвата човека – отиснута у рефренском понављању стиха „све то не зависи од мене“ – врхуни у помирености са оним што долази: „Доста ће бити ако, једне зиме,/ из врта једног завејаног/ истрчи неко озебло, туђе, дете/ и загрли ме.“ Безразложност загрљаја, јер је дете непознато, представља складну допуну минимализма човековог очекивања: као *шубе*, дете не буди никакву негативну емоцију. Али, шта је дете могло покренути у јунаку приче *Агам и Ева*?

Оно га је довело на праг одлуке: „И њему се тајно јави жеља, да изгуби ту жену, да је остави.“ (92) Премда постављено као подстицај за промену животног правца, дете се појављује у пресудној улози онога што изазива слом: „Врину, виде га, како пада на постељу а из руке му тупо паде на

земљу оружје, тупо, и гласно, као да неко удари огромну тачку целој тој улози њеној.“ (95) Приповедно обележавање жениног лика унутар њене *драмске улоге*, као означавање *џлумице* у њој, наглашава театрализацију саме сцене, сугерише како постоји нешто вештачко у јунакињином понашању и – истовремено – неки готово невидљиви покрет њених моћи *унушар* јунаковог самоубиства.

Јунаков слом дат је у извештаченом – и што је посебно важно – двисмисленом упризорењу. Јер, остаје нејасно да ли се он убио или је преживео. Оваква двосмисленост одговара маниристичкој театралности ситуације: мртав или жив, јунак оличава слом представе о *јаком мушкарицу*. То је у складу са бројним поентама Стриндберговог и Ничеовог антифеминизма и мизогиније: као исказима о размекшаним и slabим садржајима живота који запоседају свет. Мушкарац је обележен као симболичко подручје слабости. Тим доживљајем као да су надахнуте и *Приче о мушком*. Услед чега долази до ове слабости мушкараца? Она – супротно Стриндбергу – није везана за неко настало господарење жена, јер – упркос приповедним играма моћи у причама Црњанског – оне и не господаре.

Слабост мушкараца није ни полна, већ је – сасвим неочекивано – у сагласју са великом полном моћи и активностима мушкараца. Та слабост долази из неког света који је *изнад* силе пола: из неке *шуће* која претходи полу. Упркос хуморном тону, и у занимљивим кореспонденцијама са причом *Летенда* и њеним мотивом разблудне краљице, ову зачудну и безусловну тугу дотиче и песма *Гардисџа и џри џиџања*, објављена 1919. године. Ако ни прохујали рат, премда поетска и прозна стилизација откривене слабости мушкараца, није оно што их условљава, остаје питање: одакле долази приповедна свест о њима? Она као да проистиче из неког посматрања које је скривено, јер је негде *изнад* самог збивања. Његови трагови су приповедно уткани у тајно вирење с почетка приче, као и у готово немо, али истрајно појављивање слуге на сцени. И када помислимо да има заступника у збивању, као што би то могао бити слуга, и када присуство *џо-*

смайрача отискује тек неки гест или чин на сцени, све се у причи одвија под погледом који остаје невидљив и непрепознат.

У завршном призору, управо слуга обезбеђује нејасност и двосмисленост исхода: „Она врискаше, а слуга као помаман ваташе је за руку, и викаше: ’Не бојте се, госпоја... ништа... није трефио... није трефио’ – и откопчаваше господара.“ (95) Нискомиметски говор слуге – „трефио“ – као да хуморно обележавају последњу слабост овог мушкарца: он *више* није у стању ни да се убије. Премда театријализација његовог чина поприма комички одзив, сама ситуација *приповедно* остаје мутна, пошто – упркос слугиним речима – „она викаше његово име, виде у његовим очима неку страшну ноћ... јесен је напољу викала његово име, али он то није чуо“ (95). Приповедна могућност да је самоубиство ипак успело довољно је сугерисана да бисмо је прихватила као – вероватност. Као сугестија, као поглед скривеног посматрача, фигура слабог мушкарца – слабог и ако се убио, и ако се није убио – остаје мутан, али препознатљив знак основног приповедног доживљаја.

И у последњој причи *Мој пријатељ који је прошао*, Црњански остаје у тематском кругу својих прича: у њиховом средишту се налази однос мушкарца и жене, с посебним приповедним обзиром на *драму мушкарца*. Премда су у причи *Мој пријатељ који је прошао* јунаци као и у причи *Адам и Ева* – то су мушкарац и жена између којих се сместила мисао о детету, као што су обојица мушкараца обележена учинцима рата кроз који су прошли – позна прича Црњанског ствара посебну перспективу: уместо симетризма у представљању оба лика, приповедни фокус снажно привилегизује – мушкарца. Он има потпуно структурално првенство: женска судбина бива осветљена из његовог доживљаја, па бива поимана као сенка његове фигуре.

Посматрање, које је уведено већ на почетку ране приче, у позној причи је заменио субјективизовани приповедач. Он бива сваки пут призван када се помене јунак: у синтагми „мој пријатељ“. Сам јунак је – као и у *Адаму и Еви* – стра-

нац у средини у којој се налази: у раној причи, он је „гуђинац с југа“ (95), па је „његов завичај негде у Босни“ (91), док је у позној причи означен као приморац, јер је изјутра устајао „скоком којим је у детињству скакао у море, из очеве барке“ (115). Та средина у односу на коју је јунак странац остала је у раној причи недочарана, док је у позној причи Београд – као место збивања – детаљно и сасвим веристички приказан. Приповедна прецизност у опису свакако да разликује две приче. Јер, рана прича доноси једну хотимичну неодређеност у призорима, у описима, у варијацијама душевних стања јунака, што ствара мутну – као маниристички стилизовану – атмосферу у збивању. Позна прича, међутим, приказује околности и јунаке знатно изоштреније, усредсређеније, она не оставља никакве недоумице око њихових својстава и навика, очекивања и разочарања, премда парадоксално ствара неупоредиво већу *зајонетност* око одлучујућих исхода.

Наглашена *јасноћа* у приказивању – опис орнаменталних састојака сцене, попут јунаковог облачења или боје његове кравате – каткад хумористички интонирана, сасвим је хотимична. Јер, управо на таквој позадини симболизација – која је оглашена насловом и врхуни у језовитости и загонетности краја прича – има далекосежни учинак. Та симболизација није – као у причи *Агам и Ева* – део једне већ успостављене и у много чему неодредиве неодређености, већ очитује *приповедни скок* из једне сасвим одредиве одређености у нешто што потпуно отклања могућност да ствари буду онакве какве су се чиниле да изгледају, какве смо мислили да поимамо – одредиве. Тај *скок* – обезбеђен завршетком приче, на који је постављена сва њена значењска усредсређености – има много далекосежнији учинак него да је настао на мутној позадини приповедних околности. Ове структуралне и стилске разлике наговештавају како су промене у уметничком доживљају Црњанског биле знатне, не само у погледу уметничке вештине, што би било и очекивано с обзиром на дугу листу ванредних дела која претходе позној причи, него и у значењском смислу, јер се један сродан комплекс

тема и мотива појављује у неупоредиво слојевитијем садржају.

Сам почетак приче – у наизглед класичном реалистичком опису – сугерише неку изван-редност у приповедној ситуацији: „Први дан априла, у Београду, освануо би, у то доба, обично, ведар и топао и остао би такав до вечери.“ (111) Према је синтагма „у то доба“ конвенционална поштапалица, субјективност приповедача – можда једина мутна и магловита чињеница у причи – чини је ипак посебном, јер временска дистанца између збивања и причања поприма својства нечег изван-редног, односно нечег зачудног. Такву сугестију обезбеђује временска одредница о првом априлу: значења *шале* уписују се намах у читалачко очекивање, па стављају у дејство неку невероватност или апсурдност онога што треба да се догоди.

Црњански је и у драми *Конак* назначио злокобна значења овог датума: ако је у драми – због историјске заснованости – морао да посегне за њим, избор овог датума је у причи мотивисан уметничком одлуком. То значи да апсурдизам – који свакако има злокобни потенцијал – скривен у овом датуму, јер првоаприлска шала почива на изокренутости ствари у свету, има своју привлачност за Црњанског. То је обавезујуће сазнање за трагични исход приче. Само својство позног Црњанског да приповеда на привидно конвенционалан начин, попут хумористичког тона који прати јунаково буђење, игра знатну улогу у припреми трагичног приповедног обрта. Насупрот лирској засићености приповедања у *Агаму и Еви*, у којој пренапрегнутост стилских сугестија добија маниристичке облике, хуморно дати приказ јунаковог буђења, у причи *Мој пријатељ који је прошао*, контекстуализован детаљистичким описом амбијента, делује као трагична иронија: смешно а страшно.

У обе приче приповедну равнотежу ствара особена игра моћи. Њу препознајемо кроз иронични наговештај смештен у јунаков сан: „Осећао би, у несвести сна, да га јутро чека, у неким новим мистеријама момачког живота на дану, из којих ће тешко моћи да се искобеља.“ (112) То је наговештај

буђења у првом априлу. У њему као да пребива неко надлично својство, јер има нечег у том дану, у том датуму, што делује надличном силом околности: „Тек после, кад је требало устати, осети неку зебњу и наслути да му тај, тако лепи, пролетњи дан, не доноси ништа добро. Помисли да му може донети и несрећу.“ (113) То је надлична мотивација догађаја. Но, она је у вези са јунаковом психологијом: „Удовица, код које је становао, била је остала у другом стању.“ То је *проблемски најовешај* о доласку детета у приповедну ситуацију.

Када је јунак то сазнао? „То је синоћ чуо.“ (113) Оно што условљава неспокој и зло шредосећање у сну, као и слутњу лоше среће у дану који тек отпочиње, везано је за вест пристиглу 31. марта: вече пре првог априла. То је лична мотивација унутар приповедне технике наговештавања. Иронично-трагични (судбински) карактер има надлична мотивација надлазећих збивања, док психолошку условљеност јунакових чина ствара лична мотивација у њима. Унутар таквог распореда мотивацијских дејстава одвија се игра моћи у позној причи Црњанског. Премда се и у њој дете појављује као *улој*, сазнање о њему не изазива онакав одјек у јунаковој души као у раној причи *Агам и Ева*. Јер, јунак ни не дозвољава мисао о детету као таквом. Отуд доноси одлуку: „Ни за тренутак му није пало на памет, да би могао ту удовицу да узме за жену. Рекао јој је, да је то искључено. Отказао јој је.“ (116) У овој одлуци смештена је последица изведена из афектиране мисли јунака ране приче: „а на будуће поколење заиста нисам радознао.“ (91) Одлучност јунака позне приче, међутим, неупоредиво је већа, јер је његово отказивање стана – као симболичко и стварно раскидање њихове везе – *чин* до којег јунак ране приче није могао да се вине. Он је само имао „жељу, да изгуби ту жену, да је остави“ (92), али он саму жељу никада није превео у чин.

Разлика између двојице јунака превасходно је везана за различито осећање моћи. Јунак позне приче има неупоредиво више душевне мирноће и снаге. Она се очитује у различитим својствима. Такво је одсуство осећања кривице: „Ни-

је се осећао крив никада.“ (112) Било му је небитно како изгледа соба у којој станује: „Живео је међу тим стварима, спасеним из потопа, безбрижно.“ (114) Био је испуњен осећањем надмоћи: „Осећао се, и као човек, и као појава, угледан, далеко изнад ње. Она му се учини, као и та варош, у којој је био дошао, бедна, смешна. Гледао је, некако са висине, око себе, својим бледим великим очима.“ (117) У овом осећању надмоћи смештено је необично поистовећивање жене и вароши: јунак је *сџираница* у односу на њих, они су инфериорни у односу на њега, па је „удовица... плакала“ и „причала... јетко“ (117), док му се варош – оличена у становницима кућа крај којих је пролазио – подастирала, па су га „поздрављали... у комшилуку, са свих страна“ (117).

Као да у приповедној инфериорности и удовице и вароши у односу на странца има неког наговештаја у вези са трагично-ироничним обртом с краја приче. Могло би се, пак, помислити – ако бисмо се одвојили од аутономних својстава приче – да Црњански обележава *културолошко* осећање инфериорности као колективно осећање београдске вароши у односу на *сџираница*: као таквог, јер јунак приче нема никаквих изузетних *индивидуалних* својстава. Но, да би иронично-трагични обрт с краја приче био приповедно заснован, неопходно је да буде проткан и личним мотивацијама, које испуњавају јунакове манифестације слабости.

Оне имају спорадични вид, па обележавају више јунаково избегавање неугодности него његов страх: „Бојао се да му не почне лелекати, понова.“ (117) Тако се у играма моћи обликује чудна фигура *јакoї мушкарца*: више је јак равнодушношћу и одсуством саосећања и уживљавања него снагом и агресивношћу. Порекло његових моћи налази се, дакле, у особеној равнодушности: пристао је да се пресели код ње „зато што му је, где станује, било, сасвим свеједно“ (113). Ова равнодушност је почивала на предатости судбини: „Био је постао фаталист у рату.“ (113) Његова моћ извире, дакле, из особеног осећања фатализма као предатости судбини: ово јунаково својство обезбеђује везу са надличном мотивацијом иронично-трагичног обрта с краја приче.

Да би се тај обрт одиграо, до њега треба да доведу обе приповедне мотивације. Његов дубински карактер обележен је силом удара коју обезбеђује вест о детету, јер се та сила очитује у јунаковој промени понашања; њему није, дакле, све сасвим свеједно, пошто је на доручак „тог дана сишао сетан и тужан, ни сам није знао зашто“: „није отишао чак ни у амам, да се окупа“ (116). Ова промена понашања сугерише да се одиграва спајање надличног и личног карактера јунакових поступака. Они су *истовремени*, па се у једном дану смењују показивања слабости и снаге, каткад у узастопним реакцијама. Његова одлука да се касно увече врати кући зато што „није хтео да јој омогући да се са њим види, пре тога, насамо“ (118) обележава продор слабости у јунака, његово узмицање, као присуство личне мотивације у приповедању; околност да је наредна његова мисао везана за сазнање о томе да је „био... отказао и решен да остане при томе“ (118) представља траг снаге у јунаку, његово самопотврђивање, као траг личне мотивације у приповедању.

То осећање снаге, а не неки необразложени и изненадни просев савести у њему, условило је да – у ноћној тишини – „закуца на њена врата“ (119): и затекне је обешену о гвоздену држаљу прозора. Као и у раној причи, долази до самоубиства, али се не убија мушкарац него жена. То није неприпремљен исход ако се сетимо – као што је у јунаковој свести читавог дана одјекивало, због његове слабости или савести – „да је вриснула, потмуло, да не може преживети ту срамоту“ (115). Најава детета – које приповедно није ни споменуто као дете, већ само као удовичина трудноћа – поново доводи до самоубиства. Да ли се тако нехотично утире пут трагично-дијаболичном разрешењу *Романа о Лондону*?

Но, моменти надличне мотивације постављају јунака у једну перспективу која није позната у раној причи: она не постоји у *Агаму и Еви*, крај свих стилизацијских наноса, док у причи *Мој пријатељ који је прошао* даје врхунски уметнички дomet. На тој линији приповедних трансформација настаје много померање у односу на рану причу. Моментал посматрања је у раној причи имао различитих конкретни-

зација: вирење кроз позоришну завесу, па кроз кључаоницу, до мотивисаног или немотивисаног појављивања слуге у ситуацији. У позној причи, пак, оно има надлични карактер: постало је *виршуелно*, пошто нема конкретизације која би га очитовала. То значи да се одиграо *ћродор невидљивој* у приповедање: као што приповедач непрестано посматра пријатеља, јер синтагма „мој пријатељ“ подразумева неуклоњиво присуство приповедача у ситуацији, тако неко посматрање *невидљиво* прати сво збивање кобног априлског дана.

И као невидљиво, посматрање има два својства: психолошко и метафизичко. Омогућава их приповедна представа о оку као једини стварносни еквивалент посматрања: она, међутим, није конкретизација, јер не припада кључаоници или собару, већ нешто што се причињава или постоји као виртуелно. У психолошком регистру, ова представа о оку делује као предосећање, које је приповедни наговештај: „Цео дан, лутајући по Београду, по кафанама, дуж река, у бродићима, у биоскопима, имао је сулуди осећај, да га неко огромно око те вароши посматра. Нетремице му се приближавало и од њега удаљавало.“ (118) Он лута градским улицама, јер избегава да се врати у стан и суочи са удовицом: он, дакле, измиче њеном погледу. То би била лична мотивација: психолошка.

Али, осећај да је у свом лутању градским улицама ипак *виђен* обезбеђен је његовим сопственим поистовећивањем удовице и вароши. То би била надлична мотивација: метафизичка. Јер, лутање градским улицама излаже га неизбежно *оку вароши*, које је и удовичино око: он, дакле, не може избећи да осети поглед који га прати *нетремице*. У јунаку почиње да се образује један интензитет осећања који тражи неки корелат у стварности. Тај раст унутрашњег мрака *ћреши* овом јунаку, па изазива његов страх: „У биоскопу је имао осећај да га неко вреба, да га удари по потиљку. Освртао се. Видео је у мраку непозната, бледа лица, али га нико није ни погледао.“ (119) Ова привиђења и уображења, откривајући психолошки интензитет у јунаковој представи о оку, као притајена манија гоњења и неиздрживи терет усло-

вљавају наредну јунакову помисао: „Неким чудним осећањем, које је на гађење од себе самога личило, помисли да је усамљен, сам, самцат, у тој вароши, која се видела кроз стаклена врата на докату. Било је смешно.“ (119) Ако јунак никад није имао осећање кривице, одакле му ово осећање гађења над собом?

Ако је оно последица свести о самоћи, да ли би гађење нестало ако не би био сам: када би се оженио женом од које се крио? Ако бисмо у овој свести о самоћи препознали неки изокренути облик скривеног рада савести, који се појављује као наговор на промену одлуке о раскиду између њих, онда би његов корак у њену собу представљао долазак до фаталног разочарања. Јер, у часу када се појавила могућност измирења одиграва се трагично-иронични обрт: самоубиство. Али, у том случају, не би се могла појавити оваква приповедна реченица: „Било је смешно.“ Јер, шта може бити осећано као смешно у свести о апсолутној самоћи човека у свету око њега? Само нешто што бива сагледано са мотришта које је изнад ситуације, изнад личности и света који су у њој: из перспективе оног ока које *невидљиво* на њих мотри.

У јунаковом осећању гађења могла би се потражити лична (психолошка) мотивација: кроз потајни рад савести у јунаку; у осећању смешног – надлична (метафизичка) мотивација: поглед (подсмех) судбине. Психолошки моменат у представи о оку води, дакле, надличном као метафизичком моменту. Он ће бити потврђен у часу када је угледа обешену: „Кад је скидоше, и кад су је положили на постељу, на њено лице падао је зрак светиљке са улице и титрао у њеном разрогаченом оку.“ (119) Поново се спаја спољашњи знак вароши – очитован зраком светиљке – са њеним својством, које читује – разрогачено око. Као око мртваца, оно би имало празан и мртав поглед; он, међутим, добија светлост са улице и способност да гледа: тек тада у том погледу може постојати неки циљ, неки смер. То значи: нека *виртуелна* намера и свест. Тек светиљка враћа сјај у то око.

Шта би то значило? Да је поглед који је читавог дана осећао на себи био – *њен* поглед. Варош је била само простор

који је обухватио овај чудесно велики поглед. Судбински моменат њеног погледа – неки вид посматрања изнад јунака – најављује се у виртуелној представи: чак и у часу приповедног осведочења, поглед измиче конкретизацији, јер зрак светлости титра у јунакињином оку: то није сјај њеног ока, већ одејај светиљке.

Последња реченица приче надограђује већ испољену загонетност поенте, њену сасвим песничку енигматичност и вишезначност, тако честу на завршним прозним страницама позног Црњанског, јер спаја представу о оку са лајтмотивски образованом представом о пролажењу: „После ми је причао, да му се чинило огромно, и да му се, каткад, причињава још веће.“ (119) Сам спој две представе не налазимо у експлицитном садржају реченице, будући да у њој нема ни назнаке о пролажењу. Но, у последњој реченици је најизраженија субјективизација приповедне ситуације: она се конкретизује у личној заменици „ми“. Као да оно што је у читалачкој свести било присутно у облику погледа, посредством синтагме „мој пријатељ“, одједном ступа на позорницу у облику сенке: она је видљивија од погледа, јер отискује траг невидљивог актера. Како? Присвојна заменица „мој“ се само односи на лице, кроз посесивност свог значења, док лична заменица „ми“ означава само лице, кроз његово директно присуство у ситуацији.

Сама лична заменица „ми“ у последњој реченици приче нас води на алузиван, али прецизан начин синтагми која има улогу јунаковог имена: „мој пријатељ“. То нас – у имплицитном но дејственом подручју реченице, у њеном активном подтону – упућује ка наслову приче: *Мој пријатељ који је прошао*. Тако нас поента приче, смештена у њену последњу реченицу, враћа њеном наслову, јер остварује – помоћу појачаног субјективизовања приповедача – спој посматрања и пролажења. Тај спој је загонетан зато што је загонетан сам наслов приче.

Загонетност ствара нејасан статус речи „прошао“: шта она значи у наслову можемо можда докучити ако осмотримо у каквим се облицима појављује у приповедању. Она но-

си обележја лајтмотива. Осећање *пролажења* приповедно је обележено као нешто што је у дубинском складу са јунаковим фатализмом. Из тог фатализма, пак, извире његова моћ да потискује драматичност сопствене ситуације. Он из осећања пролажења, наиме, црпе снагу којом *минимализује* мисао о детету и њен значај: „Ту, где је све, и српско и турско, и наше и стране, тако брзо пролазило, знао је да ће проћи, и добро и зло, као што је и пре увек прошло.“ (113) Сместивши узнемирујућу вест у доживљај свеопштег пролажења, јунак превасходно открива психолошке садржаје пролажења као утехе.

Но, његово корачање крај бројних прозора у чијој сенци види и поздравља женска лица, добија хумористички вид у часу када се конвенционални одлазак на посао упореди са парадом: „Овако се та парада, под прозорима, понављала, свако јутро.“ Јер, „мужеви су већ били прошли, а он је тек пролазио.“ (117) Реалистички садржај пролажења – околност да се човек креће дуж улица – доноси алузију која почива на контрасту између речи *већ* и речи *штек*. Да је казано како су мужеви *оџишли* (на посао), онда би то значило како ће и доћи (с посла), јер постоји контраст глагола *оџићи* и *доћи*; но, ако су мужеви *прошли*, онда није могуће ставити – ма и потенцијално – да су они *оџишли*, у складу са контрастом између глагола *проћи* и *оџићи*. Шта то значи? „Мужеви су већ били прошли“ – то значи да су отишли на посао и из кућа; али, у складу са очијукањем које се одвија између „мог пријатеља“ и жена у прозору, свест о томе да су мужеви *прошли* може означити да је чар живота са њима утихнула, док је према њему била у цвету.

Тако пролажење у себи спаја реалистичке и психолошке мотивације: оне припадају личним мотивацијама у приповедању. Такав је и тренутак у којем он замиче са видика знатижељних посматрача: „Кад је мој пријатељ прошао, стариари су имали да прате очима, и две ћери удовице, које прођоше, одевене, чисто и љупко, а о којима се, због тог човека, свашта шапутало.“ (118) Ова реалистички мотивисана реченица налази се у приповедној напетости – која сведочи

о односу између две мотивације у причи – са загонетношћу наслова. Како? Човек који је прошао крај прозора – то је реалистички разумљив опис приповедне ситуације, лишен егзистенцијалних сугестија. Но, одвојен од *месија* крај којих пролази, на која се односи, као што се то догађа у наслову приче, стање пролажења добија егзистенцијални тоналитет који га чини тајанственим. Јер, крај ког објекта, крај какве конкретизације, пролази јунак у наслову приче?

Последња реченица приче додатно семантизује само пролажење. Ако је он после свега што се одиграло, укључив и њено самоубиство, причао да му се чинило огромним њено мртво око, онда је час његовог причања неповратно везан за прошлост и сагласан са сазнањем о некоме ко је минуо, које био и битисао, у складу са оним значењем речи *биши-саиши* које значи – проћи. Но, зашто се у последњој реченици ствара сугестија о изненадној промени времена приповедања? Јер, „мој пријатељ“ каже „да му се, каткад, *причињава* још веће“ њено око. Одакле му се оно *причињава*? Зашто му се *причињава*, а не – као што се очекује од некога ко је прошао – *причињавало*? Употреба свевременог облика – „причињава“ – уноси зачудну свевременост у јунаково пролажење: то значи да уноси и садашњост. Одједном му се *причињава* – у некој садашњости која зачудо *није* прошла – постојање огромног ока, чији поглед као да непрестано осећа. У психолошком смислу, он је поунутрашњио утисак да је посматран или, пак, из рањеног душевног склопа почиње да пројектује само посматрање у физички свет.

Али, реалистичко-психолошка мотивација остаје недовољна за симболику заустављеног пролажења и отуд проистеклу напетост за наслов приче. Јер, за објашњење загонетног наслова као да је недовољна свака лична мотивација. Надлична мотивација, наиме, обликује садашњост огромног ока: оно се – присуством приповедача – претвара у чисту садашњост у којој „мој пријатељ“ није прошао. Тако је „мој пријатељ“ прошао у реалистичко-психолошком виду личне мотивације; али, он није прошао у садашњости огромног ока које мотри на њега. Оно је било око вароши и око јуна-

киње: оба су nestala у својим приповедним конкретизацијама. Остало је само *виртуелно око* у којем „мој пријатељ“ није прошао, јер му се непрестано причинјава да *види* око које – што је чудо за сваку представу о пролажењу – повремено чак *расије*.

Судбински знак посматрања, око – као поглед смрти, као поглед на јунакову одговорност, као искривљени ехо његове савести – остаје нешто што чини загонетним пролажење „мог пријатеља“. Он је прошао, јер тако каже наслов приче, али он и даље види око, као знак да није прошао, јер тако каже последња реченица. У оба случаја, међутим, овај мушкарац непрестано пролази крај једног леша, виђен и посматран огромним оком женског самоубице: он се – попут каквог неухваћеног злочинца – непрестано враћа и пролази крај самоубиства у којем има његових трагова.

Да ли се на тој путањи очитује кретање од слабог до јаког мушкараца у прози Милоша Црњанског? Премда је свиме осенчен, па и уздрман, „мој пријатељ“ није ни обезвољен ни заустављен, већ је *јак* на необичан начин, јер је различит од јунака *Прича о мушком* који и кад су разочарани и равнодушни остају слаби. Нешто о овој промени можда би нам могла сугерисати реченица са завршетка *Друје књиће Сеоба*: „Пакао, пакао људски – Евдокије, Текле – можда су, заиста, биле и ту, уз пут, којим је пролазио, у Русији, али тај пакао није могао више да заустави човека, кад прву половину живота превали. У другој половини живота људског, воља и мисли били су јачи.“⁴³ Да ли јаки мушкарац – као онај чија воља и мисли надвладавају и у равнодушности – *настаје* у другој половини живота?

Крај све разбољене сентименталности њихових сећања, има наглашене *швргоће* у егзистенцијалним одлукама позних јунака Црњанског: ни Павле Исакович, ни јунак *Хиџерборејца*, а поготово не кнез Рјепнин нису више спремни – без обзира на ситуационе прилагођавања – на компромис са егзистенцијом. Компромис са ситуацијом више не значи компромис са егзистенцијом: као што је то било код Вука или Аранђела Исаковича. Ма колико да су попустљиви у по-

јединим ситуацијама, и сентиментални у доживљајима, позни јунаци Црњанског остају непопустљиви у егзистенцијалним одлукама.

Ту настаје необичан парадокс: ако ни слаби мушкарац, као први самоубица у прози Црњанског, ни јаки мушкарац, као последњи самоубица из *Романа о Лондону*, не могу да не стигну до самоубиства, онда је истина о самоубиству ситуирана негде ван истине о мушком. Премда истина о самоубиству не заобилази истину о мушком, и њену еволуцију у прози Милоша Црњанског, која је супротносмерна у односу на ритам модерних времена, чији тактови нас суочавају са снажним женама и „креативним“ – што је еуфемизам за слабе – мушкарцима, ипак истина о самоубиству лебди *изнад* и *изван* истине о мушком, јер подлеже надличним мотивацијама.

Томе одговара разрешење позне приче *Мој пријатељ који је прошао*: као да је истина о јунакињином самоубиству ситуирана у недогледну даљину у коју је загледано њено мртво око. Јер, истина о самоубиству као да мотри на истину о мушком, попут ока које се „мом пријатељу“ непрестано примицало и истовремено удаљавало од њега. Само око се налази у подручју судбинског: тамо где – како каже Сиоран – „самоубице најављују далеку судбину човечанства“.⁴

¹ На овај начин обележавамо страницу издања: Милош Црњански, *Пријоведна проза*, Сабрана дела, том други, књиге 5–7, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1996.

² Мило Ломпар, *Модерна времена у прози Драгише Васића*, Филип Вишњић, Београд, 1996.

³ Милош Црњански, *Друја књија Сеоба*, Дела, том IV, књига 9, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1996, 685–686.

⁴ Емил М. Сиоран, *Зли демџурџи*, превела Мира Вуковић, Матица српска, Нови Сад, 1991, 80.

СЕЛУМИЛА

Један пријатељ, који је знао да уређујем – али да још нисам завршио први низ мојих *Прозаида*, причао ми је језгро овога што ћу сад да напишем.

Где је било? – Било је у селу Н.

Ко је главно лице? – Млађано, безбрижно весело девојче. Имена јој не знамо, или нећемо да знамо, – али је била целоме селу мила, зато је назовимо Селумила.

А има ли кога свога? Како да нема кад има и оца и мајку. Оца, простога сељака, колара, који је већ много добрих кола направио, а многа стара кола поправио, али је своју ћерку оставио да сама мати њоме рукује. Има и матер, пуначку, доброћудну сељакињу, која је своју ћерку знала само љубити и мазити је.

Па шта се, дакле, десило? – Село Н. остало је на оном месту где је и било, а Селумиле нестале једнога дана из села.

Нестале је оцу. Нестале је мајци.

Нико не може ни да помисли да је Селумили неко какву пакост учинио', да ју је пушком убио, да ју је у поток гурнуо, да ју ухватио па Јеврејима продао, – не, таких зликоваца и нема у њихову селу, али опет зато Селумила се не нађе; нема је, пак је нема.

– А да није сама себи живот скратила?! – рече једна баба. Али то нико није хтео ни да чује. Та она је тако волела живот, волела је младост своју, волела је све што је око ње, волела би и саме непријатеље – да их је имала.

Отац и мати кретоше се на пут да је траже. Тражаху је и овде и онде, па дођоше у оближњу варош – велику варош.

– Зна ли ко шта казати о нашој ћерци; је ли је ко видео или бар гласа чуо о њој?

Нико не зна; никога се не тиче; нико се не одзива.

Али ипак се нађе један познаник, родом из села њихова, који сада живи у вароши, живи од метле своје, која чисти блато са блатњавих варошких улица. Он приступи њима, рукова се с њима и рече им где ће наћи своју ћерку:

– Ево, баш овде у овој гостионици што је зову „Код златног лава”, ту ћете наћи вашу ћерку свако вече, – али не пре девет сати.

Отац и мати чекају девет сати.

Девет избија, а они уђоше у гостионицу „Код златног лава”, платише и неку улазницу, седоше и на клупу, где им неко рече да је то њихово место. Али ту нису били сами: ту је било још пуно госпoде, официра, разног варошког света.

Свирају Цигани, – шта ли су.

Подиже се нека поњава, чаршавина, – пшта ли је.

Истрчаше неке живе лутке, – шта ли су. Сјајно им одело; има и сребра на свили и злата на кадиви. Сукње као да им је неко подсекао, јако подсекао, можда у намери да од једне направи две. Те су живе лутке ударале у таламбасе, вртеле се на једној нози, док другу ногу пружају што даље од себе, као да покажу да је не требају, јер је за тако кратку сукњу довољна и једна нога. Кад мало застану, оне се клањају на све стране, и као да нешто скидају са усана својих и то бацају свима, нарочито официрима. А они доле пљескају дланом о длан, – е, баш се види да им се допада.

Ту, међу тим веселим играчицама била је и Селумила. И она је већ умела све да ради што су и друге радиле.

А шта рече њен отац кад је виде и познаде? – Не рече ништа, – грло му се стегло – ударише му сузе на очи. Волео би да је могао у земљу пропасти.

А шта рече њена мати кад је виде и познаде? Пуначка, доброћудна жена је пуна радости и поноса, она кликну доста гласно:

– Слатко дете моје! Благо си га мајци, кад си тако красна и виђена!

1896.

Јован Јовановић Змај

КОД САМРТНИКА

Насред зида икона.

Пред иконом гори свећа воштаница.

Мало ниже на столу лежи покојник – прекрстио руке као да се Богу моли.

Пламен воштанице не сија на њега управо, већ се светлост тек са иконе одбија и пада му на лице, које као да је од истог воска као и воштаница.

Ја сам дошао по дужности општинског лекара да видим је ли заиста мртав.

Јесте – не може бити мртвији.

Задржах се још минут–два. Гледам ону светлост што је икона шаље на мирно му лице.

Не знам ко је био, ни шта је био. Не знам је ли веровао што катихизис учи, или можда није никад ни завирио у њега. То не могу да прочитам са црта његовог лица ни спрема светлости иконски благе.

Загледао сам се у светлост што се са иконе одбија на њ. – Ако је веровао, та га светлост благосиља; а ако није веровао – она му прашта.

А зар би и могла светлост друкчије чинити!

1896.

ЈУДА

Јуда је издао Христа. Издао га је за тридесет сребрњака. И ми се згрозимо кад тај нитковлук читамо у Светом писму, у Новом завету.

Не знам колико је онда вредео један сребрњак, али зацело да је у оно доба било хиљадама људи који су лако томе среброљупцу могли дати сваки и по четрдесет сребрњака да не оцрни сасвим своју мрку душу.

Но боље што је овако било. Христос би страдао и без Јуде, – зато се и родио да мученички сврши. А да је друкче било, ми бисмо сад чврсто веровали да међу апостолима не може бити издајица.

1896.

СОВА

Људи обично презиру сове, као симбол мрачњаштва. Неки их презиру, а неки их жале. Ја сам их само жалио.

Како је то било да је једна сова дознала за ово моје расположење према њеном роду, то вам не знам казати. Али једног дана, кад сам кроз шуму гацао, хукну та сова из свога скровишта и запитала ме: – Да ниси ти онај што ме жалиш?

Кад сам јој признао да сам и ја један од оних, и насмејао се жалећи је што ме у по дана не види, сова ме позва да ноћас око поноћи опет на то исто место дођем. – Месечине – вели – ноћас нема, пак ћемо се разговарати очи у очи.

И ја око поноћи дођох на рочиште.

– Видиш ли ме? – запитала сова. – Ево, ту сам на грани, три корака далеко од тебе. – Видиш ли ме?

Усиљавао сам се да је уочим, али помрчина не даде, – и ја морадох признати да је не видим.

– А ја тебе видим, – продужи она, – видим како десном руком треш очи. Видим ти кукаст штап испод левог пазуха. Могла бих избројити колико дугмета имаш на капуцу. – Пар зар ти мене, збиља, нимало не видиш?

– Ни најмање.

– Е, онда ти морам казати да ја сад тебе жалим, – исто тако као што си ти мене јутрос жалио.

Ја сам о томе после више пута премишљао; и вредно је да се о томе премишља. Али на растанку са совом не хтедох јој признати да има нешто и право, већ, да је збуним с очигледно, рекох јој само ово: – Драга сово, ја, истина, у мраку не видим, – али баш кад хоћу да видим, не треба ми ништа друго већ само да запалим свећу. Тако би и ти могла и у пола дана видети, само би морала најпре да угасиш сунце, – а то је мало тежи посао. Збогом.

Уверен сам да ће сова о томе премишљати, али бојећи се да ми одмах са одговором не доскочи, пожурих се дома.

1896.

СТАРАЦ И БАБА

Био старац и баба, а имали су ни више ни мање него сто и педесет година. Старац је био бистрији и имао је осамдесет година; но пошто се они никад ни у чему нису раздвојили, то не смемо ни њихове године делити. Те су се године тако једне с другима спојиле, да им је и то било као неко заједничко имање. Елем, сто и педесет година. За једно било би много, а двоје могли би још коју поднети.

Старац је био добар као добар дан, а баба би била још и боља од њега, да је ико на свету могао бити бољи. И тако су били обоје добри, као два добра дана кад би се ујединила.

Никад се они мрко не погледаше, никад опоре речи не прословише, никад једно другоме што не приговорише, и једко другоме угодити било им је слађе него мед медени.

Оду старац и баба у шуму, старац да накупи дрваца, а баба застранила мало берући јагоде. Кад, ето ти старцу у сусрет неки косач у дугој црној кабаници, те чим га опази, рече му: – Знам ја, старче, тебе добро, а знам и твоју бабу, – а знам и то како се пазите и једно другом годите. Него, знаш шта, би ли ти мени продао твоју бабу?

Старац је био доброћудан, увек готов на шалу (зато је ваљда и дочекао осамдесету годину), па мислећи да из овога простог косача не би човек исцедио ни сто пара, одговори: – Бих, што не бих продао своју бабу. Дај сто дуката, па је коси, носи или ради с њом што ти је драго.

Али косач не зна за шалу. Извади па изброји сто жutih дуката, тутну их старцу у шпаг, рекавши: – Сад је баба моја, сутра ћу доћи по њу.

Старац дуго није могао да се расвести од чуда, али донде је косач отишао даље, лево у шуму.

Ту је наишао на бабу, па и њој рече да познаје њу и ње-нога старца, зна и како се они пазе и једно за другим гине, него би ли она њему свога старца продала.

Прохтело се и баби да се са чудноватим косачем нашали. Та као да су се договорили, заиска и она сто дуката, па ено му старца и тако је, вели, већ давно премишљала да га про-да.

Али како се пренерази кад јој косач изброји сто дуката, па их јој баци у корпу међу јагоде, рекавши: – Старац је сад мој. Сутра ћу доћи по њега.

Купац се окрете па оде, а старац и баба потражише се, па се састадоше.

Не смеју једно другом у очи да погледају. – Али шта вај-ди ћутати! Боље је са истином на среду, па шта бог да.

– Баба, ја тебе продао, – превали напокон старац преко је-зика.

– И ја тебе, старче – дотури баба чисто обрадована што није сама згрешила.

– Али ти си, баба, на великој цени. Сто дуката су у моме шпагу. Аратос их било! – то рече старац само да се не ћути, али дукате не вади, да се њима похвали.

Ћутало се, ћутало, док старац не уздахну: – Купац ће су-тра доћи по тебе. Еј, тешко си га мени, што ћу без тебе!

Баба као да то ни чула није, уздахну још дубље: – Купац ће сутра доћи по тебе. Еј, тешко си га мени, што ћу без те-бе!

Идући кући само им је понекад избило из груди: – Еј, лу-де моје главе! – или: – Па зар *ми* да се растанемо!

Док су тако ишли, осети старац да га љута грозница тре-се. Осети и баба да је грозница тресе, али једно другом ништа не говоре.

Чим кући стигоше, прекрстише се само, па легоше спава-ти.

Кад јутро освану, њихова чела горе као жива жеравица. Више бунцају него што разборито говоре. Освестише се ма-ло тек онда кад у собу уђе јучерашњи косач.

– Ево ме, ту сам.

– Па добро нам дошао! – одговорише доброћудни болесници, пола буновно.

– Што сам купио, то је моје.

– Ја без моје баке не могу живети, – јадао је старац.

– И нећеш, – одговори мирно косач.

– Зар ћеш ти да нас раставиш, – цикну баба очајно.

– Нећу, не дај боже. Ја ћу да вас склоним на добро место, где нема растанка никад нидовека.

– А ко си ти?

– Ја сам смрт.

Још тога дана угасио се живот старчев и бабин, као кад једним дахом два кандила угасиш. Одоше на други свет, као под руке ухваћени.

А шта је са дукатима? – Ко их нађе срећни му били; не мора ни знати да га је њима смрт капарисала, та дошла би она по њега, било кад било, и без капаре.

1897.

ЈЕДАН САН

Кажу да не ваља увек причати ни шта је човек сновио – и тиме се може коме замерити. Али ја сам се свога века, баш онда кад сам најбоље намере имао, толикима замерио, да ми није стало ако причањем једног сна још неког противкика стечем.

Снивам ја да сам у некој лепој згради и кроз сумрак раззнадох скамије и катедре; уверих се да је то школа, па се прекрстих као у цркви.

На шамним дуваровима блистала се оћена слова: Учите децу књизи – али пре свега стварајте народу карактере.

Учитељи се устумарали. Нису они, канда, ни читали шта им огњена слова веле, али држећи да је та светлост шкодљива дечјим очима, покупише све сунђере да та слова збришу. Сунђери изгореше, али се слова не угасише. – Дај четке да се собе прекрече мало тамнијом бојом, али се слова и онда блистаху још јасније.

– Не уступајте! – долажаху заповести кроз прозор.

И сад почеше зидове обијати, све мело скидати са њих, али слова блистаху и на голим циглама, све јаче, све ватреније.

У тај мах изби на звонику једанаест сати; али то није само избијало, то је и говорило: *крајње је време!*

Не знам шта се даље у школи радило; јесу ли је можда порушили – ја се наћох у мрачној ноћи.

Дигох очи к небу са погледом страха и нада, а на тмастом небу блистаху она иста слова: *учиште децу књизи – али пре свега стварајте народу карактере!*

Заболе ме нешто у срцу и ја се тргох и пробудих. И сада, кад ово пишем, брује ми кроз душу речи са црквеног звоника: *крајње је време!* – и све стрепим да не чујем: сад је већ касно!

1897.

КОД МАЛОГ САМРТНИКА

По дужности општинског лечника дођем у једну кућу да прегледам самртника и да му издам „смртовницу”, кад се може сахранити. Самртник је било дете од године дана. Еле, ја сад треба да уверим матер да је њезин Душко одиста мртав, да је њена сва нада одиста мртва. Лепа дужност!

Попевши се уз степенице, нађем се у трему где бејаху двоја врата. Кроз она лево чуло се промукло нарицање очајне мајке, а она десно баш се сад отворише и кроз њих изиђе столарски момак који је донео лес за малог покојника. Опазим да ту горе свеће; дакле, ту лежи самртник.

Уђем са оном неусиљеном збиљом која наилази и на многе докторе кад ступају у самртничку собу.

Пре него што ћу прегледати малог Душка опазих нешто друго. У истој соби, у једном куту, стајала је његова колевка у којој је јамачно и издахнуо – а столарски момак није нашао zgodнија места где ће лесић положити, него га је баш спустио у колевку.

Колевка – а у њој мртвачки лес...

Почетак и крај тако здружени!

Ко не би застао! У коме не би тај приказ заталасао читаво језеро мисли и осећања. И најпразномисленији човек морао би овде залутати у неку философију. И ја сам застао пред овом алфом и омегом поникнут ником; не знам колико сам ту стојао – тек кад чух да се отварају она друга врата у трему, брзо сам, као нагоном неким стакнут, извадио лес из колевке и турнуо га под колевку.

Никада се нећу кајати што сам то, и нехотице, урадио. Уштедео сам нежној матери ужасан приказ од којег се чак и моје туђинско, лечничко срце жежило.

1898.

СВЕТИ САВА И ВРБА

Путовао св. Сава својим вилајетом, па се уморан спусти под једну врбу да га санак одмори. Врба одмах пригну своје гране да му начини боља хлада. А један славуј запева: Сави боље, Сави боље!

Врба пригну гране још наниже.

Сад сви славуји, који се десише у околини, загласише: Сави! Сави!

Врба одговори: не могу већма, ево ми гране већ до земље допиру.

Али славуји су непрестано, док је год светитељ спавао, певали: Сави! Сави!

Кад се светитељ одморио, захвалним је погледом погледао на врбу, устао је и отишао.

Врба је остала жалосна врба, жалећи за гостом својим. И све врбе, које су њена порекла, држе и дан-данас гране спуштене за спомен да се под њиховом прамајком одмарао св. Сава.

1899.

РУЖА

Моја тетка Мика причала је да су у прастара времена све руже биле беле. Једној такој ружи, која се у врту расцвета-ла, приступи младо девојче пак је упита: – Смем ли те уза-брати?

Ружа климну својим цветом, као да је ветрић пирнуо, а девојчету се учини као да јој рече: – Смеш. Принесе руку да је узабере, али јој сузе ударише на очи, јер је убола руку на трн и крв јој поче капати из прста.

Ружа, која донде није ни знала да има трња, порумени од стида. Како је онда поруменила, така је и остала. И од тога доба има све више румених ружа.

1899.

НА САМРТНОМ ЧАСУ

На алтану своје нове двокатнице стајао је зеленаш Н. са једним великим господином, који му је дошао у походе. Овом каматнику тешко је излазио новац из шпага, али сад се десило да му је десетак испао и пао доле на улицу. Мало затим прође улицом сиромашни бозација Сотир. Он опази десетак и подигне га. Он је хтео да врати новац ономе чији је, али кога је год запитао, рекао је да није ништа изгубио, већ нека он то себи задржи, то му је његова срећа дала. – Каматник је то одозго гледао; дошло му је да викне: – Амо тај десетак, мој је!, – али га је стид било од свога високог госта да узима натраг новац тако мален од таког сиромашка. Прећутао је, али како му је било, то он зна.

Било па прошло.

Сотир онај десетак метну на малу лутрију, и чисто се уплаши кад доби 2-3 стотине форината. Ретко доносе срећу новци који се тако олако добију, али сад се баш тако десило. И Сотир и његова жена били су вредни и штедљиви, а троје добре деце већ су им били од помоћи. Он сад отвори малу трговину; друге године отвори много већу; а пете године већ је био имућан, богат човек. Што богат – то још није много; али ко га је год познавао био је уверен да је Сотир срећан у сваком погледу, срећан до пуна задовољства, – да се над породицом његовом вије благослов божји. А и он је сам признавао да се не би мењао ни с ким на свету.

Знао је то и зеленаш Н. Али он се није радовао ничијој срећи, па ни овој – сад је још већма жалио за својим десетакком, у коме, мишљаше, лежала је нека чудотворна моћ.

Али Н. је био здрављем ороноу, сваки дан све немоћнији. Паде већ и у постељу, и видело се да се из ње неће више ни дићи. Приближише му се већ и последњи часи. У буни-

лу му се привиђале свакојакe сновeти и авeти, које за часак сасвим ишчезну, само им остане мршава рука и прст којим му прете.

Кад му већ и свећу утиснуше у руке, у његовом бунилу као да се нека магла разведри и он као да виде пред собом архангела Михаила са теразијама у руци. Архангео рече: – Прво ћемо мерити грехе ... – и лева шоља теразија побегну доле као да је неко из пакла вуче.

Много, веома много! – уздахну Михаило. – Али дај сад добра дела, дај заслуге које си пред Богом стекао!

Несрећник се мислио и ћутао.

Зар се не сећаш ниједног доброг дела свог? Зар баш немаш ни ...

Ох, имам, имам! – повика самртник. *Ја сам усрећио Сошира бозацију.*

То су му биле последње речи, којима је хтео да превари и себе и Бога.

1900.

ВЕЧНОСТ

Дуго и дуго су анђели на небу живовали, али су само по речи знали да има нешто што се зове *вечност*. Прохтело се апђе-лима да то виде, схвате, разумеју.

Замолише Господа да им то покаже.

Бог је ћутао тисућу година, кад га анђели опет замолише да им покаже вечност.

Бог је ћутао две тисуће година, кад га анђели опет замолише да им покаже вечност.

Бог је ћутао три тисуће година, кад сви анђели падоше на колена молећи га: – Покажи нам вечност.

Бог махну десном и левом руком, и разгрнуше се две голе-ме магловите завесе, једна са десне, друга с лево стране; на јед-ној је писало: *Будућност*, на другој *Прошлост*.

Анђели погледаше и на једну и на другу страну – очи им се укочише, лице пребледе, мозак им се заврти, и они сви попада-ше са највише висине у најдубље дубине. Стубоком пропада-ше. Бог остаде сам на небу.

Кану суза из божја ока, а из те сузе створише се хорови но-вих анђела.

На небу пролазе векови брже него на земљи тренуци. И ти се векови не броје – ко би их све пребројио!

Нови анђели, који су поникли из сузе божје, не смеју ни да се приближе оним двама магловитим завесама.

Само погдекоји човек на земљи дрзне, па се замучи кадшто да прозре тајну вечности; но одмах му мозак стане, и он се сур-ва у најдубљу дубину – лудила. Један такав несрећник у лудни-ци доказивао је да је вечност масна река, у којој је била само једна плаветна јегуља, која је знала где та река извире и пони-ре, али је ту рибу св. Петар, док је још био рибар па земљи, упе-цао и појео. – Добро је чути и то мишљење о вечности, кад ништа друго о њој не знамо.

1901.

НЕИСПЕВАНА ПЕСМА

Шта и шта човек не запамти, а шта и шта не заборави кад се приближује седамдесе тој години!

Запамтио сам како сам једаред у младости својој био необично весео; али зашто – то сам заборавио, можда ни онда нисам знао!

Вино се није штедело; али ја сам већ и пре прве капи био веселији него икада у животу...

Сећам се и шта је други дан било. Други дан седох за писаћи сто на коме је био табак хартије, а на њему само наслов песме коју сам јуче ујутру засновао, али је почети нисам могао – толико ми се почетака наметало. Наслов је гласио: *Поздрав целом свешћу*.

Хтедох да напишем што јуче ујутру не написах али не иде. На празној хартији искрсавају нека велика, прозачна слова – и ја, уместо да пишем, морам то да читам. Слова веле: Јуче је био дан за то. А сад тешко да ће бити икада.

И заиста, ту песму никад не написах.

Сад ми је жао што је не написах – не да је штампам, већ да је сад, овако болан, прочитам, да ми се „мудрост“ насмеје „лудости“, да ми се старост насмеје младости.

Па ипак бих волео кад би ту ненаписану песму, кад умрем, заједно са мном спалили! Читате песника који вам је најмилији.

Красота је гледати вас ганутљиве душе, осетљива срца, гледати вас како вам се лица жаре, како вам се груди надимају, како вам се очи заблеставају.

Одушевљење прекипљује, и ви кличете: – Може ли бити лепших песама него што су ове!

Може.

Ви се сад љутите на мене; али ја ипак кажем: Може, може – само их ви не можете читати. Ваш је песник испевао песме које је испевати *моџао*. Најлепше песме своје ниједан песник није испевао; оне су остале у њему – одлетеле су са његовом душом.

1901.

Јован Јовановић Змај

БОЖЈА ПОРУКА

Погодио се Бог са ђаволом да поделе време: дани да остану божји, а ноћи да добије ђаво.

Ђаво се томе радовао, али људи кад то чуше, јако се уплашише и узнемирише. Послаше Богу једног голуба да га пита: шта сад да раде, да им ђаво не нахуди... Голуб се брзо врати са овом поруком од Бога: *Ко хоће да се сачува од ђавола, нека ноћу сјава!*

1901.

ПОКОЈНА МАЈКА ПРИРОДА

После три милиона година разболеће се мајка природа, разболеће се и умреће; а с њоме ће, дабогме, угинути све што је од ње постало и њоме живело. Само ће у близини божјој остати неколико ваздушастих, натприродних бића.

Бог ће жалити природу и хтеће да дозна од чега је умрла. Виша бића мораће да покојницу сецирају и о свему да записник напишу и Богу да га поднесу.

Бог ће записник пажљиво прочитати и, што никад дотле, промениће се у лицу и прошапнуће једва чујно:

– Гле мене, шта урадих! Кад сам ономад природу створио, заборавио сам јој ставити срце у груди. Чудим се како’ је могла и толико живети. Одсада морам добро пазити да ми се тако шта више не деси.

Ох, каква ће милина бити на земљи живети кад Бог створи нову природу, која ће имати срца у грудима!

1901.

Јован Јовановић Змај

У СВАТОВИМА

Били смо у сватовима.

А где може весеље бујније да избије него у сватовима! – Сви весели, па не могах ни ја бити тужан. – Ко мисли кварити свечано расположење, нека не иде у друштво!

Кад се песма најживље орила, зачусмо да је у истој кући баш сад издахнуо јединац часне породице, сва утеха и оца и мајке и других сродника. Онде је сад плач и ридање.

Сви се згледнусмо питајући се немо: можемо ли ми продужити своје весеље кад се тако близу нас зацарио јаук и очај.

Само се један међу нама нађе који рече: – А могу ли они плакати и јаукати кад је у близини њиховој све овако срећно и весело!

Те ме речи пренеразише, а још више кад опазих на уснама неких младића како се спрема потврда: – Тако је, има право! – Њима је то изгледало као неки разлог.

Разлог. – Разлог.

Слушао сам ја после у току свог живота доста таквих „разлога“, чујем их и сад све више и више; а те „разлоге“ неки јадници, који ништа не мисле, примају за готов новац.

И то је оно што боли, јако боли.

1902.

КРОКОДИЛСКЕ СУЗЕ

Чисто као суза, вели пословица. Али камо среће да су бар све сузе чисте! Но, – јаој, колико се лажних суза пролије сваки дан! Свако се згрози кад се сети да се и тај адиђар може претварати, да се могу безазлени људи варати, – да се тако може и чистим сузама цена побијати.

Тих се суза и ја грозим, и хватам се за сламку утехе слушајући како прети хемија и бактериологија – једнима прете, а друге теше:

– Почекајте мало, – неће то тако дуго трајати. Нама ће се доносити сузе на анализу и под микроскоп, а ми ћемо знати казати: Ово су сузе чистога бола, сузе дубоке, истинске туге, – а то су сузе лажне, у њима гамижу бацили претворства и преваре.

А шта ће онда бити?

То још неће утолити праве, истинске болове, неће збрисати поштене сузе – али ће уништити сузе крокодилске и повратиће веру у сузе праве туге и жалости.

А зар то неће бити голема добит?

1902.

ЈЕДАН КРИТИЧАР

– Ено песника Н. – рече ми друг са којим сам шетао на променади.

– Даклем, тако изгледа! Ја га још никад нисам видео.

– Па ипак си толико писао о њему. Сумњаш да он осећа оно што пише.

– Да, та ми сумња некако годи. Можда зато сумњам што то годи мени и мојима.

– А да ли се тиме не грешиш о њега?

– Не знам. Доста што ти кажем да га до сада никад нисам видео, – не знам се много ни с онима који га лично познају. Али у реду би и поштено би било да му се приближим, кад већ желим да сумњу своју потврдим. Да видим какво му је лице, какве су му очи, какав нос, – да видим какав је у радости, какав у тузи, какав је у шали, какав у збиљи, какав је при чаши вина, итд. – Па хоћеш ли да ме прикажеш њему?

– Хоћу.

И они пођоше брзим корацима. Иду, пак ћуте – а критичар мало застајкује. Задржава га мисао:

– Али ако не нађем у њему оно што ми треба, већ сасвим нешто друго! – Боље ће бити да се вратим дома.

– Може он и даље писати о унутрашњим осећајима човека кога ни спољашње не познаје.

1902.

ДВЕ ДУШЕ

Два су човека у једном истом тренутку издахнула, или, што се вели, умрла.

Душе њихове једнога истога тренутка узвише се ка божанској висини. Тако душе чине увек чим осете да их ништа не претеже доле.

Дизале су се у висину, најпре полако, па све брже и брже. У том лету очешаше се једна о другу, угрлише се једна у другу, спојише се једна с другом, да заједно путују. – Милије ће – веле – бити Богу кад нас види овако; а и нама је то приличније, слађе и поноеније.

(А то су били на земљи два женска непријатеља.)

1902.

У КРУГУ БОЖЈЕМ

Пребледеше анђели на небу, у рају. Крила им задрхташе. Шапатам се питају:

Шта то би? На што се Господ Бог тако разгневио? – Та овога часа није се ништа десило, само је стигла пред њега молитва једног невиног детета, што он увек најрадије прима.

Серафими су ћутали; они су знали шта је Богу немило.

Оно дете на земљи молило му се, – али не својим матерњим, већ туђим језиком. – Тако су га научили у школи.

Један серафим ипак примети: – Бог такве молитве никад не прима, и кад стижу до њега. Он одврати свога лица од њих. Та зар је он зато дао сваком свој мили матерњи језик, да му молитве шаљу туђим рухом одевене.

Усуди се светитељ Илија да запита: – Господе Саваоте, хоћу ли да ударим громом у ту школу?

– Не – одговори бог – , друга, спорија, али осетнија казна спремљена је за њу, она ће се сама поткопати и срушити.

1902.

ПРКОС

Тешко је пркос искоренити.

Тешко је то и код саме деце, а о људима да и не говорим.

Заспи пркос, притаји се, нестане ли га, – али онда га немојте галванисати, јер је веома танке, прекидљиве смрти.

Да вам нешто приповедим.

У кући где сам неко време живовао било је и једно дете од својих 7–8 година. Црна ока, оштра погледа, бистра ума, неразговетна лица, – али пркожција какав се само замислити може.

Сви смо прионули да га од те болести излечимо. Једни га лечише лесковом машћу, дијетом без ручка и без вечере, затварањем у подрумац, – други опет друкчије. Али сва та средства показаше се недовољна. Онда и ја покушам нешто.

Једнога дана рекох му: – Шта је то с тобом, Стевице, ти сад не пркоесиш више?

Стевица ме погледа с разрогаченим очима.

– Ти си се сасвим променио; не могу да те познам. Твој је посао био да пркосиш, а сад си постао неки млакоња. Баш ти нећу купити бомбона.

Он не знађаше шта да одговори.

Имао сам и ја неколико помагача, па сви ударише у ту ноту, како је то гадно кад дете промени нарав, пак се и не држи свога старог обичаја.

Стевица долажаше све замишљенији, а ми се мргођасмо све већма на њ.

Једном приликом, кад му мати после вечере рече да данас иде раније спавати, а ми га гуркасмо, дошаптавај ући му: – Немој, немој, – он развали уста пак поче викати:

– Знам ја шта ви хоћете. Ви хоћете да ја пркосим; али ја нећу, нећу crescendo, нећу, – баш у пркос нећу да пркосим. – Пак пољуби матер у руку и оде спавати.

.....
Чудноват лек. А да ли је пријатан, то не знам, јер сам други дан морао отпутовати, и никад више не видех Стевице.

1902.

ХЕКТОРОВО СТРАДАЊЕ

Приповедао ми је негда један пријатељ како је страдао Хектор, његово добро и верно псето.

– Ја сам – вели – становао читаво лето у једној ниској кући. Хектор, кад је хтео из собе да ишета, није чекао да му ко врата отвори, он је направио себи излаз кроз отворен прозор, јер од прозора до тротоара уличног једва ако је било две педи размака. Ти мали скокови нису му ништа шкодили, већ као да су му још и пријали, јер он је кроз прозор излазио и улазио и онда кад су врата отворена била.

Из тога стана морао сам се иселити и нађем други стан на горњем спрату једне високе куће. Хектору је било добро свугде, он је био задовољан само кад је у мојој близини. Ах, он није имао јасна појма на каквој се висини сада налази, – и први дан досељења нашег, кад хтеде из собе да изиђе, он опет удари путем прозорским и – шта би? Мој добри и безазлени Хектор стропошта се са ове знатне висине на тврди камени тротоар и скрха „ноге све четири“.

Ово страдање Хекторово слушао сам ја од свога пријатеља више пута. Жалио сам Хектора, пак сам после целу ствар као и заборавио.

Али кад човек остари, онда преврће по прошлости својој, па му се сећање задржи и на многим ситнијим догађајима које је негда видео или о њима чуо.

Тако се и ја сада сетих на страдање Хекторово, и ево већ четврт сата о томе премишљам.

Гле, зар је и самим псима опасно кад изнебуха дођу на висину којој обикнути нису!

Лафонтен би из овог догађаја написао читаву фабулу, – и наравоука би му била: Људи, отворите очи добро, мерите опрезно сваки корак свој кад вас доведу на висок положај!

1902.

Јован Јовановић Змај

НАЈЛЕПША ПЕСМА

Читате песника који вам је најмилији.

Красота је гледати вас ганутљиве душе, осетљива срца, гледати вас како вам се лица жаре, како вам се груди надимају, како вам се очи заблиставају.

Одушевљење прекипљује, и ви кличете: – Може ли бити лепших песама него што су ове!

Може.

Ви се сад љутите на мене; али ја ипак кажем: Може, може, – само их ви не можете читати. Ваш је песник испевао песме које је испевати *могао*. Најлепше песме своје ниједан песник није испевао; оне су остале у њему, – одлетеле су са његовом душом.

1902.

СМРТ ЈЕДНЕ ДЕВОЈКЕ

Лечник мора да иде свуда куд га као таква позову.

Позваше ме једном у такву кућу где нико не сме испод црвених завеса напоље да провирује, већ ако то само за часак крадом учини. А ноћу кад туда прођеш, чујеш као из дубине развратно певање које више пута пређе у промуклу свађу и обесну ломљаву.

Позваше ме ка једној младој девојци која је два месеца дана јектичава у болници лежала, а данас оданде утекла да умре под свиленим јорганом. (Сутрадан би је већ опет у болницу вратили, али им је она доскочила, још је те ноћи издахнула.)

Чим сам је погледао, познао сам да јој је живот као онај жижак који још последња капља држи да се не угаси. Али она није осећала никаквих болова и радо је на моја питања шапатом одговарала.

Пре болести морала је бити веома лепа. Имала је на лицу још и сад неке црте, као остатак из рана детињства, црте лакоумне безазлености.

Прегледајући је, опазим јој о врату мали сребрн крстић. Запитам је откуда јој то.

Рече ми да га јој је дала мати на дан рођења јој, кад јој је било петнаест година. Сама јој га о врат обесила говорећи јој: – Овај крст нека те чува да не склизнеш са права пута.

То је тако мирно рекла, као да не зна где је и у каквом ће глибу душу испустити. Као да ни најмање не осећа потребу кајања.

Видео сам да не тражи од мене никакве утехе да се болест њена може и на добро окренути.

А ја, баш да сам и свештеник био, не бих имао у томе часу прекорна погледа да казним непојмљиву лакоумност.

Гледао сам је као анђела коме је пламен срца сагорио крила, па се суновратио у дубину греха, не знајући ни сам где је. Стискох јој врелу, знојаву руку и рекох да ћу сутра опет доћи.

Други дан позваше ме да као општински лечник прегледам самртницу коју су желели још тога дана сахранити.

Опазим да јој на врату нема сребрног крстића. Запитах где је. Нека дебела жена одговори ми да га је она скинула јер „Берти” је на тај крст позајмила три динара.

Нисам могао допустити да се покојница растане са тим аманетом који јој је мати њена дала као чувара, да не склизне са правога пута – јер овакво створење могло би и пред лице божје ступити без кајања, без самопознања греха.

1903.

ОДУШЕВЉЕЊЕ

Одушевљење,... и фанатизам.

Је ли то свеједно?

Јесте. Само одушевљење наилази ређе или чешће на човека, па га остави док се опет не врати, а фанатизам му се упије у крв, овлада тирански њиме, заслепи га за све друго, помути му умље, начини га својим робом.

А у ствари је ипак свеједно. Одушевити се и фанатик бити може човек само за оно што је добро, или што мисли да је добро.

О фанатизму нећу да говорим, али о одушевљењу бих, и овако стар, могао написати најодушевљенију химну.

Но нека је други напише. Ја ћу је радо читати.

Ја при крају мојих дана бацам поглед на цео свој дој акошњи живот. И тај би ми живот изгледао као мутна магла да се не сећам светлих часова свога одушевљења.

Да, да, одушевити се може човек само за оно што је добро, или за оно што мисли да је добро.

А тешко оном јаднику који се не може одушевити низашто.

1903.

ОБЛАК

Једног топлог летњег дана изви се један облачак из мора, пак се кренуо некуд лако и весело. По ведрој плавој висини упути се неком крају где је суша и омора нанела много муке и штете.

Пливајући по високој пучини гледао је облачак доле како јадни људи у зноју свога лица послове своје отаљавају, док се он горе само тенани и ужива ношен на крилима једва о-сетног поветарца.

Ох – помисли он –, ала бих волео да могу што помоћи тим бедним људима, да им могу труда олакшати, бригу ра-загнати, да могу гладне нахранити, жедне напојити.

И час је пролазио за часом, а облачак је долазио све већи, па растући тако, расла је у њему и жеља да може људима користити.

Али доле на земљи осећала се све већа жега – сунце је пекло у теме свом жестином; људи су хукали од муке, а све бадава, радити се морало; сиротиња не може живети без рада.

И они молећиво дигоше очи к небу као да викаху: – Не дај нам да пропаднемо.

Хоћу, хоћу, ја ћу вам помоћи, – рече облак пак се поче спуштати са своје висине.

Али у исти мах сети се шта је чуо кад је још био у морском завичају свом – чуо је да облаке смрт уништи кад се земљи приближе.

И он се мало пољуља, та га мисао ускомеша, но брзо за-стаде, пак се наједном одлучи: – Помоћи ћу невољницима, а са мном шта било да било.

Та га је намера направила огромно великим и јаким. Он пре није ни замишљао да у себи носи толико моћи. Као неки

божји посланик лебдијаше он над овим крајем ширећи са поуздањем крила своја над њим. Његова величанственост била је таква да застрепише и људи, и животиње, и травке, па и највећа дрвета сагибаху се пред њим, али ипак осећаху сви да им он може бити добротвор.

– Ја ћу им помоћи, – понављаше облак. – Готов сам и умрети за срећу толиких људи.

Чврста га је воља свега прострујала. Озарила га је нека виша светлост. У њему се трзаху гromови, али још силније разви се у њему нека бескрајна љубав и пожртвовање – и благодетна дажда изли се из свег бића његова.

Та је дажда била његово дело, задатак његова живота, његова смрт коју је радо дочекао.

Над целим крајем, који је сад дажду посисао и новим животом живнуо, распростре се сјајна дуга од најкраснијих боја; то је био последњи поздрав несебичне, пожртвоване љубави.

Наскоро се пак и дуга изгуби, али благодет дана остаје дуго, благосиљана целе године.

1905.

ПОЕТИЧКИ ПРКОСИ И ЗАНОСИ ЗМАЈЕВИ
(ЛИРСКА РЕТОРИЧНОСТ ЗМАЈЕВИХ ПРОЗАИДА)

Неколико текстова Јована Јовановића Змаја из *Прозаида* („Неспевана песма“, „Код самртника“, „Један критичар“, „Пркос“...) објављени су почетком XX века у часопису „Коло“¹ Данила А. Живаљевића у рубрици за поезију иако ови кратки текстови представљају, претежно, прозна остварења са знатним лирским елементима.² Змајеви лирски фрагменти као да су својеврсни пролог за Андрићеве *Знакове њоред њуша* и цели формативни скуп лирске прозе чији су најбољи представници, почетком XX века, Милутин Ускоковић и Исидора Секулић. Змајев дар запажања, његова способност за драматизацију лирског и оштра унутрашња дијалогичност мотива, неке од поменутих радова представља као најбоље што је овај писац даровао српској култури.

„Запамтио сам“, каже лирско-наративни субјект у тексту „Неспевана песма“, „како сам *једаред у младости својој* био необично весео; али зашто – то сам заборавио, можда ни онда нисам знао!“³

Кључни симболички обрт заснован је на контрастном колебању глагола у перфекту: *запамтио сам – заборавио сам – нисам знао*. Лирски јунак се поиграва речима. Парафразом ћемо доћи до следећег обрасца: он је запамтио да је заборавио оно што није знао. Таквим низањем глагола приближавају се постојеће супротности градећи снажни лирски софизам. Из свега израста лирски утисак који уједначава не само значења него и временске планове. Све се то догодило у прошлости, али не истовремено. Људска свест, међутим, тежи уједначавању прошлости. Прошлост се у лирском језику остварује као свеобухватна и непобитна. Одлика лирике јесте да не инститира на строгом разграничењу временских планова. У прози би се тражило нијансирање прошлих радњи.

Синтагма „необично весео“ указује на епифаничност слике која се изгубила и на трајност утисак који вара. Али та варка постоји само на нивоу дословности. На равни недословног, варка се преображава у вишезначност и добија симболичко обележје. Људско памћење је варљиво. Утисци засновани на варљивом, међутим, знатно одређују наше понашање. Прошлост се неопходно и, често, неоправдано, дивинизује. Садашњост је нејасно одређена прошлошћу. Будућност јесте низ малих садашњости заснованих на утисцима из прошлости. Дао би се, тако, извести психолошки профил јунака и његове филозофије времена. Јер у таквом поимању темпоралности готово и нема. Све је прошлост, а ако је тако, онда не би требало ни посвећивати пажњу временским перспективама. Лирско је, дакле, временски бесперспективно. Лирско је атемпорално. Све што мисли, разуме и види песнички субјект засновано је на сећању које постепено нужно бледи.

Лирски наратор помиње изузетну ситуацију када *се вино није шћедило*. Он реконструише догађај из прошлости да би му то збивање послужило за садашњу лирску медитацију. Призивање стварне ситуације, чије се порекло не зна, утиче на рађање својеврсног лирског унутрашњег дијалога. Управо се памћењем призива унутрашњи дијалог, али је очит и однос према туђим речима које се испољавају у одабраном колоквијалном еуфемизму: *вино се није шћедило*. На тај начин су сукобљене две дијалогске неостварене перспективе. Једна посеже за унутрашњим дијалогом, а другом се слика *весело грушћиво* и приказује стање својеврсног *винојролића*. Змај приказује унутрашњи свет свог лирског јунака из спољашње перспективе стављајући га у подразумевани дијалогски контекст којим се субјект враћа својој унутрашњости. Начело посебне змајолике модерности.

Вино се није шћедило. Исказом у безличном облику исказује се општост стања. По том кључу и прошло време постаје општеважеће време. Отуда су и дијалози суштински непотребни, али је потребна дијалогска, расправљачка, узнемирујућа атмосфера. Јер *вино се није шћедило* јесте, у ствари, делотворна предмодерна метонимична схема. Њоме се слика

преноси на људе који себе не штеде и на свет чије се сатирање, такође, не штеди. Свему је, притом, дат ореол наивне, безазлене анакреонтике. Ту се налази чак и жал за прошлим романтичарским „светским болом“. Међутим, у томе најдеотворнијем контрасту светске књижевности крије се низ сукоба које песник наговештава и открива без жеље да их једнозначно реши. Он предмодерно истовремено паги и ужива у *трајању нерешивој*, у неизвесном, чак несмирено губитничком, исходу. Ма колико путева ка изласку песник откривао, он неће да их једнозначно саопшти. Њему излаз суштински није неопходан. Сукоб, такође, није једноставно оруђе сетне напетости. Сукоб је улазница за неоромантичарску предмодерну меланхолију. Уживати у лепоти бола, ујевићевски боловати од лепоте.

Отуда лирски наратор неће да се помири са прошлошћу као јединим временом. Садашње противречности и наслућиване сумње остају закопчане у предмету и доживљају, али се језички не остварују до краја. Недореченост је нова поетичка заповест.

У овој реминисценцији обухватају се различити времемски планови. Описује се, потом, и други дан када је јунак намеравао да запише песму индикативног наслова „Поздрав целом свету“. Типично романтичарски наум. Али он није остварен. И то не случајно. Одговорност за то сноси већ бивши припадник стилске формације романтизма, који осећа да је залудно сећати се, а још залудније поздрављати „цели свет“.

Песник романтичар још није сасвим нашао други језик. Слике упућују на лиричара који осећа слике, а још не влада новим језиком разградње. Није минула солидарност са романтичарском традицијом, ни жал за њом. Још се вино точи у изобиљу. То потврђује рађање свести о нестанку једног доба. Тоновни и нијансе показују надмоћне одлике песничког стила прошлости који се постепено сели у прозу. И збиља. Најефектније слике српског модернизма јесу иронично пресликани песнички језик ове формације. То је најочитије у поезији Милоша Црњанског чија се патетична сета чита већ у Змајевим прозаидама.

Јунаку не полази за руком да запише ту песму (потписану са: Загреб, 1901). Зашто?

У средиште пажње пажљиво се поново доводи контекст. Текст тако води истовремено најмање двоструки живот. Онај запамћени из праситуације која га је изазвала и онај на путу да се оствари, али суштински неостварљив јер је окружење непонљиво. Песма се осмишљава и гради у првобитном контексту, али неће до краја да га прерасте. На тај начин се ствара сврховита ненаметљива метапоетичка веза са библијском мотивиком.⁴ Из помешаних контекста сећања на своје у туђе речи, песма не може да настане, а да се не изгуби њен тон и смицао. Отуда она прераста у хибридни *ѝрозаиду* јер је производ различитих реторичких контекста.

Осим тога, на почетку новог века такве текстове не може да напише Змај. Он, ипак, тешко искорачује из своје романтичарске парадигме, али снагом талента предосећа ново доба.

Лирски јунак вели: „*Јуче* је био дан за то. А *сад* тешко да ће бити *икада*“.

Лик-наратор се, најпре, сећа, а потом се пребацује у садашњост: „И заиста, ту песму *никад* не написах.“

Читалац не може а да не примети звучање Поовог „никад више“. Овај прилог за време, изузетно значајан за стилску формацију романтизма⁵ испуњава једну стилско-реторичку схему и посебну језичку свест. Своје мисли и навике песник Змај не супротставља језиком, али супротставља сликама. Он подржава романтичарску монолоичност, али у скривеној фабули огледа се надирућа дијалогска противуречност модернитета који готово претећи следи.

Лирски наратор гради својеврсни метатекстуални слој, аутометатизује своју нарацију, стварајући својеврсну мета-фабулу. „Ја“ перспектива добија повлашћено место, „каз“ се потискује у други план. Наратор оснажује садашње време: „*Сада*⁶ ми је жао, што је не написах – не да је штампам, већ да је *сад, овако болан*, прочитах, да ми се ‘мудрост’ насмеје ‘лудости’, да ми се **старост** насмеје **младости**.“

Романтичарски бол се наставља, али не само у старим контрастима: „мудрост“ – „лудост“, старост – младост... Кон-

трастна разноликост се ставља под знаке навода. И не добија супротно значење јер бисмо били на истом. Она добија нови смисао у реторици разноликости помоћу које се приступа новом делу. Значењска ширина романтичарских контраста је предвидљива, чланови превише супротстављени, контекст је ограничен. Новим постављањем разноликости, која се родила из романтичарског супростављања, ствара се простор за далеко сложенију симболичку вишезначност.

Приповедач тако развија, на микро плану, делотворни психолошки сукоб гласова прошлости и садашњости. Он тиме сједињује неколико типова лирског приповедања. Један, који се дословно сећа прошлости и други глас који представља садашњост и мудрост болесног човека.⁷ Трећи глас јесте глас синтезе и подсмеха некадашњем. Он има улогу да унесе параболски, предмодернистички недословни смисао.

На крају ће се рећи: „Па ипак бих волео, кад би ту ненаписану песму, *кад умрем*, заједно са мном спалили!“

Овакав крај подразумева својеврсну критику традиције и мена кроз које пролази јунак-песник. Проза о песми јесте занимљиви покушај да се тексту прида важност ауторског гласа, да се тај глас представи и као лик-наратор како би се добило на вишезначности искуства. Истовремено се наглашава псеудоауторска позиција и са становишта трећег лица („кад умрем, заједно са мном спалили“), придаје знак објективности и меланхолије пролазности. У предмодернистичком прожимању ових микро-ликова у једној особи, у интерференцији текста лика, приповедача и аутора, увиђа се ослобађање од стега нормативне, ангазоване поетике којој би се јунак *saga* смејао.

У тексту „Код самртника“⁸ јунак мења гледишта и запажа „на сред зида икону“, потом се поглед спушта на „свећу воштаницу“, да би се, тек на крају, видело како „мало ниже на столу лежи покојник... не може бити мртвији“. Тако се наратор се, у присуству мртвог човека, занима за светлост која је једино жива: „Ако је веровао, та га светлост благосиља; ако није веровао, она му прашта.“

На овај начин се наглашава недословни смисао текста и читалац упућује на скривени смисао. До „светлости“ се, у

ствари, долази сталним трагањем. Као што малена светлост може разбити и најцрњи мрак, тако и се и најмањом песмом-прозаидом може навестити поетички коперникански обрт. Веродостојна ситуација се претвара у наглашено симболичку. Завршним исказом: „А зар би и могла светлост другачије чинити“, мотив светлости постаје тематска доминанта. Змај тако гради систем симболичких веза и односа које се могу посматрати на широкој скали значења. Лик показује свест о баналности свакидашњице, па и саме смрти, и опсервира трајније симболичке вредности, као што је, у овом случају, метафоричка вишезначност светлости.

У овој „прозаиди“ води се, у ствари, скривена унутрашња полемика између традиционалне теме смрти и модерно схваћене симболизације старе мотивике. Завршни исказ: „А зар би и могла светлост другачије чинити“ издваја се као самостални реторички чин и развија у посредни узнемирујући дијалог са традицијом. Њиме се разграничава ново симболичко поље од патетике старога стила. Притајена полемика са старинском реториком тако изнутра симболизује текст и богати га новим значењима. Кратки текст се, наизглед, са становишта радње, смирује, али се истовремено врши унутрашња драматизација променом гледишта. Ненаглашена лиричност постоји, али није оптерећена традиционалним смислом којим би се гушио нови делотворни дијалог старог и новог. Сврховито ненаметљиво сукобљавање наративног и лирског подвргнуто је брижљивој Змајевој уметничкој обради. Антиципаторски сукоб се наставља, ето, до данашњих дана.

У тексту „Један критичар“⁶⁹ успостављају се стилско-реторички елементи својеврсног „цивилизацијског стилског комплекса“.¹⁰ Изокола се приповеда о стварима које се тичу непосредних збивања. Наратор поставља у средиште могући етички сукоб који може настати код људи који оцењују туђа осећања: „Може он и даље писати о унутрашњим осећајима човека кога ни спољашње не познаје.“

Притајена полемичност и „унутрашња дијалогичност“ (Михаил Бахтин) тако постаје посебна обликовна снага текста. Иако се постојеће сврховито несагласје не исказују опи-

пљивом говорном разноликошћу, приметни су различити положају сукобљених страна. Подразумевана дијалогичност је, зато, дубинска, унутрашња. Змај се, међутим, не користи могућностима баналног отвореног дијалога. Дијалошке позиције су у *Прозаидама* више подразумеване. Оно што је суштински песничко у овим текстовима јесте нереализовани сукоб, несагласје као слика. Лирски језик овде не трпи други говор, али се супротставља другачијем гледишту. Тиха резигнација, која избија из исказа, омеђује епски простор могуће расправе и своди је на лирску, прозаидну, раван.

Такође је небитна историчност збивања. Аутентично лирско се не служи историјским елементима као првостепеном аргументацијом. Оно хоће да историјско њему служи. У Змајевим *Прозаидама* се не осећа сувишни говор другог јер би се њиме разорила лиричност и потврдила наративност. Тако се, као у каснијим прозаидама Милована Данојлића дијалогичност осећа у једноме гласу пуном сумње и упозорења.

У овим наслућивачким мешовитим облицима прозаида преовлађујући лирско-медитативни тон одаје доминирајућу монолошност дијалошког контекста. Јер постоји само једна стилска раван. Она је саображена опсервацији и медитацији и намерно несаображена духу времена тежећи да наслути ново искуство.

И у тексту „Пркос“ посматрају се људске нарави оличене у седмогодишњем детету које пркоси. Понашање таквог детета нарушава дотадашњи ред и хармонију. Реторичка напетост тако непрестано расте. Змај упорно, на малом простору, истражује унутрашњу природу човекову која тежи да се противи и буде другачија. То јесте један од кључних момената настајања нове прозе. Бити другачији, оригиналнији, ослободити „сапету“ острашћеност романтичарске реторике.

По својим стилско-реторичким вредностима лирска проза Змајевих *Прозаида* спада у ред жанровски најзанимљивијих подухвата с почетка двадесетог века у српској књижевности како је уочила и Бојана Стојановић Пантовић у својој антологији српских прозаида. Тиме се показује завидно приповедачко мајсторство, осећање за симболичност новине и новину

другачије симболичности. Тако организована, она по вредности не заостаје за најбољим Змајевим фрагментима из *Ђулића увелака* и далеко надмашује његове дидактичке и ангажоване песме, а поетички је смелија, модернија и изазовнија од текстова многих приповедача, његових савременика, којима је проза била главна преокупација.

¹ Друга серија часописа „Коло“ у којој су објављиване Змајеве *Прозаице* излазила је у периоду од 1901. до Мајског преврата 1903. године.

² Змај своје радове ове врсте назива „прозаидама“. Осамдесетих година овога века Немања Митровић и Владимир Пишталко неке своје текстове жанровски означавају као „проезија“. Михајло Пантић у *Хроници собе* жанровски одређује текстове као „проза, ларве“, Дивна Вуксановић своје наративни лирске записе у књизи *Ойајач, ойајена назива* назива „микро прозом“...

³ „Коло“, књ. I, св. 4, стр. 202.

⁴ У „Књизи проповједниковој“ ће се рећи: „Свему има вријем, и сваком послу под небом има вријеме.“(3.1.)

⁵ Романтичарско временско „никад“ у модернизму се постепено преображава мотивом обескорености и води посредством егзистенцијалистичке „мучнине“ и апсурдистичког мотива *несћајања* до постмодернистичког НИКО. Један од најприврженијих ироничара романтизма у савременој српској поезији, песник Новица Тадић ће, на пример, написати „Писмо, никоме“, песму „Неизрециво“ (*Руло*)...

⁶ Посебна истицања текста, ако није другачије назначено, припадају писцу огледа.

⁷ Змај умире 1904. године. *Прозаице* се не смеју схватити уско биографски, али је значајно одредити их у стваралачком опусу великог писца као трагање које је уследило скоро на самом крају свега што је најчувенији представник стилске формације романтизма у Србији написао.

⁸ „Коло“, књ. IV, св. 5, стр. 249.

⁹ „Коло“, књ. IV, св. 10, стр. 565.

¹⁰ Термин Александра Флакера, *Проза у шрајерицама*, Загреб, 1976, стр. 127.

ДВЕ ЖЕНЕ

Нити сам какав великаш, нити богаташ, а баш нисам ни какав научењак. Отац ме је истина хтео школовати, али кад је видео да ми не иде ништа у главу, рече: „Е, синко, кад нећеш да учиш, а ти ради земљу; она ће те добро хранити ако је будеш добро радио” Па тако сам и учинио, како ми отац рече.

Па иако нисам ни једно, ни друго, па ни треће, као што већ рекох, али вас могу уверити да сам поштен човек, а мислим да и то нешто вреди.

Па, мада сам поштен човек, мада никад ништа нисам учинио што не би било пристojно, ипак ми се у животу нешто страшно десило.

Јесте ли кадгод чули да се човек у један исти час венча са две жене? Ви ћете помислити – овај је луд. Ко се још, у један исти час, венчао са две жене? Зар нема човек доста мукe и са једном? Е, видите, то се мени догодило, а ево како:

Прошло је већ доста година од Мађарске буне, тако, да сам доста којечега и позаборављао, али ова моја женидба остала ми је урезана у памети, да је никада нећу заборавити.

Био сам сасвим млад, једва сам имао 18 година, кад ми је отац умро. Живели смо у Сивцу, а то је једно велико село у Бачкој, близу Сомбора. Отац ми је оставио две сесије земље (64 ланца) и једну кућу. На селу се са тим може доста лепо живети. Нисам био баш ни ружан па да видите, доста су се девојке грабиле за мене. Кад сам дао годину оцу, ја се научих женити. Свидела ми се девојка, кћи некога Грка (трговца), а и она је мене радо гледала. Била је лепа, једва је имала седамнаест година; само ми се није свидело њено име. Звала се Дафина. Истина, није ни моје име баш особито, али ми се чини да ипак лепше звони *Ђира* него *Дафина*, али нај-после, ја ћу је звати „душица” па мирна Бачка.

Једног дана одем њеном оцу да је запросим. Како се већ на све стране подигла буна, а Дафинин отац беше слабуњав човек, па је једва чекао да пребрине своје дете, да се нађе ваљан човек коме би је поверио. У таквом бурном времену не зна нико шта га чека, шта ли носи дан, а шта ли ноћ.

Зато ми рече нови добри таст:

– Сине, ја ти поверавам своје дете, добра је и вредна девојка, бићеш срећан с њоме. Али бих желео да се што пре венчате. На све стране говори се да Мађари тек што нису дошли у Сивац. Ако то буде збиља, ко може јамчити да ће који од нас здрав и читав остати. Особито ми стари, и слаби, који не можемо ни обећи тако брзо као ви млади. Тебе синко познајем, знам да си поштен и ваљан, па ћеш и моје дете усрећити.

Тако ја лепо испросим Дафину. Прстенујемо се, и одредимо дан венчања. Морали смо се богме и пожурити већ и због тога што су биле и последње месојеђе.

Тако одредимо дан венчања у другу недељу. Али нам и попа рече:

– Немојте, децо, чекати другу недељу, бог зна шта може бити до друге недеље, него гледајте што пре, и то на јутрење.

– Е, па добро, нека буде у четвртак.

Већ уочи нашег венчања видим ја свет се по улицама нешто узмувао, све то изгледа поплашено. Шапуће се на све стране: „Мађари долазе!” Немци бесни, али су увек такви кад Мађари прете. Они се онда и сами помађаре па веле: „Ељенек а Мађарак.” А кад им прети опасност од стране Србаља, онда вичу: „Шифеле наше праће Раце!” Но како било, они су богме бесни: знак да су Мађари за који дан ту.

Господин попа нам рече:

– Децо, ујутру што раније дођите у цркву, сутра-прекосутра ево нам незваних гостију.

Тако богме ми уранимо још у четири сата, па хајд са сватовима управо на јутрење. Црква беше врло слабо осветљена, једва смо се могли видети, а беше још и мрак. Погледам мало боље по цркви, и видим још једне сватове. Помислим

у себи – само да ми први дођемо на ред. И збиља, г. попа, чим сврши јутрење, даде нам знак, а ја брже шчепам своју невесту, па хајд пред олтар. Господин попа измени нам прстење, па се онда упутисмо до средине цркве.

Таман запојаше: „И роди сина Емануила” кад наједанпут повикаше: „Ево долазе Мађари!” За тренут начини се дармар по цркви. Господин попа побеже у олтар. Гунгула, начини се читав метеж, једни вичу: „Бежимо!” и појурише на врата, други вичу: „Бранимо се! Не дајмо се! Похитајмо брзо кући!” само сам се ја скаменио, па нит се тичем, нит помичем. Док најпосле црквењак повика:

– Молим вас, умирите се, нису Мађари ушли у село, него је *џојар*; запалила се нечија слама, тамо на крају села.

У том чуду погасише и свеће. Само је неколико кандила слабо светлело. Још већа помрчина, једва се ствари по цркви распознају. Сиромах г. попа измили из олтара, па рече:

– Где је тај пар, да их венчам? – Ја брже зграбим невесту, која се није од мене одмицала, те приђем г. попи. А он кад виде, рече ми:

– Та тебе сам већ венчао.

– Да, г. попо – рекох му – али ме нисте довенчали. – Сиромах г. попа ни сам није знао у оној забуни где је стао са венчањем, те нас довенча ваљано. Кад би све свршено, а већ почело и свитати, окренем се својој невести, кад наопако, имам шта и видети: та то није моја Дафина, то беше сасвим друга жена! Ја повиках:

– Где је моја невеста? – А она рече:

– Е, а где је мој младожења?

– Е, шта марим ја за вашег младожењу.

– Не марим ни ја за вашу невесту, нека иду с милим богом обоје. Нас смо се двоје венчали, па смо богме сад и своји. Ја баш за свог младожењу и не марим, био је стар.

– Хе, али ја марим за своју невесту. Моја је Дафина и лепа и млада, па је морам наћи.

Док смо се тако препирали, наједанпут чујемо пуцњаву из пушака. Еј тужан, ово сад није само пожар, то су богме и Мађари!

Ја се поплаших, па беж' из цркве, оставих младу нек је води ко хоће, само ја је нећу.

Кад изађох из цркве, видим издалека улице већ пуне мађарских војника. А с друге стране беже наши. Како да одем до Дафинине куће? Није могуће. Да онда окренем на другу страну да се бар до своје куће провучем. Тако се и ја помешам у ону гомилу која се дере. Што виче гомила, вичем и ја, те тако с муком догурам до куће. Кад, јест, не могу у кућу. Неки спадало, крпа чизмарски, уселио се у моју кућу, па рече сасвим безобразно:

– Шта тражиш, ти кер вадрацки? То моја кућа.

Шта сад да радим, помислих у себи, морам оставити своју пуну кућу, јер шта знам: ко је јачи, тај је и старији, не могу се с њиме свађати! А чујем где из друге улице долазе Мађари. Помислим – дај да се то бежи док с главом нисам постао мањи, те окренем неком малом улицом, па беж! Кад већ одмакох прилично далеко, чујем како неко куца у прозор и виче: „Та ходите овамо, ово је моја кућа, ходите, видите да за вама у стопу иду Мађари”. И збиља, иако их још не видим, али чујем њихову вику. А ја онда шта ћу, умлатиће ме ако ме нађу на улици, па брзо уђем у кућу, где ме тако пријатељски позваше. Изиђе преда ме једна жена, која је могла имати преко тридесет година, пружи ми руку, па повика:

– Та где си, човече, откад те чекам! – Кад је мало боље погледах, језа ме спопаде од главе до пете; еј тужан, та то је она с којом сам се довенчао! Шта ћу сад да радим? Од једног непријатеља бежим, а другом се бацам у наручје.

Она примети да сам се збунио, па рече:

– Та уђи, човече, што си се збунио? Зар ме не познајеш? Та ја сам Анка, удовица покојног Тривуна, а сад твоја жена. Ето видиш, шта ти је судбина. Дошла сам у цркву са старим младожењом, а венчала сам се са младим. Истина, ти си нешто млађи од мене, али то ништа не чини, тим ћу те више волети, па ако и ти мене будеш волео, писаћу ти своју сермију. – Још је вазда којешта брбљала, али ја је нисам ни слушао, само сам мислио како ћу се извући из њених *нокаша*. Али то неће ићи тако лако. Најпосле ме шчепа за руку па по-

вуче: – Хајде човече у собу, шта си стао као кип, не чујеш ли зар вику разјарених Мађара?

И заиста, на све стране чула се њихова вика. Анкина кућа беше некако на страни, у једној малој улици, па Мађари ваљда нису ни нашли за вредно да се и донде потруде; а друго, живела је међу самим помађареним Немцима, па зато је тако и била сигурна. Помислим у себи – ту ћу засад ипак најсигурнији бити, па готово и нехотице пођем за њом у собу. Али једнако ми беше у глави: где је моја Дафина! Ал сад како ми је, тако ми је, засад сам бар овде сигуран.

Тако проведох пет дана код своје тобожње жене, која ми је толико угађала да ми се већ досадило. Једнога дана, изјутра, чујем да наши незвани гости одлазе из Сивца.

Кад сам се уверио да Мађари збиља одоше, измилим из Анкине куће, као оно бубамара у пролеће. Па се упутим право Дафениној кући. Кад стигох с једне стране, а Дафина с друге долази на колима, јадница сва у црно обучена и уплакана. Похитам јој брзо у сусрет, те је запитах шта је, где јој је отац. Откуд долази? И куд су нестали кад смо се венчали? Она ми сирота рече како су се поплашили кад повикаше: *иду Мађари*. Отац је брзо узео за руку, па је извео из цркве. Сели су, брже-боље, на прва боља кола, па беж у Стапар. А Стапар, то је такође једно велико село, још веће но Сивац, и ту је чист, овејан Србин. Нема ти ту ни Мађара, ни Немца, бар онда их није било. Чим је који покушао да се усели у село, еј, тај се није дуго скрасио, брже се иселио но што се уселио.

– Кад смо отишли у Стапар – настави она – мој сиромаш отац како беше већ слаб, није му много ни требало, појури му крв на уста, а од тога је сваке јесени и пролећа патио, али овога пута већма но икада, и он сиромаш сврши.

Сирота Дафина тако се тужно заплака, а ја је стадох тешити, па тако уђосмо и у кућу да видимо шта су починили браћа Мађари. Кућа још оста којекако на миру, али је дућан страдао. Дафина ми рече.

– Није ми до дућана стало, само да нису нашли оно место где је отац закопао новце.

Одмах одосмо да прегледамо и, хвала богу, све је на свом месту било. Новце не нађоше. Кад их избројисмо, ја тек онда видех да моја Дафиница беше и добро васпитана. Та она је сва од злата, па богме се ја још више заљубих у њу. Ја јој стадох говорити како је волим, како сам срећан што смо се узели, па јој рекох:

– Ти си моја мила Дафиница, моја мила и једина жена.

Наједанпут се тргох, па помислих – еј тужан, та ја имам још једну жену, шта ћу са оном да радим, како да је се отресем? Та ја не могу имати две жене, нисам ваљда Турчин! На послетку, помислим, данас ме неће тражити, чекаће ме, а сутра како бог да! Тужан *Тиро*, како да се извучеш из тог белаја? Ако се обе жене састану, биће окршаја! Ја рекох Дафини:

– Знаш шта, душице моја, да ми затворимо добро капију, па да не излазимо никуда, бар неколико дана, јер могу се Мађари **опет** вратити.

Дафина приста на то радо и весело, мада се мало застиде. Али кад јој рекох да сам ја сад њен муж и њен бранилац, онда пристаде. Нисам јој ни смео рећи да нас попа није довенчао.

Тако прође осам дана, све је било лепо и красно, од моје друге жене не беше ни трага, већ сам почео мислити – та ваљда сам ја то само сањао.

Једно јутро баш сам се разговарао са својом женом како ћемо неке ствари обновити у кући чим се буна сасвим умири, кад неко закуца на врата. Дафина рече:

– Слободно – а кроза ме неки жмарци прођоше: ко ће то бити?, врата се отворише и ко ступи унутра? Гђа Анка! Накострешила се, као нека оштроконђа, па пође право мени.

– А где си ти? – повика као помамна – зар тако раде мужеви, да већ после пет дана венчања бегашу од своје жене и траже љубавнице? – Ја мислим најбоље ће бити ако се учиним да је не познајем. Па јој сасвим мирно одговорих:

– Госпо, ја вас не познајем, ви сте се морали упознати, ваљда ја на њега личим?

– Ау, виле те кидале, не познајеш ме? Ја сам се у неког упознала, који на тебе личи? А зар ти ниси *Тира Брстовић*?

Зар се ја нисам с тобом венчала? Ти си мој муж, а остало не тиче ме се ништа!

Сирота Дафина нашла се у чуду, па рече:

– Варате се, госпо, то је мој муж, ја сам се с њиме венчала.

– Све лепше и лепше – повика Анка – дакле ти си се и са њом венчао, ако смем питати!

– Оно исто јутро, кад Мађари уђоше у Сивац.

– Све боље и боље, оно се јутро и са мном венчао. Но на лепог смо се човека намериле: та тај се жени као Турчин, одмах две жене.

И Дафини сад већ беше доста. Па се окрете мени и рече:

– Дакле тако си ти мене преварио? Тако сам ја твоја мила и једина жена, а овамо имаш две! – па у плач. Шта ћу сад да радим? Ја Дафину волим. Па кад сравним њих две, као небо и земља. Дафина је лепа и мила, па и кад се љути и плаче, а ова друга, уф, изгледа као каква аспида. Буди бог с нама, шта с њоме да радим? Најпоследње наумим да им све кажем како је било, па рекох:

– Дафина, пошто г. попа, по мом мишљењу, није нас до краја венчао, кад повикаше: „Долазе Мађари“, то сам, душо моја, кад се опет умирило и не беху још Мађари дошли, хтео да нас г. попа ваљано довенча, па у оној забуни, шчепам руку невесте која је до мене стајала. А кад сврши г. попа, ја тек онда видех да то ниси ти, душице моја, него нека друга...

– Шта нека друга? – повика она аспида, па се окрете Дафини и рече: – Лаже, лаже, чујеш ли, слагао нас је обе. Али не тиче ме се ништа, са мном мораш, ја сам ти жена, а ово је само твоја љубавница.

Сад се разгоропади и Дафина, па реч по реч, богме се оне скоро почупаше, и развађајући њих две, увек сам ја извукао дебљи крај!

Наједанпут опет неко закуца на врата, ја повиках што год јаче могох: „Слободно! Уђе у собу неки газда Сима. То је био човек [од] око педесет година: шишкав, шири него дужи, мало ћелав, али још доброг изгледа. Па чим уђе, окрете се гђи Анки, добродушно повика:

– Е, хвала богу, кад те једном нађох, неко ми дете рече да је видело кад си овамо ушла. Е па ајде сад са мном, па сутра да нас венча г. попа!

Ја се обрадовах, па рекох сам себи: „Ех, хвала богу, опростићу се ове беде.” Јест, врага! Гђа Анка не да се збунити, већ одгурну мог газда Симу, па рече:

– Иди, ти, брајко, откуда си и дошао, не знам ја за тебе, ја тражим свог мужа. Са овим сам се венчала, па њега се и држим, а ти ако хоћеш да се жениш, ево ти оне тамо, показујући на Дафину, па се жени. – Тек сад опази газда Сима Дафину, која је седела у једном кутићу и сирота плакала.

Газда Сима кад је опази, одмах стаде сукати бркове, па пође њој. Али ја му стадох на пут, па му рекох:

– Станите, газда Симо, то је моја жена! – Он ме разрогачено погледа, па запита:

– Еј, момче, колико ти имаш жена? Ова рече да си ти њен муж, а ти опет велиш да је она друга твоја жена. Па да, ето ђавола, која је онда моја? – Али гђа Анка цикну као каква гуја; па ми рече:

– Бре виле те кидале, ти си мој муж, и ако нећеш са мном лепим да идеш, одмах ћу те тужити да имаш две жене.

Али сад се и газда Сима разгоропади, па она једну, а он две. Док су се они тако међу се свађали, мени нешто паде на памет. Узмем шешир, па беж’ на улицу и упутим се право кући г. попе.

На срећу, нађем га код куће. Кад ме опази онако уплахиреног, повика:

– Шта је, момче, што си тако блед, и поплашен? Та ваљда не тражиш већ развод брака?

– Па како се узме г. попо, и тражим и не тражим. Па му испричам целу невољу. А он се слатко насмеја, мада му не беше, сиромасу, до смеха, јер га браћа Мађари опленише до голе душе, па би се пре заплакао но насмејао.

– Е, па сад шта ћеш? И ради чега си дошао? Говори, момче.

– Па, г. попо – рекох му – дошао сам да вас питам, с којом сам се правилније венчао, и која ми је сад права жена.

Господин попа погледа ме мало ђаволасто, па рече:

– Еј, мој синко, то баш није тако лако рећи. Морам погледати у црквени протокол, па ако је тамо записано твоје име и Дафенино, онда је она твоја права и једина жена.

– А шта ћу са оном другом? – запитах га.

– Е, па она друга нек се венча са газда Симом, с којим се и верила.

Одмах одосмо у цркву. Господин попа отвори протокол, који срећом не однесе Мађари, погледа и рече:

– Ни бриге те, овде је записано твоје и Дафенино име, ти си дакле њен законити муж, а она твоја законита жена. А гђа Анка беше само један део забуне у овом чуду – и ништа више.

– Али, молим вас, г. попо, па бисте ли ви хтели да позовете гђу Анку, па да јој прочитате добру буквицу, јер иначе нећемо имати мира од ње.

– Не брини се, синовче, иди ти само кући својој Дафени, а ја ћу већ позвати гђу Анку и прочитаћу јој горопадну буквицу. Аспида је то велика, знам је врло добро. Сиромах газда Сима, усрећиће се с њом, као и њен покојни.

– Нек се венча с ким год хоће, само нека мене остави на миру.

Пољубим г. попу у руку, па одох кући. За мном узастопце пође и црквењак, да зове гђу Анку и газда Симу. Гђа Анка се уплахири, па рече:

– Е, чекај само, сад ћемо видети, ко ће имати право! – па оде, а за њом оде и газда Сима.

Погледам по соби, хвала богу видим остасмо сами, оде она аспида. Ја се са својом Дафеницом брзо помирим, и живљасмо дуго, сретно и задовољно. А и своју кућу добих на траг, чим прође буна.

Али јамачно желите знати шта је било и са гђом Анком?

Дакле, кад је отишла са газда Симом г. попи, она је још једном доказивала да се она са мном венчала, и да сам ја њен муж.

Но кад јој г. попа објасни како се све то догодило, њој, наравно, не беше право, па онда рече:

– Е па добро, г. попо, а ви ме сад барем венчајте са газда Симом.

Газда Сима, који је досада ћутао, рече:

– Е моја драга, кад тако ствари стоје, сад ја тебе нећу. Нађи себи луду какву, која ће ти бити муж, али ја нећу да будем та луда!

Поздрави г. попу, и окрете леђа гђи Анки, која је викала и псовала, док јој г. попа не рече:

– Иди, кћери моја, окани се удаје, боље ћеш учинити да се помолиш богу за душу своје покојном, кога си својим језиком отерала пре времена у гроб.

Тако сирота гђа Анка, поред све своје сермије остаде удова. Ниједна се луда не нађе да јој муж буде. Али мени није могла никада опростити.

ПРЕД ИКОНОМ

– Куд си пошла, Перка, зар не видиш како снег веје? Напоау је права мећава – рече суморним гласом Младен својој жени која се спремаше да изађе баш у онај мах, кад Младен дође однекуд кући.

Перка га погледа прекорно, па онда рече тужним гласом:

– Идем да однесем овај рад, који сам овог часа доврпшла! Те да добијем за њ нешто пара.

– Па зар баш сад, по оваком чуду да идеш, та напољу је права олуја од мећаве.

– А да кад ћу? Није ли сутра Божић? Јеси ли нам ти што деонео кући да празнике проводимо? Имаш ли новаца?

– Нажалост немам ни пребијене паре.

– Е видиш и сам да морам изаћи, па ма камење падало.

Сутра је благ дан, а и слава нам је ту, и последњи радник побрине се да му деца тај дан што кувано на столу добију. А ти? Јеси ли се ти побринуо? Јуче ујутру кад си пошао од куће, рече ми: „Не брине се, жено, после подне донећу ти новаца, па ћемо лепо провести празнике, а јуче те и не видех више, а сад велиш да ниси ништа донео; а живети се мора, видиш дакле и сам да морам изаћи па ма какво време било, морам однети свој рад да за њ добијем заслужени новац, те да децу сачувам од глади и зиме. Не задржавај ме дакле, боље причувај ту децу док се ја не вратим. А ја идем док је још дан. – Перка изађе брзо и не чекајући да јој Младен још што рекне.

Младен је био трговац, од оца му остаде доста лепо имање. Дућан пун као кошница, радња им је цветала. Али је Младен био лакомислен, страсно се картао. Док је отац живио, ишлоје с њиме још и којекако, отац га је саветовао да се мане те несретне страсти која ће га упропастити, али је

све бадава било, он није слушао. Најпосле се ожени лепом и добром девојком, у коју се беше загледао, и говорио оцу своме да ће срећан бити само ако њу узме. И отац се обрадова, мислио је јадник да ће му се син опаметити кад има тако красну жену, коју воли, па му доцније бог даде још и лепу здраву дечицу, али све је бадава било; он је тераос воје.

На несрећу отац му умре, а Младен тек после очеве смрти ода се сасвим својој страсти. Губио је немилице на картама и бадава га је жена молила и преклињала, да се окане картања, да погледа на четворо деце, које ваља на пут извести. Ништа није помогло, он је само одговарао: „Не брини се, жено, даће бог, све ће добро бити.” А бивао је покаткад и до крајности суров. Тако да му најпосле јадница није више смела ништа ни говорити.

Већ иосле две године [од] очеве смрти упропастио је трговину. Продаше му повериоци све што је имао. Остаде му само једна стара икона, која се још од прадеда ту затече. И њу би по својој прилици продали, да не беше Свети Стеван ког су славили као крсно име. Пред том иконом сећао се врло добро Младен да му се дед његов свако јутро, пре не што на рад пође, помолио богу, па тако му је и отац радио.

Икона је била врло стара, оквир јој је био већ сав изгрижен Од црва, а на полеђини беше даском обложена, зато је и била тешка Младен би се и сам ратосиљао те иконе да не беше света већ и због тога [што] кад год су се сељакали из једног стана у други, то беше најтежи предмет у кући. А Перка му је често говорила: „Помоли се бар једанпут пред том иконом као што су твој дед и отац чинили, можда би нас бог погледао својим милостивим оком, и умудрио, да не пропаднемо сасвим.“ Али он би јој само подругљиво одговорио: „Женска посла!“ па отишао.

Али данас кад оде Перка по тој страшној мењави, а он остаде сам са децом, застиде се свога жалосног живота кад погледа кроз прозор како ужасно ветар дува и снег веје. А она слабуњава жена оде у лаким хаљинама, без топле обуће. Зачас му се срце стеже од бола, први пут се истински покаја, па чисто очајно узвикну: „Боже, сачувај је да не озебе,

шта би било од ове јадне деце да им се мајка разболи и умре! Та она их храни и одева, она се брине за нас све. А ја? Отац и муж, па шта чиним? Картам се! Последњу луду пару коју заслужим однесе кец! А они гладују!“

Наједанпут и сам се сети да није ништа окусио пуних двадесет и четири сата, и скоро и нехотице отвори орманче да потражи што за јело, нађе парче хлеба па са неким особитим прохтевом зграби тај комадић и таман га хтеде загристи, кад му синчић викну:

– Тата, дај ми то парче хлеба, пуно сам гладан! – Хтеде тај комадић преполовити па да и сам од њега окуси. Али и друга деца заискаше хлеба, вичући да су врло гладна.

Не имађаше куд, подели то парче хлеба, па их тужно гледаше како слатко поједоше до последње мрвце. Али сад се тек прохте деци још да једу, па у један глас повикаше:

– Тата, дај нам хлеба, ми смо још гладни! – Та и сам је несретник гладан. Али шта да им даде? Узалуд је испрметао све да још које парче нађе, али све бадава, ништа више нема.

Деца се расплакаше, хоће још да једу, а и у пећи догоре и последњи угарак и ватра се угаси. Та и док је горело није баш врло топло било, а кад се угасило, беше врло хладно, ветар продува ту јадну собицу са свију страна. Деца се почеше тужити да им је врло зима. А најстарији дечко који је једва имао седам година, рече Оцу:

– Тата, дај ми грош, па идем ту код дрвара да купим једну цепаницу. Ту и мама увек купује. – Младен се зачас збунио, по црвене па онда побледе. Стид га обузе, како да каже детету да нема ни паре, откуд да му даде грош?

Та ноћас сам могао, мишљаше у себи, донети нешто пара па ме би сад било ове невоље нити би она јадница морала изаћи по овом чуду што напољу бесни, нити би ова деца сад плакала од зиме и глади, а и сам бих сит био. Али проклета карта однесе све, нисам могао устати док ме је срећа служила, него сам чекао док нисам поново до последње паре изгубио.

Док је он тако размишљао, напољу је све јаче ветар дувао и снег вејао. Већ се почело и смркавати, а Перке још не-

ма да се кући врати. „Јадница пропашће!“ Ужас га неки спопаде видећи како се врата и прозори тресу од страшне олујине која напољу бесни. Деца се расплакаше, у соби хладно да се човек смрзне. А Перка? Шта је с Перком, што не долази? Зима, брига и глад завлада наједанпут у полумрачној соби, он се збуну, неко страшно очајање га спопаде, скоро да полуди. Сад тек виде шта је учинио са својом јадном породицом, шта ли учини сам од себе, и на какве ужасне патње осуди своју бедну жену која све те муке мора да сноси, и то све због њега, због његове страсти која га је до просјачког штапа довела. Да је могао, побегао би сам од себе, од ког се сад грози као од неког чудовишта који нема ни срца ни душе. Смрче му се наједанпут пред очима, уши му зазујаше, милио је – свест га оставља. Учини му се као да чује и глас свог покојног оца како му прекорно виче:

„Несретнице, видиш ли шта си учинио са својом породицом!“

У том бунилу скоро ван себе отрча пред икону, и повика очајним гласом:

– Господе боже, не дај да пропаднемо, сачувај ми несретну жену, мајку ове деце! Смилуј се, боже... Та чуј... не знам, боже, ни како да ти се молим... Не плачите, децо, молим вас. Сад ће мајка доћи. Смилуј се, боже... Чекајте, децо, тата вам се богу моли... Ох, не дувај ветре тако ужасно. Смилуј се на сиротињу... Па и ти свече ког славимо, смилуј се да не полудим.

И док се тако очајно богу молио, напољу је све страшније ветар дувао. Наједанпут као да нешто груну у прозор, који ионако беше напукнут, те се стаклена парчад по земљи распршташе, у соби се све заљуља. Икона се на зиду задрма, и са ужасним треском паде на земљу. Деца страховито вриснуше, а врата се у исти мах нагло отворише, и јадна Перка скоро смрзнута од зиме и страха уђе у собу, носећи јадница нешто јестива и дрва, које је једва довукла по том ужасном времену, од умора скоро полумртва сруши се на земљу.

Кад Младен угледа своју жену скоро смрзнуту од зиме, он зачас дође к себи, скочи и полете к њој, обгрли је, па викну очајним кајањем:

– Жено моја, опрости ми једна мученице! Какве ужасне муке и невоље подносиш са мношвом несретником, који вас све упропасти. Од данас ево ти се заклињем овом невољом нашом, богом, и крсним именом, да никада више карту ни погледати нећу.

Перки сину лице од радости, заборави зачас и сву патњу своју, заплака се па рече:

– Бог је чуо твоју заклетву и ја ти верујем!

У исти мах повика најстарији синчић који је за то време са осталом децом отрчао до иконе која се у паду, онако трошна, сва распала:

– Гледајте само шта је то у икони било, све се по земљи расуло.

Обоје брзо похиташе да виде шта је. Но имали су шта и видети, сами дукати испадеше из неке хартије у којој беху увијени и сакривени у оквир од иконе. Нађоше и неку белешку која беше датирана још од бомбардовања. Одмах се сети Младен да је тај новац морао сакрити још његов дед, па како дед напрасно одмах после бомбардовања умре, то остаде све до данас сакривено у тој икони, да ни Младенов отац није ништа о томе знао.

И сад на њихову срећу паде икона, пошто се измиголио ексер из зида на ком је висила.

У прво време обоје стајаху као скамењени од чуда, а после овлада радост и весеље, заборавише на све досадање невоље, и проведоше Бадње вече, па и Божић тако весело и задовољно како већ одавно нису провели.

Младен је одржао своју задану реч. Никада се више није картао. А тим новцем отвори наново трговину, па како беше окретан трговац, брзо накнади све што је некада на картама изгубио.

А икону је дао обновити и од то доба свако јутро пре но но што пође на рад, пред њоме се богу помоли.

МИЛО ЗА ДРАГО

Верујете ли ви у врачање, или боље рећи у бацање карата? Знам врло добро да ћете рећи: „Идите молим вас, ко би још у те лудорије веровао.“ Имате право ако тако мислите.

Помислите само колико таква једна картара може да учини у породици немира, па ипак колико њих иду да им она каже тобож *праву истину*.

На пример, очекујемо нешто што још не знамо хоће ли заиста бити. Идемо картари да нам она то као позитивно каже. Снађе ли нас каква несрећа, опет њој трчимо, и она нас којешта лаже, и прориче нам бољу будућност. Ако кога волимо, опет идемо да се уверимо да ли и он нас воли. Доста то, да све што нас снађе, било добро или зло, увек желимо чути још што боље, или горе, како се картари допадне да нам каже.

Па има нас доста које и саме бацамо карте да видимо шта нам предстоји; па ако случајно мислимо нешто да се и разумемо у њих, колико празних нада стварамо и зидамо куле по ваздуху. А понеки пут задамо себи страх, стрепећи да нам се не деси оно што случајно карте кажу. Боже мој, колико узалудних брига стварамо себи.

Помислите само, кад смо љубоморни, па идемо таквој једној картари, која нам још више узмути крв са њеним доказивањем да вас заиста он, или она, вара. Јер извините, има доста и људи који верују у те луде карте; сад помислите кад једној младој жени главу напуни и још више потпири њено љубоморство (мада у ствари по свој прилици нимало не постоји), какво чудо направи у кући. Како смешна изгледа, и подсмеху се излаже и најпапетнија жена. Јер немојте мислити да само будале верују у бацање карата, верујте да их има и врло поштених, па и образованих жена, као што има и врло паметних људи који верују у духове.

Ви ваљда мислите да ја себе хоћу овде да истакнем као најпаветнију жену? Ни најмање, баш напротив, хоћу да кажем да сам некада и сама веровала у те несретне карте, али сам се излечила, откад сам пре три године видела шта се догоди код моје једне пријатељице, која је заиста и ваљана, и паметна девојка била.

Перка, та моја пријатељица о којој сад хоћу да причам, била је млађа од мене једно три до четири године. Она се баш оне године удала кад сам ја по несрећи изгубила свога мужа.

Била је већ осам месеци удата, кад једног дана одем по подне к њој, она се баш спремила да некуда изађе. Била је до крајности нервозна и раздражена, какву је до сада још никада нисам видела. Чисто сам се изненадила. Па онда нешто шалећи се, а нешто озбиљно, запитам је:

– Шта ти је Перка? Што си тако нервозна, ваљда ниси ноћас добро спавала, или да није куварица изгорела печење? – Она ђипи као зоља на мене, па скоро кроз плач одговори:

– Теби је до шале, а мени хоће срце од жалости да пренукне.

– Па говори забога, жено, шта ти је? – Истом она прену као поамна:

– Мој ме муж вара! Разумеш ли ме!

– Којешта, како можеш тако што и помислити? Он тако добар, нежан спрам тебе, он који те је из љубави узео, па да те вара, то није могуће.

– Е тако дабومه, нежан, који ме воли, па ипак ја ти кажем да ме он вара.

– Али како, у чем те вара?

– Како, у чем? Говориш као каква безазлена девојка, он има љубазницу – доврши она скоро ван себе од љубоморе.

– Јеси ли ти о томе уверена, имаш ли доказа?

– Не треба ми никаква доказа, ја сам се о томе потпуно уверила!

– Па која је то несретница која ти је смела мужа отети?

– То само још не знам, али дознаћу још и то. – Затим отвори орман у ком не беше баш велики ред, и из ког испа-

доше неке ствари, на што се и не обазре, узе шешир, и поче се намештати да изађе из куће, као да ја и нисам ту. Ја је запитах:

– А куда ћеш, Перка?

– Идем... Идем.

Ту се мало збуни. – Но говори, жено, што си се збунила.

– Е, па добро, идем баба-Манди! – рече она мало пркосно.

– Шта ћеш код баба-Манде, и ко је она?

Перка поста мало питомија и рече скоро кроз плач: – Видиш, моја драга Савка, има скоро већ два месеца како мој муж редовно у два сата по подне оде из куће па не дође до седам, каткад богме и до осам сати, па и доцније увече. Кад га запитам где је био, и зашто свако поподне редовно излази, он ми одговори са његовим благим или боље рећи подмуклим осмејком: „Драга моја Перка, имам посла код једног мог пријатеља, пишемо заједно један комад за позориште, кад га свршимо, онда ћеш га видети на позорници и радоваћеш се с нама заједно.“ И тако којешта само лаже. Док се мени једном не досади. Сетим се ја неке баба-Манде, која зна добро бацати карте. Ја ти се дигнем те одем к њој. А она, чим разреди карте, све ми рече: да он мене вара, и шта ти ја знам. А данас је петак, те ми рече да дођем данас. Петком вели најбоље карте погађају.

– Па добро – рекох јој ја – идем и ја с тобом да видим шта ће ти та свезнајућа баба Манда казати.

Тако пођемо обе право Теразијама, па све даље, док не дођосмо до једне куће, у чијој је авлији изидано сијасет малих станова: соба-кујна, соба-кујна. Читава улица. Уђосмо унутра; пред својим становима седеле су жене, нека шије, нека плете, а понеке се само разговараху. Истину морам рећи, мене је било стид проћи поред њих, јер свака се подмукло смешила и намигивала једна на другу; кад су нас виделе, знале су већ куд идемо.

Тако дођосмо до последњега стана. Закуцасмо и уђосмо унутра. Дочека нас једна сува висока жена, лукавим малим очима и подмуклим смешењем поздрави нас. Па као да бе-

ше врло добро позната са Перком, одмах извади карте, стаде их мешати, па их поређа, заврте мало главом, па тек малим прстом куцну једну карту;

– Ето кажем ја, ова црномањаста дама једнако се врзе око вашег мужа, који је већ одавна познаје. Он је и сад код ње. Али – она има мужа.

Перка се замисли, ко ће та црномањаста дама бити? Па наједанпут плесне рукама:

– Ха, сад знам, то је Мара Вранићка!

– Бог с тобом, како можеш тако што и помислити, то је наша пријатељица, а пре свега поштена жена, која свог мужа воли.

– Ех, шта – одговори она скоро помамно – мој је муж радо њу гледао док је још она била девојка.

– Е па најбољи [је] доказ да се она удала за свога мужа Вранића, а ти за твога Милана пошла.

– А зар се нису могли доцније једно у друго заљубити! – одговори она, скоро ван себе од љубоморе.

На то јој баба Манда још више напуни главу; кад је свршила рече:

– Јој ви ћете видети да моје карте још нису никад слагале, а особито не петком.

Перка јој спусти неколико динара у руку, а она се поклони и лукаво насмеши, па рече:

– Дођите, госпођо, у идући петак, млада је недеља, па ћу вам још више знати казати.

Кад изађосмо из куће, Перка окрете налево, место надесно. Ја је запитих: – А куда ћеш тамо?

– Идем право Мари.

– Бог с тобом, јеси ли полудела? Шта ћеш код ње?

– Па шта? – одговори Перка набусито – идем јој у посету, ионако јој већ одавно нисам била. Ако мој муж није тамо, онда није она која је мога мужа занела.

– Ех, кад идеш тамо, ја идем кући – и пођем десно, али нисам ни два корака начинила, кад се окретох, и видех је где скоро лети преко Теразија. Помислим у себи – хајд да идем и ја тамо да не би какву лудорију учинила, ако збиља њен

муж буде код Маре, и тако пођем и ја за њом, доста брзо али увек на извесном растојању. Видех је где уђе у кућу Вранићеву, похитам и ја за њом. Пређе преко степеница као муња; и ја за њом. Уђе у предсобље где не беше никога, куцне на једна врата, која беху само притворена, и уђе у собу. Ја одах у предсобљу одакле сам могла све чути и видети шта бива у соби.

И на моје велико изненађење Милан беше заиста ту, седео је за једним столом на ком беху хартије растурене. Мало даље од њега седела је Мара, и радила неки ручни посао. Кад уђе моја луда Перка, па их виде саме у соби, пребледе па дрхћућим гласом повика:

– А господине, дакле ту се време проводи? Дабоме, код мене му је дуго време, ја не умем да будем тако љубазна као неке кокете које туђе мужеве себи примамљују.

Сиромах Милан скочи, поцрвене сав од стида, Мара погледа изненађено Перку па рече:

– Шта ти је Перка, што си тако љута? – Али Перка се не даде збунити, већ повика још више бесна:

– Шта ми је, што сам љута? Зар да мирно гледам како ми мужа отимаш. Што га онда ниси узела, кад те је просио као момак, и кад си ти била девојка, већ сад ми га одузе.

У тај час чујем ход преко степеница, то беше г. Вранић; ја се склоним на страну да ме не би опазио. Он уђе у предсобље носећи у руци велики увијутак хартије. Уђе у собу и кад чу и виде разјарену Перку, а оно двоје изненађени и збуњени, запита:

– Шта је, шта се догодило? Мара увређена, и скоро плачљивим гласом одговори:

– Ево гђа Перка назва ме љубазницом свога мужа, зато што га овде затече, самог са мном док си ти отишао да купиш хартије. – Он се окрете Перки па је запита сасвим мирно:

– А каквог доказа имате, госпођо, те назвасте моју жену љубазницом вашег мужа; ко вам је тако што могао казати?

– Баба Манда, та дивна картара која све погађа особито петком – одговорим ја и ступим у собу; сви се окренуше ме-

ни, погледаше ме зачуђено, а ја им све испричах. Вранић и његова жена слатко се насмејаше. Али Милану и Перки није било до смеха. Милан беше сав зелен од једа, и стида, а богме ни Перка не беше руменија.

Жао ми беше сироте Перке, па је хтедох извући из неприлике, па рекох:

– Ех, шаљива је игра добро одиграна, сад можемо кући.

Затим устаде Милан и рече:

– Извини драги Владо, данас нисам више за писање, треба ми времена док опет приберем мисли, ова ме комедија много потресла – затим узе шешир, опрости се са гђом Маром и рече јој:

– Веома ми је жао, гђо, што се моја болесна жена данас тако заборавила, али ја се надам чим оздрави, да ће се како ваља код вас извинити.

Тако изађосмо из куће; све троје смо ћутали као рибе. Нико није ништа говорио. Кад већ дођосмо до улице у којој беше мој стан, хтедох се с њима опростити, али ме Перка повуче за хаљину, и даде ми знак да идем с њима, била је сирота бледа и збуњена. Тако пођем и ја с њима, мада Милан није ни обраћао пажњу на нас. Изгледао је као да се решио на нешто значајно.

Кад дођосмо до куће и уђосмо у одаје, Милан оде право у своју собу. А ми уђосмо у салон, који је био прилично у нереду, а на стварима с прста прашина.

Кад поседасмо, ја јој рекох:

– Видиш, Перка, какву си лудорију учинила, је ли то било паметно напасти једну жену ни криву ни дужну, а све због твоје баба-Манде?

Она ми не одговара ништа, њене мисли беху заузете нечим другим. Непрестано је послушавала шта се збива у другој соби. Наједанпут зазвони Милан, слуга уђе кроз предсобље у Миланову собу. А како је све отворено, могле смо све лепо чути, и видети. Милан рече слузи:

– Марко, донеси ми једно сандуче, и путну торбу.

– Господин хоће куд на пут?

– Не питај већ донеси што сам ти заповедио.

Ми се погледасмо, а не смедосмо ништа рећи. Кад слуга унесе све што је Милан искао, почне Милан слагати своје хаљине у сандук и у торбу. Кад то сврши, зовне опет слугу, и рече гласно да му нађе један фијакер, затим уђе у салон, и рече сасвим озбиљно својој жени:

– Гђо ја вас остављам, можете остати у мојој кући већ света ради, али ја се уклањам, нисам рад да опет паднете у вашу болест да трчите вашој баба-Манди, те да вам напуни главу којекаквим будалаштинама, којим се правите смешни, а мене срамотите. Кад сам се женио, рекоше ми за вас да сте паметна девојка, која ће бити вредна домаћица, и ваљана жена. Па јесте ли то? Ето нека по души каже гђа Савка шта је мислила данас о вашем понашању, и уопште о вама. Јесте ли видели у каквом је реду њена кућа, а погледајте вашу. Изгледа ли да у овој кући живи млада домаћица? Боже сачувај! Кад сам био сам, све је то у већем реду и чистоти било него сад. Извините, нисте ви томе криви, требало је да вас боље *васпийшају*. Ја хтедох *с рагошћу да вас ђоучим*, пошто сте још млади, у свему што не знате; па да будете исто тако добра жена, и ваљана домаћица, као што вам је и спољашњост лепа, којом сте ме и очарали. Али сад видим да у жене не вреди само лепо лице, кад нема никаквих других добрих својстава. Ви мислите да ме волите? Боже сачувај! Жена која воли свога мужа неће га мучити љубоморством без узрока, а још мање срамотити; где нема поверења, нема ни љубави. А сад збогом остајте! – Поклони се и већ хтеде изићи из собе, кад сирота Перка устаде, ухвати га за руку па једва проговори кроз плач:

– Милане, опрости ми, никад више те нећу увредити, а још мање ћу бити љубоморна.

Но Милан лагано изви своју руку из њене и рече сасвим хладно:

– Знам, знам, то сте ми већ више пута рекли, па сте опет то исто учинили. – Па опет пође вратима.

Сирота Перка, скоро ван себе, појури за њим. Молила га, преклињала га да остане, али он оста хладан као стена. Била је скоро близу несвестице, он се мало поколеба, али се

брзо прибра, те оста хладан и одлучан. И сама га почех молити да јој опрости, он ми брзо пресече реч, и хтеде отићи. Но Перки збиља позли, и да је нисам придржала, пала би на земљу. И сам се Милан поплаши. Но кад дође к себи, Милан јој рече нешто блаже:

– Перка, ја ћу ти опростити само под једним условом. Ја ти дајем само осам дана времена да се поправиш. Тражим од тебе да ми даш три доказа: прво да држиш своју кућу у реду, да не будеш љубоморна и да више никада не одеш код баба-Манде. Ако ме волиш као што велиш да ме волиш, онда ме воли, као што ја тебе волим, са поверењем и поштовањем. Ко тако воли, тај се неће срамотити и правити смешним мужа, или жену своју пред светом. А сад збогом, ја морам на пут бар на осам дана, да од чуда дођем опет к себи. Ако си у стању да се поправиш, ево ме за осам дана код тебе, а ако не, онда ме више никада нећеш видети. Ја већ имам ко ће на тебе мотрити а да га ти нећеш ни видети. А сад збогом!

Кад оде, обе бесмо чисто пренеражене; од оног меког и доброг Милана наједанпут постаде енергичан човек.

Сирота Перка оста утучена; најпосле јој рекох:

– Моја драга Перка, сад не вреди плакати, него треба себе надвладати, и показати да ћеш заиста бити и добра домаћица, и ваљана жена, а одбацити све слабости које су ти могле прећи у страст. – Она подиже главу па рече плачући:

– Па шта да радим?

– Шта да радиш? О моја драга, имаш ти пуне руке посла, само ако хоћеш, обзри се мало по кући па ћеш већ наћи доста посла.

Она се мало разведри, ја устадох и хтедох поћи кући својој, кад ме она поплашено запита:

– А куда ћеш, остани молим те код мене, биће ми лакше.

– Промислих се мало, па јој рекох:

– Добро, идем кући да наредим да ме не чека Млађа, па ћу опет доћи.

Одем, наредим што сам хтела у кући, па се опет вратих Перки. Али на моје велико изненађење, Перка завезала гла-

ву, препасала кецељу, па тресе, спрема све собе, истина и со- барица је ту, али она води рад. Није лепо да оговарам кога, особито своју пријатељицу, али што је истина, истина, таког нереда још никада нисам нигде видела. Сад појмим да сиром- мах Милан није могао код куће радити, јер ту се није знало где је шта. Хтела сам јој и ја што помоћи, али ми она не до- пусти.

Тако је богме трајало четири до пет дана док је собе опет у ред довела. Онда прегледа кујну, где је такође нашла мно- го нереда, па таван, подрум. Куварици није било право да се госпођа меша у њене послове, па богме би и неучтива пре- ма Перки. На то јој не каза ништа, али кад је исплати, рече јој:

– Можете тражити друго место, где ћете моћи по својој вољи радити, а код мене мора бити како ја хоћу.

Ја се зачудих, па је запитах: – Перка, а ко ће ти кувати? – а она ме погледа па отворено одговори:

– Зар ти мислиш да сам ја таква незналица да не знам ни кувати? О моја драга, знам ја све у кући радити, само сам била полудела, па сам занемарила своју кућу. Право је мој муж казао Мари да сам ја болесна али у мозгу – па се тек куцну у чело. – Али сад сам хвала богу оздравила, и увере- на сам да нећу више падати у ту болест. – Ја је загрлим, и пољубим, то ми је тако мило било, као да сам бог зна шта добила.

Тако моја Перка спреми нам врло добар ручак, и много бољи него што нам је куварица кувала. Сад видим да је Пер- ка поред свог образовања још и добра домаћица. И радова- ла сам се како ће Милан бити изненађен кад види кућу у нај- већем реду.

Тако дође и осми дан. Перка се надала да ће Милан пре подне доћи, па је кувала све што је највише волео. Са нестр- пљењем је чекала час кад ће доћи.

Наједанпут чујемо да неко иде преко степеница; како нам за тих осам дана нико стран није долазио, то смо одмах по- мислиле да ће бити Милан. И збиља, нисмо се превариле.

Перка сва порумени од радости, похита му брзо у сусрет. Али како се изненади кад Милан уђе у собу веома озбиљан, скоро би се могло рећи строг. Сирота Перка сва се промени, па дрхћућим гласом запита:

– Шта ти је, Милане? Што си тако срдит?

– А, дакле, приметила си да сам срдит? Имам и зашто да се срдим. Ја сам мислио да имам жену која је само неуредна домаћица, и љубоморна жена, али нисам знао да је још и лакомислена.

Сирота Перка на један мах подиже главу, а лице јој се све зажари, па поносито запита:

– Како, шта? Ја лакомислена? А у чем ако смем питати?

Милан се мало иронично насмеја, а испод ока погледа по соби, па онда мало заједљиво одговори:

– А питате ме у чему сте лакомислени? Ево да вам кажем, што врло добро и сами знате, какве сте младе људе примали у посету! Куда сте се шетали? На какве сте забаве ишли кад вам муж није код куће?

Перкине очи севнуше као две варнице па увређено повика:

– То је лаж! То није истина! Ко је смео тако што да каже против мене?!

– Ко? – одговори Милан сасвим мирно. – Хоћете да знате, госпођо? Казала ми је та дивна картара, ваша баба Манда, која све зна!

Перка сирота чисто одахну душом, застиде се мало, па онда му полете у наручје. А он је срдачно загрли и пољуби, па рече:

– То ти је мило за драго!

Богме и мени спаде неки терет са срца кад видех да су опет они, који су и били.

Милан погледа око себе, виде прекрасан ред, све чисто, све спремљено. Погледа задовољно своју жену, па рече: – Та знао сам ја да имам красну женицу.

Нису ме пустили да идем кући, морадох с њима ручати. А ручак је био изврстан. Милан није могао доста да захвавали својој жени како је све тако красно, тако укусно зготовила.

После ручка узе нас за руке па рече:

– Е, а зар ви нисте раде да чујете где сам ја био за ових осам дана? И шта сам радио?

Гршила бих кад не бих признала да је Перка горела од жеље да чује где је њен муж био, и шта је радио за ових осам дана.

– Дакле чујте – настави Милан даље – да вам кажем где сам био, и шта сам радио. Ја се нисам ни макао из Београда. Да нас не би нико више узнемиравао у послу, узео сам собу у гостионици, те смо тако Влада и ја писали, и довршили нашу трагедију коју заједно писасмо. Па тако написасмо и једну комедију, којој смо дали наслов „Мило за драго“.

– Та ваљда не играм ја у њој главну јунакињу? – запита уплашено Перка.

– Не, драга моја, ти не играш у њој главну јунакињу, али си нам дала дивну материју за шаљив комад. Дали смо га већ позоришном управитељу, најдаље за шест недеља биће научен, и ми ћемо из ложе гледати, и слатко се насмејати, кад видимо како смешно изгледају наше сопствене мане на позорници.

Од тог доба живе то двоје тако красно, тако поверљиво, да сам, верујте ми, то вам у поверењу кажем, добила јаку вољу да се наново удам.

РАТАРИ

Многи су завидљиво погледали на лепо обрађену земљу, диван салаш са лепом газдинском кућом и многим другим стајама, које су се издалека белеле кроз воћњаке. А иза тог племенитог дрвећа простирале су се у непреглед њиве са богатим усевима. С друге стране отиснула се зелена шума поред које је жуборио несташни поток, те је спречавао стоци и осталој дивљачи да улазе у засејане њиве. Све је то било пуно живота, да је милина било погледати. И кад је који путник онуда прошао, сваки је морао застати и запитати чије је то лепо имање.

Тако једнога дана пројурише дивне каруце, у којима беху запрегнута два прекрасна вранца. У њима је седео неки бесан господин, који је некако чудно посматрао то лепо имање, те најносле заповеди кочијашу да стане и запита га:

– Море, Јосипе, знаш ли ти, чије је то лепо имање, које, како ми се чини, граничи са мојим спахилуком?

– Дабогме да знам, милостиви господине, одговори понизно кочијаш. То је имање Јакова Плуговића, ратара.

– Је ли у задрузи? Ја већ више и не познајем ову околину, нисам амо долазио има скоро двадесет година.

– Није задруга, милостиви господине, то имање припада самом Јакову. Била је некада, али кад оно пре неколико година наиђе она несретна колера, стамани их све, те оста овај једини, па и он није сретан. Толико имање, а газдарица му роди само једног сина.

– Па ради ли и син с њиме?

– Не, милостиви господине, за сада не ради, дао га је у школе. Хоће да научи како оно кажу: економију, па да још боље обрађују земљу. Спахија се мало замисли па онда рече:

– Ех, кад му је син омирисао варошки живот, неће тај хтети с оцем радити земљу.

– Е, милостиви господине, врашки је то деран. Кад вам тај дође кући о вакацији, засуче вам он рукаве, па обује опанке, те ради боље но ма који слуга; не би човек веровао да је то онај господичић у господском руху.

– А какве је вере, тај твој Јаков?

– Та рацке вере, милостиви господине.

– Хајде терај! – повика господин – да нас не ухвати мрак у овој пустари.

Кочијаш ошине коње, који полете као стреле.

Спахија је могао имати тридесет и осам година, био је барон, Вајничек, пореклом Словенин, али се у Пешти сасвим помађарио, а уједно и своје лепо имање преко половине проиграо и сад се повлачи на свој спахилук. Врло му криво беше кад је погледао земљу овога простога ратара како је дивно обрађена, а он је своје велико имање тако пренебрегао и задужио. Па помисли: „Хеј да ми беше ова памет још пре десет година, како сам могао ово имање откупити, те не бих сад имао једног раца за комшију.“

Барон је видео то имање само у пролазу, али да је завирио у кошеве пуне хране и у остале стаје, све препуно сва чега, коње лепше него у самог спахије, а сточарство надалеко не беше такво као код Јакова, све то беше пуно као у каквој кошници. А сам Јаков беше леп, крупан човек, штоно кажу као од брега одваљен, у лицу румен као јабука, па иако је прешао четрдесету годину, ипак је радио скоро упоредо са својим слугама. С највреднијим могао се мерити у раду, а с најјачима у јачини. Његова жена Алка беше исто тако и снажна, и вредна, а увек насмејана и добре воље. Тако су они весело радили и срећа им је цветала. Свог су сина Тодора дали да изучи ратарску школу и уверени су били да ће им син, пошто се врати, својим знањем још боље обрадити земљу. И заиста се нису у њему преварили. Тодор је учио с највећом вољом, и свршио је своје науке одлично. Постао је у својој струци потпуно образован, али никада није сметао с ума да је син простих ратара и тврдо је предузео да са својим оцем прошири и усаврши њихово имање.

Тодор је био снажан млад човек као и његови родитељи, није се извлачио ни од каквих пољских послова, све је упоредо радио с оцем и осталим слугама. Веома је пазио где ће шта посејати, а главно, да му ниједан комад земље не остане празан. Те ако би летина у једном ожела, да у другом може штету накнадити. Одмах је набавио машине за орање, сејање, вршење итд., једном речи, то је било право газдинство, а он неуморан ратар. Отац се само дивио своје паметном и вредном сину. Желео је да га ожени, та већ му је двадесет година, али син му одговори:

– Чекај, тато, док прво кућу саградимо па онда жену у кућу.

Знао је Јаков врло добро да му школован син не може узети сасвим просту сељанку. Али се бојао да не доведе какву помодарку, која их не би поштовала те би окренула може бити све тумбе. Но Алка му на то увек одговараше:

– Не брини се, Јакове, наш је син паметан, знаће изабрати и себи добра друга, а и нама добру снаху.

Тако је Тодор радио пет година заједно с оцем својим. И за то време удвостручили су своје имање.

Тодор је задовољно гледао на своју дивно обрађену земљу. Па једног дана весело рече своме оцу:

– Е видиш, тато, сад ћемо назидати лепу кућу усред воћњака, па онда у име бога да се и оженим.

– У добри час, сине, а јеси ли већ коју и обегенисао! (заволео)

– Јесам, тато. А знаш ли коју?

– Не знам, док ми не кажеш.

– Лепу Сиду, ћерку Николе Бикарића.

– Шта, кћер оног марвеног трговца? Е, сине, то ми је по вољи. Паметно си наумио. Чујем да је девојка ваљана, добра и скромна, да се васпитала у – како оно кажете – у вишој школи. Па је ли, сине, хоће ли бити и мало мираза, штоно кажу наши?

– Не знам, тато. Сигурно да има, јединица је, а отац јој је доста стекао.

– Поштеним својим трудом и радом! – доврши Алка, која баш уђе у собу, те је чула њихове последње речи.

– Ех, сине – продужи Алка – ваљанију девојку од ње ниси могао наћи у целом свету.

– И ја сам уверен, мамо, да ће вас обоје и поштовати. Та сиротица није запамтила своју мајку, па ће тебе, мамо, волети као и рођену.

Чим је прво пролетно сунце синуло, одмах позваше зида-ре и друге мајсторе, да што брже и лепше назидају и украсе кућу. Јаков остави сасвим на вољу своје сину, пошто он то боље и разуме. Радило се брзо, није се ту жалило ни новца ни труда, а Јаков је само уживао како ће то бити читав дво-рац.

Кућа беше заиста лепа па и велика. Архитект јој даде из-глед правога господског летњака, а Тодор се старао да засади около куће мирисава дрвећа и разна цвећа. Сваки дан се ра-дило и до давало што је недостајало. Па најпосле донесоше из вароши и намештај, што је Јакова и Ану највише задиви-ло, особито кад видеше своје одељење, које иако скромно, беше намештено са пуно укуса. Тако у раду дође и јесен. Го-дина беше тако родна у свачему, да скоро нису запамтили бољу и берићетнију. Брзо се прочуло како Плуговићи назидаше прави дворач на своје имању. Па како је дивно наме-штен и украшен. Многа је господска мајка желела да Тодор запроси њихову кћерку, али Тодор је бацио око на лепу Си-ду, која такође беше са господским кћерима у истом девојач-ком заводу за образовање; ипак остаде природна и скромна и поред свога великога мираза.

Тако се Тодор венча са лепом Сидом, пред божићне по-кладе. Није ту било при венчању никаквих разметања, но сасвим просто по српском адету. Веселили су се и частили као што је њиховом богатству и приличило, а кад је све про-шло, живели су исто онако просто као и пре. То јест нису имали ни ливрејисаних лакеја ни помодних собарица, па ни праве куварице, па ипак свако се то надметало и похитало

да послужи своје добре газдарице (како су их сељаци звали), а Сида је радо помагала својој свекрви у кухињи и на најделикатнији начин показивала јој своје боље знање у кувању. Тако су Сиду сви заволели одмах као да им је одрасла у кући.

Живели су сретно и задовољно. Како која година, имање им се све већма ширило а и породица умножавала. Но у породици не беху најсретнији. С тешком муком једва подигосе једну кћерку и сина, над којима су лебдели, и кад одрастоше, доведоше из вароши учитеље те су деца код куће учила. Хтели су децу лепо да васпитају и да ипак остану простодушни. Поред добрих учитеља стара је мајка учила своју унуку Марију да не буде никада охола, да остане увек љубазна и проста у понашању према сељацима, из којег су сталежа и сами поникли, и учила их је ткати, прести, вести и све остале ручне радове. Деда се опет занимао са својим унуком Јованом, водио га је у поље да види како се оре, сеје итд. Мајка је учила кћерку да буде добра домаћица, а отац да буду добри и вредни грађани. И деца заиста осташе увек таква пошто им се већ од колевке уливаху у њихове младе душе само добре поуке.

Кад су деца довршила основне науке, нужно је било тако великој кући да им деца уче и више што, и дечака су дали да учи више економске школе, а Марију одведоше у српску вишу девојачку школу, где јој је и мати била да се васпита у своме духу и својој вери.

Марија се после четири године вратила одрасла девојка, здрава, умиљата и скромна, као што је и отишла, јер је и у школи била у кући добре једне учитељице.

Но поред свог скромног живота који су водили, ипак су сваке године путовали. Тодор је хтео да његова породица види и разне велике вароши, лепе пределе па и раскошне бање. Хтеде им дати појма о свачему и показати им да има и у другом свету лепоте и да се свуда може поред забаве и нешто научити.

Кућу су сваке године све више улепшавали, начинивши око ње прави перивој који се протезао у непреглед. Све је изгледало господски, све се у облику мењало, само домаћи осташе они исти стари.

Тако је то било све док им не почеше долазити велика господа који су им суседи са својим спахилуцима. Онда мораде домаћица мало више да пази на тоалету, па морадоше узети и бољу и вештију послугу, која би умела послуживати ту господу. Особито им је често долазио барон Војничек којем је недавно и син Карло дошао из Париза са школовања. Био је то леп, млад човек, само веома надувен од гордости. Но према лепој Марији и њеним родитедима беше врло снисходљив и љубазан. С њима се упознао у Паризу, кад их је Тодор водио, па је то познанство и продужио. Магнетично га је њима привлачило њихово велико имање. Па и Марија му се допала, која га је надвисила својим духовитим досеткама. Он би јој више пута рекао:

– Штета, госпођице, што вас родитељи ваши не дадоше у који бечки или париски завод женски, како сте даровити и пуни духа, ви би сте били...

– Шта бих била, господине? То исто што и сад: ратарска ћерка.

Тако је та паметна девојка знала свакоме заклопити уста.

Марија је навршила двадесет година. Безбрижан осмејак још јој је увек лебдео на њеним руменим уснама и никакав облачак жалости не пређе преко њеног лепог и глатког чела.

Стари Јаков и његова жена Алка беху још потпуно здрави, свежи и снажни, иако превалише шездесет година. Без Јакова још се није ниједан пољски рад почео ни свршавао. А Алкине вредне руке још су ткале најлепша платна и дивне ћилимове, којима су застирали зидове и патосе по собама. Није се ту увукла ниједна фабричка израда. Па и саме беле завесе биле су од српског платна дивно извезене руком вредне Марије. Сваки се морао задивити ко је год у кућу ушао и видео све те послове израђене од самих домаћица.

Па су многи посетиоци каткад и позавидели њиховој срећи коју су својом вредноћом, а особито скромношћу, створити знале.

Једнога дана, беше то зимно доба, напољу је вејао снег и дувао јак ветар. Баш кад хтедоше сести за сто да ручају, стиже писмо од бечког професора, код кога им син беше на стану, и јавља им да је Јован болестан. Та вест их је тако поразила да ниједно није ни окусило од ручка. А Тодор је одмах дао да се запрегну коњи, те је похитао до прве железничке станице.

С каквим нестрпљењем очекиваху вест од Тодора и тек кад им јавио да нема никакве опасности, мало се умирише.

Но бечки лекари световали су Тодора да свога сина води кући и до пролећа да не учи ништа, да се мало одмори.

Јован беше леп младић, навршио је тек петнаест година. Био је необично вредан, учио је врло добро и био је увек први.

Пошто се младић опорави, завлада опет оно весело и добро расположење у кући.

Синуше и први зраци пролећа и Јован се опорави сасвим. Једнога дана рече своме оцу да би желео да се спреми за испите али без доброг учитеља не би могао, пошто је много пропустио и заостао иза других ученика. Разуме се да му је отац испунио жељу. Одмах даде оглас у новинама.

Није дуго чекао, после неколико дана пријави се неки Ђорђе Милић уз препоруку Тодоровог пријатеља.

С радошћу је Јован очекивао свога учитеља, те одмах спремише и собу за њега.

Једно поподне пријави слуга неког страног господина. Тодор изађе пред странца, мислећи да је учитељ. Но како се изненади кад пред собом виде веома угледног и одличног господина, који га поздрави речима:

– Молим, имам ли част са господином Плуговићем?

– На служби, господине, прекиде га брзо Тодор. А смем ли питати с киме имам част.

– Ја сам, господине, Ђорђе Милић – прихвати странца – који се пријавио за учитеља вашем сину.

Тодор се чисто пренеразио, зар тако одличан господин да се прима тако незнатне дужности и то за три-четири месеца. Чисто није могао веровати. Одмах га поведе да га прикаже и својој породици, која исто тако беше изненађена појавом тог младог човека. А особито Марија која је држала да би се такве дужности могао примити само какав сиромашак. Јован беше још највише збуњен. Али Ђорђе својим пријатним и неусиљеним понашањем већ после неколико минута задоби за себе целу породицу, и после једног часа сви су били с њиме тако љубазни и срдачни као да су се одавно познавали, а Јован се већ одавно спријатељио с њиме.

Од кад је дошао Ђорђе у њихову кућу, Марија је постала много озбиљнија и веома је пазила на свој говор и понашање. Желела је да изгледа отмена, а ипак да остане природна у понашању као и он, а то је могла врло лако и постићи, јер је и сама увиђала своје мале недостатке.

Она је редовно, с радом у руци слушала предавање Ђорђево, заједно са братом својим, и њен бистри ум све јој се више расветљавао. Она је скоро гутала његове речи, које су се у њеној души дивно одзивале.

Каква разлика између Карла и Ђорђа? Како Карло изгледа мали и ништаван према овом великану, обдареним тако бистрим умом и свестраним знањем, али Карлу није сметало ништа да им скоро сваки дан долази у кућу.

Гђа Сиди веома је ласкала та његова посета, а Марија иако се с њиме и даље шалила и весело чаврљала, ипак га је што више избегавала, па како већ насташе и лепо мајски дани, то је она понајвише седела у парку, где је Ђорђе предавао Јовану.

Кад су једног дана по свршеној лекцији седели опет све троје заједно, запитаће Марија Ђорђа:

– Извините, господине, што ћу вас нешто запитати, али не могу отрпети а да вам не кажем да се ја заиста чудим како сте се ви са толиким знањем одважили да будете учитељ једном дечаку? Та ви сте у пуном смислу научар. Што вас је дакле навело...

– Знам шта хоћете да кажете, госпођице, да своје време овде губим. Ево шта је томе узрок. Ја сам већ добио по мојој жељи и молби професорско месту у Карловачкој гимназији, али тек почетком школске године, пошто се онај стари, на чије место долазим, повлачи у мир, па сам мислио: зашто донде да чекам без посла. Ова ми је прилика добро дошла да испуним то празно време и да на поштен начин нешто и заслужим. Заиста – додаде смејући се – пошто вас могу уверити да нисам нимало богат, напротив веома сиромаш.

– Ох не, господине, ви сте пребогати вашим знањем! – одговори Јован пун жара.

– Да, мој млади пријатељу, али од тог знања још нема никакве користи.

– Сад вас разумем, господине Ђорђе, и хвалим ваш поступак – рече Марија веома озбиљно. – А јесу ли вам живи родитељи?

– Нису госпођице, био сам веома мали кад сам матер изгубио, а отац ми умре пре три године. Немам никога, до једине сестре, која је већ удомљена.

– Па ко је трошио на ваше школовање кад велите да сте сироти? – запита наивно Јован.

– Мој отац, који ме је још за свога живота дао на науке. Остало ми је управо толико новаца од нашег малог имања да сам их могао довршити, сад немам више новаца, али ћу имати своју пријатну службу, коју ћу с радошћу вршити, јер ми она осигурава мој опстанак.

– Ох, то је лепо, господине – повика младић одушевљено – како бих желео да сам у вашем положају, па да с поносом могу рећи: то ја заслужујем својим знањем.

– Не, мој млади пријатељу, ви имате већи позив, да продужите ваш корисни рад и да сачувате оно што су вам ваши преци стекли, па и добра да чините, као и они. Верујте ми, младићу, да је то много већи задатак, него да и сами течете.

– Ох, то бих ја врло радо и чинио, али бих се још радије одао томе послу, кад би поред мене увек био такав учитељ као ви што сте. Збиља, зашто се ви не одате на економију?

– Зато што нисам за тај посао спреман.

– Ти не знаш ни сам шта говориш, Јоване! – прекоре га Марија. – Извините господине, мој је брат још право дете. Али време је да идемо ручати, ево нас звоно опомиње.

* * *

Ђорђе и Јован тако су навикли да Марија буде с њима при предавању да су се веома зачудили кад једно јутро не дође. Обојица су се непрестано обзирали неће ли откуд доћи. И кад свршише задатке, беху нерасположени и расејани. Мислили су шта ју је могло задржати да овога пута не дође.

Јован предложи своме учитељу да се одшетају до потока, који дели шуму од парка.

– Она врло радо онде седи, па можда ћемо је и сад тамо наћи.

Тако се обојица упутише к шуми, а ниједан не проговори ни речи. Само је Јован каткад кришом гледао Ђорђа, који изгледаше веома замишљен. Наједанпут викне Јован:

– Ено Марије! – Ђорђе се трже, погледа на ону страну куд је Јован прстом показивао и угледа Марију, која је седела у једном цбуну. Обојица похиташе к њој, но како се изненадише кад опазише на њеном лепом челу траг жалости. Јован јој брзо приђе, па је нежно запита шта јој је, зашто није дошла на предавање. Нашто му она одговори мало узрујаним гласом:

– Мати ме је задржала све до сада код себе.

– Да вам се није што непријатно догодило? – запита је брижно Ђорђе. – Изгледате веома бледи.

– Да, нешто мало, али ће проћи...

– Али шта то, драга Марија, што нам не кажеш? – наваливаше на њу Јован. – Зар ми нисмо твоји пријатеди? Ваљда немаш никакве тајне?

Марија се очевидно борила да савлада своје узбуђење, те с усиљеном равнодушношћу рече:

– Хоће да ме удају!

– За кога? – повикаше обоје у један мах.

– За г. Карла! – одговори Марија.

– Шта, за онога помодног лутка – рече Јован. – А ти? Шта си ти одговорила?

– Ја сам одговорила да никада нећу поћи за њега.

– Врло добро! Па шта је тата рекао?

– Он је само слегао раменима на мој одговор. А затим је изишао из собе, јер га је деда звао ради неког посла. А мама, чим остасмо саме, рече ми да се морам покорити њеној вољи и дала ми је два дана времена да промислим. Трећи дан ће Карло доћи по одговор, а том ће приликом код нас бити и нека мала забава, па ће ме тада да прикажу као заручницу Карлову.

– То је страшно! – повика Јован. – А шта ви велите на то, господине Ђорђе?

– Ја немам ту никаква гласа, нити имам права мешати се у поступак ваших родитеља.

– Али бисте нам могли дати добар савет! – повика Јован.

– Ви сте тако паметни и научени, мој вас тата јако поштује, па кад бисте му рекли...

– Али ваш тата не тражи од мене савета, па како бих му могао наметати? – одговори Ђорђе несигурним гласом.

– Али кад би вас мој отац запитао, шта бисте му ви одговорили? – запита га Марија, а притом га погледа право у очи.

– О, госпођице, какво ми тешко питање задајете.

– Добро дакле – рече Марија – ја ћу вам олакшати, ви бисте му рекли да не удаје своје деца за онога, за кога нема вољу да пође.

– Да, али он би ме запитао зашто да нема вољу да пође за човека који је угледан, богат, укратко, који има сва својства да га млада девојка може заволети?

– Али ви бисте му могли одговорити да свака друга девојка можда би га и могла заволети, само не ваша кћи, која већ воли другога.

Ђорђеви образи плануше, очи му севнуше, али се брзо прибра, па одговори:

– Ја то не знам!

– Али ја знам! – одговори радосно Јован. Ђорђе га погледа тако строго, да је морао ућутати. Наста тишина, ниједно

више ме проговори ни речи. Најпосле Марија расејано рече као самој себи: – Свеједно, ја ипак нећу поћи за Карла. – Затим се подиже са клупе, те пођоше све троје ћутећи правце летњаку.

Тај дан није о томе нико ништа говорио. За столом не беше весело, некако се сваки од њих занео својим мислима, приспели су велики летњи послови, сваки мисли о своме задатку, па нико и не опажа да је неко нерасположење овладало при ручку. А гђа Сида, видећи Марију мирну, мислила је да је пристала и да се покорава вољи њеној.

* * *

Сутрадан Марија је похитала на оно место где је Ђорђе обично предавао. Но како се зачуди кад их тамо не затече, а време предавању било је увелико прошло. Радила је неки ручни посао, а једнако је мислила на та два мила бића, с којима се тако радо бавила.

Наједанпут дотрча Јован сав задуван, па убрзо рече:

– Марија! Господин Ђорђе хоће да иде.

– А куда?

– Не знам! Све је своје ствари сложио, а притом је тако блед као да је болестан.

– Иди брзо, зови га да дође овамо.

– Идем, идем, само се немој љутити, драга Марија, што ћу те молити. Не дај му да оде од нас. – Затим брзо отрча.

Марија је била чисто ван себе, ходала је горе-доле само да се умири, срце јој је тако силно куцало, да је мислила груди ће јој пробити. Она је сад тек опазила колико га воли, па није могла ни помислити да од њих тако оде. Па шта би с њоме било? Зар да пође за човека којег она из све душе своје мрзи, а овога да се одрекне само зато што је сиромаш? Зар његово знање не вреди више но све богатство њихово? Но, нажалост, тако је само она мислила, али не и њена мати. Чудила се сирота Марија како њена мати, која беше увек скромна жена, да сад наједанпут жели да уда своју кћер за тог нацифраног лутка, та ваљда ју није занело његово племство? У тако грозничавом узбуђењу очекивала је она Ђорђа.

Није дуго потрајало, а Ђорђе се укаже. И кад га издалека виде, похита му у сусрет, пружи му руку и упути се с њиме даље у парк.

Обоје су дуго ћутали, обоје су били подједнако узбуђени, док најпосле Марија прва не прекиде ћутање:

– Господине Ђорђе, ви нас остављате...

– Морам, госпођице, позивају ме хитни послови...

– Допустите да вам кажем да не говорите сад истину. Ви нас остављате из других разлога.

– Па кад би тако и било, зар ми не бисте дали за право?

– Не бих, господине, човек као што сте ви не треба да се уклања испред сваке маленкости. Ви себе, господине, не цените довољно, а то ми је жао; јер сам мислила да се наше душе потпуно разумеју, да су наша срца испуњена истим осећајима. И треба ли још што да кажем?

– О не, дивна девојко, ево вам се исповедам да сам вас заволео од првог магновења, више но живот свој. Али ви сте богати...

– А ви зар нисте још богатији вашим знањем и вашим лепим положајем?

– О, мила девојко, како те обожавам, али ваши родитељи?

– Они ће вас благословити кад виде како се волите! – рече Јован, који је чуо њихове последње речи, па онда наста ви – а ако наши родитељи не хтедну послушати нас, послушаће деду и стару мајку, који вас исто тако воле као и нас двоје. А ја сам баш сад с њима разговарао о вама.

Мати је била већ обећала своју кћер Карлу и не питајући је, јер је мислила да ће пристати и да ће се покорити вољи материној, као послушно дете. Она је и мужа свога знала уверити да Марија није противна тој свези. Мада Тодор не беше особито очаран том вешћу, ипак не хтеде кварити вољу ни кћери ни матери. Па пошто је био у вечитом послу, особито како је приспела летина, ту бригу остави Сиди, као паметној жени, која је увек знала мудро с децом управљати. А Сиди, како је имала пуну власт, тако је одмах ту ствар и свршила, позвала је и госте, пред којима ће представити заручнике.

Марија је све покушавала да матер одврати од те мисли, али кад је видела да се с матером не да ништа постићи, науми да потражи оца и да му отвори своје срце, рече му како она воли само Ђорђа и никада неће поћи за Карла. Отац ју је изненађено па и пажљиво саслушао и онда јој озбиљно рече:

– Нећеш ни поћи за Карла, да ти истину кажем, дете моје, ја сам и желео да те удам за тог ваљаног Ђорђа, па сам за њ и распитивао код мојих познаника. Жао ми беше кад ме матери увераваше да ти пристајеш за Карла да пођеш, а овамо сам о Ђорђу добио најбоље сведоџбе о његовом карактеру. Да чујеш само! Ђорђе има сестру коју је удао у врло одличну породицу, па пошто је породица њенога мужа била противна да ју узме због њеног малог мираза, а њих су се двоје волели, то јој Ђорђе уступи и свој део, а себи остави само толико, да је могао свршити школе.

– О видите, драги тата, како је племенит, па јесте ли то и матери казали?

Казао сам јој синоћ, али ми рече да је она с Карлом већ уговорила. Не знам и не могу чисто моју жену да познам, шта се занесе са тим бароном.

– О боже! Па кад ви тако говорите, шта онда мени остаје да чиним. Ето сутра је већ та забава, за коју ће доћи гости из вароши, пред којима хоће да ме прикаже као заручницу.

– Тако ми бога и приказаће те као заручницу, али не Карлову, већ Ђорђеву.

– Како, драги тата, ви мислите...

– Ћути! Моја ме реч срећом не веже, ја не знам ништа о тој ствари, па могао сам те и ја коме другоме обећати, но то је шала. Чуј ме, дете моје, ја сам уверен да осим Карла и његовог оца нико други не зна о тој веридби, а и матери сам казао да никоме ништа о томе не говори до самога тренутка, пошто сам и ја очекивао неке вести и те сам баш малочас добио.

– Забога, тата, шта сте то наумили?

– Ништа зло, а за тебе врло добро.

– Али матери хоће ли пристати?

– Мати је паметна жена, пак не сумњам. Али најпосле, ако мати не пристане с нама, оно ће г. Карло одустати од же-
нидбе, то сам уверен.

– Ништа вас не разумем, драги тата!

– Е видиш, има и твој тата своје политике. Дознао сам ја
зашто те је хтео узети за жену тај господичић Карло, али му
неће испасти за руком. А сад буди мирна и ходи да потражи-
мо Ђорђа.

* * *

Сутрадан цела се кућа спремала за дочек гостију. Како би
гђа Сида желела да бар данас обуче свога свекра и свекрву
у господске хаљине, кад им долазе тако отмени гости, али то
не смеде ни покушати јер је унапред знала да јој ту жељу не
би испунили.

Кад су већ сви гости били на окупу, Сида се чудила што
још не улазе у салон њен муж и Марија, а још јој веће чудо
беше што не долази Карло са својим оцем. У први мах по-
мисли да нису скупа још у парку, те је сваки час нестрпљи-
во погледала да ли долазе.

Но наједанпут се сви гости окренуше правце у другу со-
бу, у коју уђоше Тодор са Маријом, Ђорђем и Јованом. Кад
већ дођоше до половине собе, рече Тодор сасвим гласно:

– Но, децо, дед пољубите се, тако сам и ја чинио кад сам
моју Сиду испросио, а Ђорђе као на команду одмах загрли
Марију и пољуби је у оба образа. Сви се гости изненадише,
а Сида повика:

– Шта је то? – Тодор узе Ђорђа и Марију за руке, уведе
их у салон, па онда рече врло расположено:

– Госпође и господо, ево вам приказујем господина Ђор-
ђа Милића, заручника наше кћери Марије, а нашег будућег
зета, сретне веренике.

Гђа Сида побледе, па онда порумене, видела је добро да
ју је муж изиграо на фини начин и сад је разумела зашто не
дође Карло са својим оцем.

Гости одмах после првог изненађења похиташе да чести-
тају родитељима, па онда и заручницима, а Сида, кад виде

да нема куд, само се смешила. Сретни вереници похиташе прво да пољубе руке своје деди и старој мајци, који плакаху од радости, а затим и мајчици пољубише срдечно руке, тако да се гђа Сида, која не беше нимало зла, одобровољи и наједанпут осети и сама да је постала опет она прстодушна жена као што увек и беше. Сретна и задовољна изљуби своју децу с пуно љубави материнске.

То вече проведоше у кругу својих пријатеља тако весело, како давно нису.

Кад је сутрадан запитала свог мужа какав је узрок да Карло са својим оцем није дошао, одговори јој Тодор:

– Ево зашто не дођоше. Писао сам том господичићу, да ја мојој кћери не дајем мираз у готовом новцу, но само интерес од шестог дела нашег имања, пошто смо још сви живи, имамо права свој део да уживамо. То се, као што сам се и надао, није допало том господину, а ево и зашто. Јуче добих писмо од мог доброг пријатеља Плетковића, који врло добро познаје стање бароново, те ми рече да је тај г. Карло имао да положи одмах после својих сватова 50.000 форинти само једном од својих поверилаца. А има још и повише таквих замашних дугова, које је тај ветропировић начинио по свету, а ако је још заостао који дуг и од његовог оца, то би наше поштено стечено имање плануло за две-три године. Моја жена, не узимају та господу ратареве кћери из љубави и док су у богатству, но кад пропадну, онда им треба грађанска кћи, или да подигну своје имање њеним великим миразом, или да и њу са собом заједно упропасте. Имали смо већ доста таквих жалосних примера.

Сида је и сама увидела да њен муж има право, па је била задовољна што се то тако сретно свршило. А Тодор је био још сретнији што је могао усрећити младог и одличног човека као што је Ђорђе.

После месец дана Марија се венча са Ђорђем који одведе своју младу и сретну жену на своје ново опредељење.

А породица Плуговића и даље је радила своју лепу земљу која им је доносила срећу и задовољство.

МИЛКА ГРГУРОВА ИЛИ ОБРАЗАЦ ЖЕНСКЕ ПРИПОВЕТКЕ НА ПРЕЛАЗУ ДВА ВЕКА

Мање је познато да је Милка Гргурова, прослављена глумица Народног позоришта у Београду, била и веома плодна књижевница, с краја 19. века, написавши преко педесет приповедака, објављиваних по оновременој српској периодици.

Милка Гргурова рођена је 14. фебруара 1840. у имућној трговачкој породици у Сомбору. Уз њу, родитељи су имали још две кћери и сина. Како је сама написала, од детињства је знала да ће бити само глумица. У дванаестој години, родитељи су је дали у женски завод за васпитавање (Заведеније за васпитање и образовање српских кћери), где се школовала три године. Са петнаест година вратила се кући, у тренутку када је њен отац доживео банкрот. Излазак из кризе отац је видео у продаји куће у Сомбору као и целокупне трговине богатом трговцу Матићу из Сремских Карловаца, а „приде“ богати, знатно старији Матић, тражио је и руку његове младе, тек стасале кћери, на шта је отац пристао. Са непуних шеснаест година удаје се и прелази у Сремске Карловце, али се тамо задржава врло кратко. По рођењу кћерке Евице, Милка се разводи и враћа са дететом у родитељски дом, који је сада био на салашу, недалеко од Сомбора. Гостујући често код стрине Марије у Сомбору, у чијој кући је била и богата библиотека, Милка Гргурова се самообразује. Приликом посете једног дилегантског позоришта први пут игра у једној представи, када са тешко добијеним допуштењем и благословом родитеља одлази са трупом и постаје професионална глумица.

Као изразит драмски таленат, Милка Гргурова је заиграла као чланица ансамбла Српског народног позоришта у 23- години, а прву представу имала је на гостовању у Винковцима, 1864. године. Од тада се нижу њени глумачки успеси. Госто-

вањем овог ансамбла у Београду 1867-1868, и оснивањем Народног позоришта у Београду, под управом Јована Ђорђевића, већи део ансамбла заједно са Милком Гргуоровом прелази у Београд, где ће она на његовој позорници током пуних 40 година остварити неке од својих највећих и незаборавних улога. Женским ликовима које је тумачила видно је подигла ниво професионалне глуме у нашој средини, а на врхунцу славе била је у периоду 1870-1889, када прославља 25-годишњицу свога уметничког рада. Називана „српском Саром Бернар“, „ненадмашном трагеткињом“ и остварила је преко 500 рола из интернационалног и домаћег репертоара. У Београду је живела на Теразијама, са сестром Маром и кћерком Евицом, а када се поново удала (1882) за пуковника Константина Алексића, преселила се у Добрачину бр. 9.

У периоду свог изузетно срећног и хармоничног брака, од 1894. започиње и књижевни рад Милке Гргуревице, када је објавила прву приповетку. Подстицана од мужа, а нарочито након његове смрти, надомештајући његов губитак, Гргурић је остварила замашан приповедни опус. Иако је њен књижевни рад наишао на одјек у оновременој српској штампи, њен рукопис прве збирке приповедака предат за штампу Коларчевој задужбини, оцењен је негативно (др Момчило Иванић). Но, то Милку Гргурићу као књижевницу није обесхрабрило. Сама је објавила прву збирку приповедака, али само са две подуже приче (новеле), док у наредних неколико година остатак прича из тог одбијеног рукописа објављивала сукцесивно по српској периодици (од „Бранковог кола“, до мостарске „Зоре“, у „Лучи“, „Домаћици“, „Српкињи“ итд.). Милка Гргурић је сем приповедака, писала и краће путописе, аутобиографске цртице, некрологе и неколико полемичких текстова, као и позоришну критику. Преводила је са француског и немачког језика, нарочито комаде за потребе Народног позоришта. Пензионисала се пре времена, у 63-ој години, 1902. године, и готово забрављена, тако да је нико није позвао на 50-годишњицу Народног позоришта, 1909. године. Последњи пут се појавила на сцени 1912, на позив Српског дилетантског позоришног друштва из Мостара. Ипак, доживела је почаст да буде одликова-

на ордену Белог орла, који јој је уручен неколико дана пред смрт. Умрла је у дубокој старости, 25. марта 1924. у 84-годишњици, боравећи у собици иза позоришта код Мањежа, сама, сиromашна и готово заборављена. Сахрањена је на Новом гробљу, а бројним некролозима новинара придружили су се и стиховима најпознатији песници. Њен уљани портрет начинио је Урош Предић 1918. године.

У књижевности, Милка Гргуrowa је за живота објавила свега две збирке приповедака: *Приповејке Милке Алексић-Гргуrowe* (1897)¹ и *Ашеништорка Илка*, (1911).² Судићи према два објављена приповеткама из прве збирке („Вера“, „Ђердан од бисера“), нема сумње да је наративни дар Милке Гргуrowe по својој вокацији превасходно усменог порекла, односно, то су савремене усмене приче тог времена „у њеној обradi“. Милка Гргуrowa пише чистим српским језиком вуковске нормe, искристалисаним управо кроз епоху реализма, којем припадају и њене приповести, а у тренутку, када је тај правац доживљава свој зенит, али и постепено опадање.

Кроз ове две приповетке Милке Гргуrowe видне су неке заједничке поетичке карактеристике. Обе приповетке носе у себи матрицу и мотиве из усмених бајки. Тако бисмо приповетку „Вера“ могли назвати ауторском бајком – моделом или парафразом о Пепелуги и маћехи, смештену у српско грађанско друштво с краја 19. века, док је друга („Ђердан од бисера“) права крими-прича, али са значајним структуралним елементом бајке – препознавањем по (условно „чаробном“) предмету. Обе приче Милка Гргуrowa гради, вероватно и подсвесно на усменој матрици приповедања са најпродуктивнијим мотивима и композиционим елементима које срећемо и усменој бајци.

У обе приповетке такође је видна једна општа друштвена слика грађанских идеала: поштеног породичног живота и моралних врлина богатијег слоја грађанске класе српског друштва (трговаца) у Аустро-Угарској. Но, основни заплет, као на пример у првој причи („Вера“) представља убачено семе зла (тип људи који су добили приступ у честите куће, задобили пуно поверење укућана, а затим за такво хришћанско до-

бручинство узвраћају злом (проневером, крађом новца, што изазива тоталну економску пропаст њихових добротвора, и огромне породичне потресе, нарочито за најмлађи нараштај – углавном непунлетне девојке или момке). Морална категорија друштва, дакле, врло је битна у приповедању М. Гргурове. У сликању карактера Милка Гргурова, своје ликове слика типски, са реалистички уочавањем - да у измењеној материјалној позицији, чланови породице различито реагују тј. огреше се: маћеха и ћерка у првој причи у најдрастичнијем виду, односно, богати наспрам сиромашног брата, у другој приповеци. Но, када се праведници ипак издигну (и постигну поново углед, материјално благостање, успех, срећу), не свете се – већ виновнике својих патњи пригрле и у хришћанском милосрђу и праштању настављају да их помажу! У овом се види јака моралистичка тенденција у приповеткама Милке Гргурове, те их не бисмо могли сврстати ни у критички, ни у објективни реализам, већ најпре у идеалистички облик опсервације стварности.

Наравно, из тог су изузети изразити виновници зла – злочинци – које стигне заслужена правда (судска). У оба случаја, кроз обе приповетке, то су људи који су издали основна морална и хришћанска начела, милосрђе породица у које су примани као убоги сиромаси. У првој причи („Вера“) то је Алберт-практикант у предузећу Вериног оца, у другој („Ђердан од бисера“), то је Петрија, која у сложеном сплету околности, и кроз слепу страст у име љубавника изврши крађу, а затим у тренутку пада на само социјално дно, као просјакиња, (што се може ишчитавати и као хришћански доследна казна за грехе), открива сав колоплет догађаја оштећеној породици, а кроз предмета препознавања („Ђердан од бисера“). Као што је наведено, друга приповетка „Ђердан од бисера“ је права прича из криминалистичког жанра, тако ретка за нашу средину, тачније, војвођанску паланку с краја 19. века. За разлику од класичног и праволинијског приповедања у првој причи, у овој приповести, Милка Гргурова показује значајне искорак у реалистичком проседеу – започињући *in medias res* – искинутим дијалогом два случајна пролазника, који коментаришу необичну

срећу трговца Марка, који већ трећи пут извлачи главни згодитак на лутрији – да би се одатле прича лепезасто ширила како ка мрежа нових ликова и њихових међусобних односа, дајући друштвени миље средине, али и основно ткиво радње.

У приповедању је видан и ауторски коментари приповедача („Марко позва своје пријатеље, за које је бар мислио да су му. Јер богати и сретни људи имају сијасет тобожњих пријатеља, особито кад их чаште...“ 74), који приказује знатно развијенији реалистички стил којим Милка Гргурова пише. У том смислу, упечатљив је сјајан дијалог између два брата – жив, глишићевски, појачан драмским ефектом - контрастом (богати брат пребројава паре које је дао са синоћњу теревенку, док млађи брат тражи незнатну позајмицу – да би покренуо трговину, коју, наравно, од брата не добија).

Обе породице веома пропате због ових злодела – те проневере и крађе скраћују живот овим часним трговцима и они преко ноћи умиру. У високоморалну категорију људи, међутим, тада са сцену ступају „скрбници“ – као оличење уређеног друштва по дубљем, унутрашњем моралном и обичајном праву, људи који ће хришћански прихватити и старати се о деци пропалих, и који ће верно следити аманет и тестамент својих ортака или рођака, да би према преузетој сирочади извршили моралну обавезу до краја (школовање, мираз, удаја итд.). И зло које покоси родитеље (оца, мајку), остављајући потомке као сирочад и без прихода, бива надвладано, јер они својом истрајношћу у врлинама над свим тегобама и искушењима, ипак на крају исправљају тај космички несклад (врате углед – скину љагу са породичног имена, добротинством заправо открију злочинца, (као у причи „Вера“) што је такође на трагу усмене матрице бајке – да се све на крају изравна кроз правду и срећан крај.

Уз ове две приче, које је објавила у посебној књизи, Милка Гргурова у осталим приповеткама, тематски и просторно проширује своје приповедање и то срединама које је најбоље познавала: старог Београда њеног времена, као и војвођанску средину пре и после револуције 1848. године. Свет њених приповедака чине углавном људи паланке (трговци, занатли-

је), припадници богатијих грађанских слојева панонског културног круга, као и богате спахије и салашари родне Војводине. Као пример њене приповедне поетике, за ову прилику, наводимо неколико реперезентативних прича које приказују неке од најбољих особина њеног приповедног поступка. Све ове приче карактерише чист, вуковски језик, прецизан опис и дијалог, смисао за сцену, карактеризација главних јунака. *Преиознавање* је, такође, кључан композициони и драмски облик у приповедању М. Гргурове, настао, нема сумње, из веома богатог искуства играња у драмским ролама у позоришту. Тако у једној од најбољих прича, „Породица Смиљићева“ смештену у Скадарлију, као пример невиђеног сиромаштва њених становника, основу приче коју сачињава социјална драма (муж пијаница, жена мученица, много деце), са низом драматичних радњи (пијани отац баца тек рођено дете кроз прозор на улицу), у развијеној нарацији следи типичан драмски обрт – препознавање растављених чланова породице (отац и кћи) после много деценија (већи број њених приповедака има овакав обрт), самарићанско праштање кћерке, умирућем оцу, пропалици. Док у причи „Породица Смиљићева“ доминира у првом делу непатворена слика старог Београда и београдске Скадарлије, стварног живота и неописиве беде предратне сиротиње, где доминирају лоши породични односи, остале, краће приче из београдског живота („Пред иконом“, „Мило за драго“), карактерише ефектна опсервација и реалистички исечак и то из позоришног живота, помало са водвиљским заплетом, који је она одлично познавала. Од сјајне реалистичке слике жене-хероине, са поентом у духу приповедака Лазе Лазаревића („Пред иконом“), до историјско-хуморног („Две жене“) и чисто водвиљске приче („Мило за драго“), са елементима брачног троугла, Милка Гргурова приказује један заборављени свет старог Београда с краја 19. века, чему даје свој значајан прилог. Сасвим особену и успелу минијатуру представља и антологијска прича „Моја лепа сапутница“, исписана у мушком роду, чија радња се дешава у купеу воза и говори о деликатном сусрету мушкарца и лепушкасте жене, за коју ће се накнадно утврдити да је професионални лопов.³

И завичајна, паланачко-војвођанска тематика у стваралаштву Милке Гргурове даје значајне резултате. Те приче су често и већег обима, на прелазу у новелу, попут приповетке „Ратари“, која говори о спахијском животу, Мађара и Срба, и животу на салашу једне породице у 19. веку кроз три генерације. И приповетка „Две жене“ значајна је, иако са водвиљским елементима, као реалистички исечак и редак пример у српској приповеци 19. века, мање заступљене тематике, борбе Срба и Мађара у револуцији 1848.

Различитим приповедачким техникама, Милка Гргурова вешто и успешно води причу, са природним током реченице, дијалогом, рељефним портретима, и одличном композицијом – заплетима и драмским обртима – што је и највећа врлина ове приповести. Њени ауторски коментари такође назначују да је на неким местима ово приповедање успешно могла и продубити, нарочито у психологизацији ликова. Неоспорно да је у низу својих прича Милка Гргурова показала јак драмски таленат и врло лако, многе од ових приповедака су се могле превести и у драмски текст / форму. Но, и овако конципиране приче („Украдено дете“) у сложенијој комбинацији усмене матрице (и нема сумње да су то били вероватно стварни догађаји њеног времена, који су се дуго препричавали) и реалистичког проседеа (нарочито драмског дијалога) говори о значајним приповедачким могућностима Милке Гргурове.

2.

Треба напоменути да је Милка Гргурова и ауторка фикционализоване приче о „агентаторки Илки“, тј. о стварној личности и догађају: покушају атентата на краља Милана Обреновића 11. октобра 1882. године, који је извела Јелена Бајић Марковић. Ову дужу новелу објавила је као засебно издање 1911. године и то је њена друга и последња књига коју је за живота објавила. Пишући приповетку о „агентаторки Илки“ у опробаном дискурсу, са оним врлинама уоченим у првој и јединој објављеној збирци из 1897: реалистички стил, природан ток казивања, дијалог и говорна фраза, у читавом опсервирању теме приметна и извесна идеализација, неразразђеност не-

ких кључних мотива, као и површна психолошка карактеризација, па донекле и идеалистичко, мелодрамско „улепшавање“ краја приче, представља уметнички пад Милке Гргурове као приповедача, у односу на приче које је раније објављивала.⁴

И сама на почетку наводећи да пише са свешћу да „ово није ни роман ни приповетка“, М. Гргурова ипак претежно пише фикцијски, мада бисмо напоменули ова приповест повремено има одлике фелџонистике (додатак Змајеве песме о Илки, на крају књиге). Приповедање тече неусиљено, али и без задржавања на тзв. кључним сценама. У почетку то је прича о угледној војвођанској српској породици у којој стасава главна јунакиња приповетке. Прави замајац приче – Илкин дванаестогодишњи срећан брак са пуковником Јевремом – све до српско-турског рата, описан је уопштеном приповедном фразом, да би се приповедачки замаха развио, у правом смислу, од овог места (укрштајем мотива драмски добро мотивисане радње). Наиме, кроз растанак супружника и Илкин аманет мужу (у чему могу да се наслуте обриси њеног, у приличној мери чврстог, патриотског и помало фанатичног карактера), Милка Гргурова улази у право уметничко приповедање, фокусирано на прве битке, исказано јунаштво пуковника Јеврема, а потом и драмски најбоље и најефектније место ове прозе – то је његово писмо жени, пуно среће и поноса због добијене битке, у тренутку када је позван у команду (по дојави да је издајник).

Драмски ефектно супротстављајући надахнуто писмо које муж пише жени описујући битку и своје јунаштво, са стварношним тренутком – позивом да се јави у команду – Милка Гргурова даје са поново наглашеним драмским талентом, остварујући чворишно место читаве приче. Када на позив више команде пуковник одлази поносан, очекујући унапређење, док писмо жени путује – Јеврем доживљава потпуни и трагичан обрт у сопственој судбини. Виша команда не само да га није позвала да га похвали и унапреди како је очекивао, већ га „захваљујући“ једном наивном и бесмисленом писму рођака, оптужује за издају – која се у ратним условима и у свој крутости одлука тадашње војне службе по хитном поступку претвара у војни суд и смртну казну. Кроз овај сегмент М. Гргурова сли-

ка и сву ускогрудост тадашњег војничког система, као и сву подлост у денунцирању, тек формиране стајаће војске у доба краља Милана. Брзина у доношењу и доследност у одлуци војног система одводе часног официра право пред стрељачки строј, као истинску драмску кулминацију (која овде, међутим, није искоришћена и доследно спроведена до краја).

Милка Гргурова добро слика контраст стања срећне супруге која је примила писмо већ убијеног мужа и која му хита кочијом у сусрет у место службовања, гласине које успут чује и лош предосећај, најзад и долазак на лице места и сазнавање страшне истине, што има нешто од рефлекса народних балада са мотивом „лажне добре вести“⁶⁵. Лична трагедија и суноврат срећне заједнице двоје људи, која је прекинута крутошћу институција - државне и војне управе, односно, тиранског система у доба Обреновића, оличена у лику краља Милана, формира у Илки фанатизовану идеју освете за космичку и земаљску неправду, која ће несмањеном жестином сада управљати свим њеним поступцима и одлукама.

И само овим детаљима приповедач Милка Гргурова показала је ваљан степен опсервирања друштвено-политичког стања у обреновићевској Србији (о чему ми, сем сатира Радоја Домановића, и немамо реалистички спомен у српској прози). Наравно, поводом Илкиног (неуспелог) атентата приказане су и све размере непопуларности и тираније претпоследњег Обреновића – који немамо овако експлицитно исказане у српском реализму.

Драмски обрт добро искоришћен у овој прози представља ислеђивање Илкино, када она тек накнадно сазнаје да атентат НИЈЕ УСПЕО, тј. да није убила краља, чиме је њена жртва постала у потпуности обесмишљена, а након чега наступа њено потпуно морално клонуће. Карактеризација Илкиног лика продубљена је највише кроз разговоре са полицијским истражником Тасом, који је приказан као частан човек. Примећујемо да је за право, велико литерарно дело Милки Гргуровој овде понестало даха, а могуће је да писцу то и није била намера – било би, наиме, интересантно, овде имати посебно развијен дијалог-сцену самог суђења, оптужене и судија, чиме би се из-

вајала карактеризација главне јунакиње у пуној мери, али и слика друштвене стварности тог времена.

Сувише поједностављени завршетак ове приповести (да се Илка сама убила, мада све доказује да је убијена у затвору), говори о ставу Гргуrowe кроз несвесну идеализацију хериоине, без улажења у закулисне политичке игре које би савремени писац сасвим другачије обрадио – где би писац од великог формата, посумњаваши у званичну верзију Илкине смрти супротстављену гласинама – да је удављена у затвору – направио велико дело, или пак, допустио себи фикцију према законитостима саме грађе и према мери свог талента.

— Милка Гргуrowa је обрадила једну (велику) тему која је заокупљала српско друштво с краја 19. века, и вероватно из разлога, што је главна јунакиња била једна жена, храбру побуњеницу против режима, која је посемено израстала у трагичну жртву, типа Јованке Орлеанке. Према мери властитог наративног порива и дара, а може бити и на основу ондашње доступне информисаности и званичне верзије догађаја, Гргуrowa је своју причу и завршила не упуштајући се у дубље претпоставке Илкине трагичне смрти. Драмски и трагички потенцијал ове приче, свакако је снажно привукао Милку Гргуrowу, и саму једну од највећих трагеткиња у српском позоришту. Можда је пишући ову причу, замишљала себе на позорници, у улози несретне Илке. Но, уношење Змајеве песме „Краљев анђео хранитељ“ из часописа „Стармали“ посвећене Илки, ову прозу Милке Гргуrowe чини граничним и она на овај начин, прелази из чисте прозе у фелџонистички текст.

Литература:

Вера Црвенчанин, *Свиџана и суџон Милке Гргуrowe*, Музеј позоришне уметности Србије, Београд, 2003, 367 стр (са фотографијама и документарном грађом)

Душан Михаиловић, *Ненадмашна трагеткиња / животи и стваралаштво Милке Гргуrowe поводом 170-годишњице рођења*; приредио Зоран Т. Јовановић (са фотографијама, документарним прилозима и библиографијом Милке Гргуrowe из пера Зорана Т. Јо-

вановића), Позоришни музеј Војводине, Нови Сад, 2011, 268 стр.

Мирослав Радоњић, *Милка Гргурова: каталог изложбе*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад, 1990.

Славица Гароња Радованац, Милка Гргурова – прилог прегледу приповедне прозе српских књижевница с краја 19. и почетка 20. века, *Књиженство: теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915: зборник радова*, Филолошки факултету БУ, Београд, 2015. 201-219.

¹ *Приповешке Милке Алексић-Гргурове, I Вера, II, Ђердан од бисера*, Београд, Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, 1897;

² *Ашеништорка Илка* / написала Милка Гргурова, Београд, Штампарија „Трибуна“, 1911. 47 стр. Недавно се под овим насловом појавила збирка Изабраних приповедака Милке Гргурове, у приређивању Светлане Томић (2014).

³ Прича се налази у мојој антологији ВРТ ТАЈНИ (Вукотић медија, Београд, 2016), као и прича „Породица Смиљићева“.

⁴ По свим индицијама, Илка је убијена у затвору, по систему оријенталних деспотија – удављена, мада је јавно помилована, чиме је краљ Милан желео да стекне политичке поене у Европи. У такав крај живота Илкиног наша приповедачица не улази, слажући се са званичном државном верзијом Илкине смрти и само једном реченицом завршавајући причу, где би прави роман тек могао започети!

⁵ Мотив „лажне добре вести“, најчешће се везују за баладе типа похода у род у опозицији свадба-смрт. Невести не долази родбина годинама, а када њено кукање досади и Богу, он јој шаље већ умрлог брата, или гласнике са позивом да дође „браћи на весеље“: контраст изгледа шуме, горе кроз коју пролази, као и звуци (тужбалице) уместо сватовских песама, на крају, пред двором, откривају јој сву страшну истину (Варијанте: Обрадовић (1891 / 1995); Милеуснић (1998), Рајковић (1869). Више: Гароња-Радованац, *Српско усмено њоешко наслеђе Војне Крајине*, 2008; стр. 596.

ЈЕСЕН У ПРОВАНСИ

1.

Породица Марије Еф...

Не улази код њих нико. Они познају свога суседа посластичара, Наниног ујака, Жану и њену тетку, али се ретко кад обиђу. Нису ни тежили да прошире круг свога познанства.

Свет у Прованси, од како је рата, живи мирним, повученим, својим животом. Две или три породице познају се узајамно и обилазе с времена на време. Са осталим свет се виђа у пролазу, промене неколико увек најљубазнијих пријатељских речи, али се не тражи.

Тако су живели и они: повучени, затворени, неприступачни, са једним истим током без промене.

Кћи обожава маму. Мама гледа у ово једино дете и живи с њом у сталним успоменама на своја давно већ изгубљена три мушкарца.

Отац, увек намрштени чичица, проговори по неколико речи о ручку и вечери. Он је иначе роб своје дужности исправног чиновника, шефа једног државног надлештва у месту Н. једног од евакуисаних округа. Повукао се благовремено са својом женом и кћери, целом архивом и једним старим дугогодишњим архиварем. Узео је стан у улици Корделије у који је сместио не само целу архиву но и успешно евакуисаних пет соба намештаја, целу трпезарију, кујну и добар део подрума. Његов се живот свео на приземни спрат, где му је канцеларија. Излази у шест часова пред среско начелство да прочита званични извештај, да купи новине које ће прочитати после вечере. Ради свакога без разлике дана у приземном спрату. У први се пење за време обеда, иначе врло ретко, и кад хоће да спава.

Узајамни њихов однос ретко је узајамни. Цела промена живота ван куће је у толико, што би кћи и мати изашле пред подне, ређе и пред вечеру, да прођу кур Мирабо–ом или до цркве, шетње и Бога ради. Дани су им иначе текли једнолико. У којима би мама причала кћери или кћи седала за пиано и певала низ малих, никада до краја довршених песама, пратећи се без много пажње да пратња буде увек у складу. Тако им је текао дан.

У вече би се после саопштених новости свако повукао у своју собу. Отац је по кад-кад имао у томе различног избора. Он је имао своје две собе за спавање, лично своје. У једну одлази кад је оран за сан. У њој нема ничега што би му реметило расположење за сном, – кревет и ствари за тоалету; у другој пак стотине ситница које би га занимале када је расположен за читање новина у постељи и размишљање.

– Нисам увек спреман за сан, али лежем по навици тачно у девет и по часова, и кад немам сна – говорио би он – легнем да се одмарам док сан не дође, али онда у собу, у којој ме стотине ситница привлаче к себи и подсећају на прошло и лепо. Гледам обично урамљене фотографије из прошлих дана – све су оне из срећнијих дана – враћам се њима. У ове старе дане често се заваравам, ми стари, сећањем на прошле дане. И видите, док ми је она прва соба за сан, ова друга ми је за сањање, што се сањаријама освежим док не падне сан.

Занимљив је тај чичица коме то осећање дође кад-кад и преко дана. Попне се на први спрат и пошто се прво не поздравни ни с ким, ако би кога и затекао, седа за пиано и пева старе мелодије, још из доба своје младости, својим јаким и рапавим баритоном.

– Знате – каже мама – он сада мисли да је то баш онако исто као кад је био млад.

Али чича продужава. Он и не чује шта о њему говоре. Он се тада враћао ономе што је било. Он је певао песме о некада.

Од тог правила „повученог живота“ породица Марије Еф учинила је један изузетак познавши и примивши себи једног уметника; један изузетак из симпатија према српским

избеглицама, прво: што су ценили тај мали народ, а свакако и што су и саме биле избеглице. Уметник је био Србин кога је породица Марије Еф претпостављала, коме је хтела да дâ прилике, примајући га себи, да створи за час илузију дома, породице, сродника, пријатеља. Тај је изузетак чинила исто тако раније према једноме његовом сународнику. То је био неки Црногорац кога су из истих мотива примили ови мирни, добродушни људи.

Може бити да би уметникове посете биле ређе, да га породица није радо имала и да мало дужи његов изостанак није био примећен и прекорен.

– Па дабоме, нема Вас. Ви знате да ја не волим госпођу Кеку, још мање госпођу Веру, иако их не познајем. Ви сте јуче били код госпође Вере. Ви идете тамо тако често да на нас и не мислите.

– Ко Вам то каже?

– Кажу ми да сте често...

– Ко Вам каже?

– Каже ми Жана.

– Вечито та Жана! Па лепо, зар је то тако страшно, што ја с времена на време обиђем своју земљакињу?

– Знаш,.. али та је жена лепа.

– А, господин Саван, (госпођа Еф звала је уметника Саваном) Ви као један Саван умећете ми рећи, од куда то, да ово моје злато, које је било увек нерасположено, постане Вашим доласком расположено и весело, баш као кад смо били горе међ својим пријатељима?

– Можда баш стога, госпођо, што госпођица гледа и у мени једног свог пријатеља.

– Хвала. Ми Вас сматрамо за пријатеља. Је л' тако, моје злато?

Марија Еф не одговара. Она посматра уметника. Он устаје и пољуби руку госпођи Еф.

– О, о, о, – брани госпођа Еф. – Види какво понашање, каква углађеност!

– Тако је, госпођо мамо, али ми Ваш господин Саван не одговара ништа за госпођу Веру.

– Ја то нећу да слушам. Ја у то не верујем. Али сад госпођа Еф у друго сумња. Је л’ те молим Вас, зашто Ви нећете Жану?

– Како?

– Па зашто Ви не бисте узели Жану?

– Не пада ми ни на памет, госпођо.

– Ви сте неваљали.

– Ви знате врло добро, да се ја не мислим женити, најмање Жаном. Како се то могло и мислити?

– Знате, њена рођака Марта, па и њена тетка тврде да сте Ви давали девојци наде.

– Наде?

– Да, Ви тако у разговору изговарате поједине речи да их човек нарочито схвата.

– Можда то чини недовољно знање Вашег језика.

– А не, не, знате Ви, знате. Е, „довиђења, довиђења, довиђења!“ Знате, то значи да Ви желите да се видите.

– Знам за то „довиђења“, мораћу од сад увек у место „довиђења“ употребити „Збогом, збогом, збогом!“

– А, Ви сте неваљали.

Марија Еф се слатко смеје.

– Шта хоћете да Вас послужим: кафу, пиво или воће? Што гледате у сат, досадно Вам је?

– Ненамерно, госпођо. Ваш сат стоји тако, да га и ненамерно гледам.

– Знам већ, кафу. Идем да је спремим. Спремићу Вам грожђа да га понесете Вашим ђацима... Је л’ те, Ваши ме ђаци знају.

– Да, госпођо, увек су благодарни за све што им чините.

– Хвала, господин Саване. Добила сам захвалницу и од Вашег господина директора. (Тога се он не би сетио, то је уметник послао.) То је учтив човек, лепог понашања.

Тако, са још много комплимената, онако четвртаста као моја баба Стојана, одгегуца полако да спреми кафу. Остали су сами.

– Дакле мој пријатељ одлази госпођи Вери; па онда, мој је пријатељ заинтересовао и Жану, – и кога још?!

- Ја Вас молим да не будете дете.
- У двадесет и четвртој (стала је поред њега и метла му руку на раме) да не будете детињасти, хтели сте рећи.
- Тако.
- Као што често бива.
- Погађате.
- И да поверујем, да долазите често, можда врло често, можда, хајде продужите, ја Вас већ познајем „можда и сувише често, – с тога што ми је пријатно бити с Вама!“
- Сасвим.
- Али ја нећу да Ви, одлазећи од нас, заборавите да Ваше пријатељство има да буда моје.
- Смита ли Вам то што ћу ја бити пријатељски расположен и према другима?
- Сме... та... ми.

Дошла је кафа. Дошла је поново госпођа Еф. Дошао је пакет грожђа за ђаке. – Једно: „хвала“. Неколико измењених фрази. Један мали пасианс карата, који је уметник за љубав госпођи Еф отворио. Дошло је шест часова. Рукољуб и једно „довиђења“.

Марија Еф са малом лампом у руци прати га и на неосветљене степенице, држећи га под руку. Прати га до излаза. Ту се довршавају још за неколико момемената недовршени разговори, све до баштенских врата.

– Мари, – виче госпођа Еф – може се што продужити и сутра?

– Не чујем Вас, госпођо мамо, далеко сте горе. Понављам Вам, пријатељу, смита ми.

– Довиђења госпођице

– До–ви–ђе–ња.

2.

Par couer et par amour

Марија Еф отвара врата. Уметник оставља у предсобљу штап и шешир и улази у трпезарију. Госпођа Еф упала у своју фотељу; не крећући се пружа руку, са старом тежњом да

престави даму из старих аристократских кругова покретима узетим са слика старих илустрованих романа о племству. Уметник се клања госпођи Еф са пуно поштовања, пружа јој једну књигу и захваљује јој. Марија Еф му нуди столицу за љуљање и тада, као увек, наслоњена руком на наслон од столице, остаје стојећи и лагано љуљајући столицу.

– Јесте ли прочитали *Par couer et par amour*, господин Саван? Мој рођак Марсел Прево налази у карактеру те младе жене и моје Мари много сличности. Налазите ли Ви то исто, господин Саван, зар не? Марсел Прево ми је ту књигу баш стога и поклонио.

– Не знам шта је Прево нашао у тој ствари.

– Како?

– Мислим у тој наивној ствари.

– И глупој, реците, пријатељу – смеје се Марија Еф. – Како је само Тонели пронашао сјајно ону сцену о пољупцу!

– А, господин Саван, она не уме да цени добро о рђавој ствари. Тај роман је рђаво написан. Прево не налази да је добар.

– Ти си неваљала, моје злато. Изгрдите је, господин Саван!

– Немојте љутити госпођу маму. Госпођа Еф налази да је добар.

– И онда треба да је добар. Ја врло волим, смем да кажем врло, своју драгу маму, али она цени ту ствар само стога, што јој је то лично Прево поклонио са неколико својих реди на првој страни књиге, и то је једино што је у тој књизи добро. Ако би Ви што слично овој Тонелијевој ствари написали, нећу је ценити па ма сто Марсел Превоа сматрало да се таква ствар може дати коме за успомену.

Марија Еф седе за клавир, прекидајући сваки разговор о Тонели-у и његовом роману, и поче певати низ почетака латинских мелодија.

– Ето, господин Саван, никада не пева ниједну песму до краја. То је страшно дете, у свему је таква. Да вам покажем само шта ради са својим малањем и онда је изгрдите. Све сами почетци, неће ниједан рад да доврши до краја. Моје злато, где су они цртежи?

– Који?!

– Они цртежи.

– Шта ћете сада са њима?

– Да их покажем. Ви умете да цените, да ли она има збиља дара. Где су?! (Ту госпођа Еф са једним изненада општрим тоном изговори: где су?! Марија Еф слегну раменима.)

Госпођа Еф ипак оде, да их потражи.

– Ви се нећете смејати кад их будете видели? Немојте очекивати, молим Вас, ништа особито. То су све кластерска: малања на свили. Ви познајете већ те интернационалне цртеже булке, руже, љубичице и хризантеме, све у исто време на једном цртежу; нек је само што више цвећа разне боје. Но ипак, ради маме, можете рећи да су дивни. Она и Прево налазе у њима рад једног будућег талента.

И, смејући се, узе га за руку.

– Ја ћу осетити Ваше право мишљење и када ништа не говорите.

– Како?

– Ваше очи говоре искрено све што мислите.

Доносе се цртежи брижљиво и чисто рађени, који тачно одговарају ономе како их је Марија Еф сама оценила. Госпођа Еф их показује редом уз много комплимената своје злату.

Уметник одобрава.

Разговор тече по свима предметима, највише опште омиљени разговор: шта ко о коме мисли.

– Добро, госпођо, шта мислите ко је Ваш Саван?

– Господин Саван?

– Да, он; хоћете ли да Вам ја кажем?

– Ти мислиш да га познајеш добро?

– Сасвим добро.

Оне продужавају разговор о њему пред њим, баш као да он и није присутан.

– То је човек, госпођо мамо, који тачно познаје слабе стране људи, нарочито жена, и који ће, кад је реч о женама, умети директно да подгрева њихове слабе стране.

– Ти мислиш?

– Да, он зна на пример да сте Ви по мало сујетни на Ваше старо порекло, да вечито сањате то Ваше старо друштво, Вашу отмену аристократију и са највећом пажњом ће прати-ти све Ваше приче и хвале о соареима Вашег ујака конзула; па онда сусрет са господином Еф, који не бејаше Вашег порекла, и Ваше зебње на мучне борбе између конвенција и љубави: па онда, Богу хвала, о победама срца и љубави над празном таштином аристократије, и мешавине скривеног бола данашњих дана: што ипак господин Еф није племић, у свему је он Ваш тихи саучесник.

– То је лепо васпитање, злато моје.

– Али он лично не воли то Ваше друштво, то застарело друштво аристократија, аутократија и бирократија. Он воли велику демократску слободу без ичије тираније и заштиту свих народа који ће штитити ту слободу Он воли за себе лично интиман кут васпитаних људи са једном солидном културом. Он ту налази, госпођо мамо, пуну драж.

– То је можда интересантно.

– Интересантно до ситница код тог Савана, који је искрен до руковања, у коме нема никад непоштеног стиска.

– Ти си шашава, злато моје.

– Не нисам. Ја осећам велику слободу и поред близине тог човека коме се искрено можете поверити и мислима и осећањем, са уверењем да ће остати увек велики у поштовању поверења које му дајете. Онакав је за каквог и верујете да је: За друга друг, за пријатеља пријатељ, за брата брат, за сродника биће рођак, за...

– Ти мислиш, злато моје, прекида госпођа Еф.

– О, ја верујем.

– И он је такав,– вели, да би завршила, госпођа Еф.

– Такав је, госпођо мамо, и стога... – скочи, пољуби своју маму и прошапута јој нешто.

– Јесте ли чули шта ми рече?

– Не, госпођо.

– О, још боље! Моје златоје често пута једно добро шашаво дериште.

3.

Четири вола краља Петра, од Росиона

Марија Еф гледа га увек погледом пуним поверења. Очекује ли његову посету, скакуће по цео дан, јури као дете. Увек се ђаволасто смеши. Гура и љуља његову омиљену столицу за љуљање. Узима му цигарету, да не пуши много. Па му ипак доноси друге, узете од чика архивара, који другоме нерадо даје цигарете.

Пева, свира и у смеху који неће никада нестати и расположењу које има вечито да траје проводи та кратка по поднева када је уметник код њих.

Госпођа Еф. Марија Еф. Мати седи по обичају у својој наслоњачи. Марија Еф гледа кроз прозор богату леју хризантема велике и лепе баште.

– Мари!

– Госпођо мамо?

– Мислила сам толико пута да те опоменем.

– Да не умем да будем довољно озбиљна према својим годинама?

– И то... и то...

– Још нешто, госпођо мамо...?

– Да си ти нарочито, како да кажем? Кад је ту г. Саван, ти си некако нарочито расположена, да то већ пада у очи.

– Како то пада у очи?

– Тако, пада у очи, и мислила сам да од сада позовем и нашег кузена који је дошао с фронта, и још тако кога, нек има још кога.

– Шта ће нам?

– Нек има још кога. Ја знам зашто.

– Што, зашто то, госпођо мамо?

– Тако. Господин Саван, не могу да кажем, то је пријатан и паметан човек; али кад нема никога другог у друштву, ти тако са том твојом слободом, са твојом живошћу; тако са твојим разговорима; па онда све то тако, не могу ја то лепо да искажем, али разумеш. Близина.

– Ја не разумем ништа, госпођо мамо.

– Све се то допада људима ма и најозбиљнијим, најпоштенијим, а ја...? – Искрено, не бих волела да се ти и сувише допаднеш.

– Ко ме?

– Па коме, што ме питаш? Знаш ли ти где је Србија?

– Сасвим добро.

– И како тамо свет живи, у каквим местима? Ох каква средина! И је ли то лако виђати се са својима? Разумеш, та шта се правиш да не разумеш...

– Дакле, госпођа мама се боји да се ја не допаднем нашем пријатељу?

– Да се не допаднеш много.

– Па ако се допаднем?

– Потруди се да се не допаднеш. Оваква каква си, ја знам да ћеш се допасти.

– Ја не знам шта треба да радим?

– Буди мало озбиљнија, са мало другојачим понашањем. Говори о равнодушнијим стварима: о свету, о забави, о чему било обичнијем, па ће онда бити боље. Ја га поштујем и ценим и волим његово друштво, али нећу да му се допаднеш. Разумеш ли, ја те познајем.

– Добро, госпођо мамо, постараћемо се.

– Куда ћеш?

– У башту.

– Не допада ти се мој разговор?

– Идем да се мењам, да му се не допаднем, госпођо мамо.

Марија Еф силази јетко у башту, треска врата од татине архиве и улази у башту.

– Шта је, Мари? – прилази јој чика архивар. – Нешто ми се надурило наше дете?

– Није ми ништа.

– Твој чика Жан мора све да зна. Шта је? Мамаи дошло жао што је наше дете постало девојче?

– Зна чика Жан. Наш Саван. Видим Вас ја обоје кад силазите баштом.

– Шта, нас видите, чика Жане?

– Видим, па станем покрај прозора и окренем Вам леђа, па још раширим какву стару књижурину да бајаги што крај прозора боље прочитам, и тако Вас други нико кроз прозор од архиве не може ни опазити.

– Чика Жане!

– Е сад мама хоће да наше дете буде увек дете. Шта хоће?

– Да друкчије разговарам с њиме. Нешто што му се неће допасти.

– Па учините јој, шта је то? Наша је мама ипак добра. Мати је. Ено, само што не плаче. Учини јој.

– Па о чему да разговарам?

– Ма о чему. Узмимо, оно што му се неће допасти. Узмимо, јест, о политици; то ти говори.

– Он воли да говори о политици.

– А не, кад ти будеш говорила неће му се допасти. Људи-ма се не допада кад жена говори о политици.

И Марија Еф покушава да одобровољи маму и чека уметника: да му се не допадне.

– Реците ми, код тако дивног народа, зашто је морало доћи до пропасти Ваше земље?

Гледа је и објашњава јој, а Марија Еф га прекида.

– Добро, добро, али зар Ваш председник владе није могао предвидети?

– Свакако не.

– Па онда, ако не он, онда је парламенат свакако имао људе?

Уметник се насмеши.

– Да ли је могуће да ваш министар полиције, који је био чувен као ваш ранији министар просвете, није осигурао безбедност при вашем повлачењу кроз Албанију и нове крајеве?

Уметник се насмеши.

– Како је то могуће да се ни краљ Никола није боље побринуо за прелаз Вашем великом краљу?

То што се уметник стално смеши и ништа не одговара наљути је. Заборавила је што је управо и почела овај разговор;

паде јој на памет да се жена не допада људима кад говоре о политици.

– Што ми се смејете? Што преврћете те књиге? (она му отрже неколико књига из руку), кад ја хоћу да разговарам што озбиљно. Ви нећете да будете озбиљни. (Уметник хоће да јој одговори). Нећу сад ја да разговарам. Ево Вам ваших књига, па читајте!

Она му утрапи у руке насумце једну од оних које је држала.

Он је отвори и опет се насмеши.

– Шта сте сада нашли смешно?

– Наслов.

– Какав наслов?

– Ростанове песме: *Четири вола краља Пејра*.

Програм се понавља, и – шест часова.

Када је пошао засталоше пред баштенском капијом.

– Доћи ћете сутра?

– Можда.

– Шта гледате тамо?

– Први пут ми је пало на памет неколико жутих листова по дрвећу.

4.

Лейи јесењи дани...

Уметник је ипак стално одлазио Марији Еф. Можда не тако често, али сви леви јесењи дани одвели би га Марији Еф, а у Прованси сви јесењи дани су леви.

Они стоје пред огледалом.

– Ходите овамо.

Он приђе. Стоје пред огледалом један поред другог.

– Ја нисам мала према Вама, зар не?

– Нисте.

– Ја нисам много црномањаста од Вас, зар не?

– Нисте.

– Ви сте мало нежнији и гледате лепше него ја.

Она га гледа, али не више у огледалу. Уметник осећа и у огледалу види како га та ђаволаста главица гледа, смешећи се слатко и љупко.

Или ојей леи јесењи дани.

– Пријатељу, хоћу да у моје здравље попијете ову чашу вина. Знате да не пијем вино. Попите га Ви, у место мене, у Ваше здравље.

– А ко пије онда оно вино што Вам га шаљем кад сте слаби?

– Један мој стари пријатељ, чика Мита.

– Није истина. Ваша газдарица

– Моја газдарица?!

– Ја кажем она.

– Боже сачувај.

– Је-сте!

– Добро, јесте.

– Она је лепа?

– Лепа!

– Јесте, лепа је!

– Добро, лепа је.

– Ви је волите?

– Моју газдарицу?

– Јесте, волите је.

– Јесте, волим је.

– Нећу више никад да вам шаљем вина, па можете опет да будете слаби колико хоћете.

– Добро, немојте!

Они силазе на главни излаз.

– Не тамо!

– Зашто?

– Ја волим наше степенице, које воде за башту.

Узе га за руку, силазе, растају се.

– Је л' није газдарица?

– Дабоме да није.

– Је л' истина да је чика Мита?

- Дабоме да је истина.
- Где станује?
- У школи.
- Онда, када се други пут разболите, послаћу вино право њему у школу.

Или ойейі лейи јесењи дани...

- Мари, доста!
- Ха. ха, ха, ха – оуі, оуі.
- Мари!
- Не чујем, ћи, ћу, ћу, ћи, а-е-и, у, и, е, у, ћи, ши.
- Па зар се то не може наставити сутра?
- Мало лакше говорите!
- И онда се опет продужава, ши, шу, ћи, ћи, а-е-и-у, ће, ћу, ра, ро, а, е, и, у, и то је све што допире до госпође Еф.
- Ма-ри!
- Оу-і!
- Пожурите, госпођа мати се буни.
- До-ви-ђе-ња!
- Довиђења!
- (Стисак руку).

Или ойейі лейи јесењи дани...

– Ја волим само љубичицу. Ову љубичасту свилену мара-му примите за успомену на оно што ја волим (она му мету у спољни џеп). Како Вам дивно стоји. Мамо, она увек добро стоји онима... (Притрча јој као раније једном и прошапута јој нешто)...

- Јесте ли чули, господин Саван, шта је рекла?
- Не, госпођо.
- О, ово моје дериште, о, ово моје дериште!

Или ойейі лейи јесењи дани...

- Господин Саван! Ви сте наш велики пријатељ?

– Није Вам тешко што Вас то питам? Али сам волела да знам шта мислите, и мислим да ви једва чекате да се вратите у Вашу отаџбину, да је више никад не напуштате, зар не?

– О да, госпођо, са највећим нестрпљењем.

– Па и ја мислим: цео Ваш живот, Ваш рад, Ваш успех тамо су доле, и Ви не би сте могли ни живети стално ван своје домовине.

– Не, заиста, госпођо, ја је и волим и дугујем јој.

– Јеси ли чула, Мари, како је то дивно и племенито!

Госпођа Еф отетура за кафу или што друго. Она иначе нерадо стоји на једном месту.

– Пријатељу!

– Госпођице Еф!

– Ја сам Вас можда по неки пут увредила?

– Чиме?

– Нисам смела да Вас подсећам да ми причате ма што о својима, Вашој мами, Вашој земљи и лепим и срећним данима проведеним тамо доле; јер сам се бојала да Вам то не донесе тугу. Али ја волим да чујем увек да ми причате о временима у којима сте и цела Ваша домовина и Ви лично имали дана пуно срећних.

– Хвала Вам!

– Ја сам мислила да је сад једино потребно створити Вам само пријатне часове мојом веселошћу. Нисам слутила да сам Вам тиме могла бити по кад-кад досадна.

– Боже сачувај!

– Ја не знам, заборавила сам, а хтела сам толико пута то да кажем и не знам што то нисам учинила раније, пријатељу, ја волим, ја много волим Вашу лепу домовину и Вашу добру стару маму.

Или ојей леи јесењи дани...

– Monsieur Виш... (чује се писмоноша).

Он седи у својој соби и нешто пише. Његова пошта иначе иде на школу:

– Да не отпадне, госпођо мамо.

Или ојей леји јесењи дани...

Марија Еф се љуљушка у столици за љуљање.

– Ја хоћу, ти хоћеш...

– Мама неће.

– Ми хоћемо. Ви хоћете и онда сви хоће.

– Ти си Бога ми добро шашава.

– Ја ћу бити несрећна. Ти ћеш бити несрећна. Он ће бити срећан. Ми ћемо бити несрећни. Ви ћете бити несрећни, а цео свет нек буде срећан.

– Немој да ми мењаш те глаголе, нећу да ми то више говориш.

– Буди срећан! Нек буде срећан? Будите срећни?!

– Доста, ти си ми досадна с твојом граматиком.

Или ојей леји јесењи дани...

Протекло је неколико: дан много краћи но ранији. Марија Еф већи део дана проводи крај прозора од своје баште, гледајући је докле се све не претопи у једну боју, башта и дрвеће и оне лиске које полако једна за другом падају на тле.

– Шта чекаш, Мари?

– Дочекала сам, госпођо мамо.

– Шта?

– Кад прва падне киша, како ће сва јесен да падне у блато.

Или ојей леји јесењи дани...

– Госпођо мамо!!

– Шта ти је? Уплаши ме!

– Мистрал дува! Обориће све лишће!

– Па шта је ако дува; нек обори!

Уметник улази.

Уметник је дошао.

– О, господин Саван! Нема Вас давно. Мало што нисам поверовала да ћемо отпутовати, а да се не видимо. Морам да мењам климу, овде ми зима не прија, нарочито ако се окиши. Шта ћете, старост долази.

– Желим, госпођо, да што пријатније проведете Ваше ба-вљење у Саблету и да се што скорије вратите на своје огњиште.

– О исто, исто, господин Саван, искрено желим.

– Хвала, госпођо.

Завршило се то по подне по уобичајеном програму; то последње по подне. Ишли су полако, као обично. Чика архивар био је на прозору са раширеном књигом и читао нешто. Последњи лист падаше полако на тле. Лишће сухо шушти под ногама. На гранама је неколико везаних канапом.

– Ја нећу ништа да разумем.

– М-а-р-и, доста!

– Још једном срећан пут!

Уметник је изашао. Њу је причекао чика Жан.

– Чика Жане! Чика Жане! (Госпођа Еф дотрчала је до стеница.)

– Шта ти је? Ти си шашава, какве су то сузе?

– Попадало је лишће, госпођо Еф (па онда за себе) сад можете бити задовољни.

Јесен је престала походити Провансу.

(Из „Голотиње“, емпресионистичког романа из избегличког живота, глава Н.)

(1919)

ЛЕПОТА МОРА

Познавао сам врло добро професора Владимира. Колико сам пута био са овим смеђим човеком, овим отвореним и искреним карактером смелим и уочљивим! Ево поново га сада пратим после нашег првог сусрета од како смо обоје оставили нашу земљу. Ево нас заједно у француској обоје у дивном месту К.

Ви нисте никада посетили К., али знате, да ако ко жели да види скуп најдивнијих вртова око луксузних вила, ограђене оградом пуним цвећа, где ружа расте као коров, а кактуси као коприва и боца, треба да дође у К. и посети квартал Калифорније на лучној и лепој плажи.

Нећу да вам говорим о мору.

Ја сам раније само читао о њему, наша земља га није имала и ја га нисам никада раније видео. Нећу да вам говорим о лепоти мора. Може бити да ја за његову лепоту немам смисла. Ја у мору нисам уживао ни при рађању ни заходу сунца; ни када се таласи забеле, запенуше и прсну у милијарде пенушавих капљица, ни када лете уз кршевите обале и купају подножје стена, ни када се дигну ко брегови, /х/уче, шуште, ваљају се тмули да прогутају и небо и земљу; па ни онда када мирно милују обалу носећи собом хиљаде шкољки у седефастом сјају или клизе по углачаном песку, ја у томе нисам уживао, ја у свему томе нисам налазио лепоте та велике књижевности о лепоти мора.

Не приписујте ми склоност у намерном измишљању нечег новог, ни жељу да говорим супротно од оног што би и сам веровао, да би на тај начин био оригиналан. Тога жанра има већ довољно и без мене у нашој литератури. Припишите ми одсуство смисла за лепо кад је реч о мору и свој његовој лепоти који су вам јачи од мене до сада напричали, али

вам кажем искрено да нисам ничега лепога у њему осетио, а оно што нисам осетио не волим да усиљено измишљам. Што сам и оволико говорио само је с тога, што је место било поред мора где смо се случајно срели.

Он је седео на једној клупи крај плаже, докле су се његови мали ђаци играли дуж обале. Одраслији шетаху у његовој близини, неколицина беху поред њега, када приђох поздравише ме и одоше са осталима.

– Добри су вам ови дечаци?

– Златни су.

– Јесте ли задовољни с њима?

– Више него задовољан, поносим се с њима!

– Разног су доба?

– Од седме до двадесете године.

– Прилична је велика група.

– Педесет и четири.

– И Ви сте сами с њима, немате помагача?

– Да, али ме два дечака помажу и потпуно сам са њима задовољан.

Ми говоримо о дечици, која безбрижног изгледа трче обалом погледајући на свог сирвејана хоће ли их тргнути својим гласом: „Бобинар, бежи даље, видиш ли да су те таласи попрскали“. Мали би трбушати дечко од седам година збунио се, поцрвенео, жмирка и чисти оно неколико пешчаних капљица са плавог капутића колешке униформе; докле га намрштени сирвејан, дечак од шеснаест година, пуначких образа и са нарочито предано озбиљном мнином, гледа с прекором.

– Имате ли времена за рад? Пишете ли што? Он се насмеши.

– Немам. Не пишем.

Остависмо тај предмет. Није био расположен нарочито ни за какав разговор.

Гледали смо ћутећи богати свет гостију калифорнијског кварта где немарно и безбрижно шета плажом, баш као да се у свету ништа не догађа.

Ја сем своје газдарице и гарсона у кафе де Зале не познајем никога. Он поздравља неки свет.

– То је госпођа од Моро – прекиде он ћутање – са својим ћеркама, породица гусака.

– Тај господин с њима је господин Моро?

– Не, Едмонд Кин, потомак глумца Кина из драме Диме-оца, добар и глуп чичица, који се стиди свог порекла, крије, јер би ова, аристократија иначе престала посећивати тејове овог старог момка и ускратила му задовољство да слуша његов електричан клавир.

Опет настаје ћутање. Нека засићеност осећа се у нашој конверзацији с једне стране, друго нешто је био нерасположен, јер кад год је такав он мора неког да грди. Сада није имао кога и зато се свалила кола на госпођу Моро, њене кћери и чича Кина. Мени самом не пада на памет ма што, што би нас повело разговору интересантнијем. Реших се да пођем.

– Можемо ли се састати по вечери. Ви нисте ваљда заузети?

– Радим до девет, а после тога имам послове око дневних извештаја са пренсипалом.

– Ко је то?

– Мој директор.

– Па извините се за вечерас. Волелисте кад кад да изађете?

– Гледаћу.

– Сачекаћу вас на плажи.

– Онда око девет.

Ми се растадосмо. Било је већ време и за њега да се врати у колеж. Он покупи своје ђачиће у ред, двоје по двоје, сирвејан са стране, Бобинар на челу, он позади колоне.

Сетих се једног интерната у Београду: Маринковићкиног Завода за васпитање младих девојака; оних девојчица и оне старе девојке, гувернанте, за њима.

У девет часова и неколико минута био је на плажи. Имао је пријатнији изглед, као да ми је хтео захвалити што сам му дао прилике да мало измакне од свог пренсипала.

- Да ме нисте дуго чекали? – упита ме чим ме виде.
- Ни двадесетак минута. Занимао сам се гледајући ове мале таласе тражећи у њима лепоте.
- Па шта сте нашли?
- Не знам ни сам.
- Како?!
- Још нисам ништа пронашао, а Ви?
- Ја?!

Замислио се. Изговорио је ово просто „ја“ чудновато. Његова је особина била да често да̂ и најобичнијим речима, изговарајући их, нарочити карактер.

– Реците ми, интересује ме врло, ма што о лепоти мора.

– Нисам га раније никада видео, наша га земља није имала и знао сам га као толики други по оној великој литератури и по уобразиљи о недогледној просторији валова или бескрајном огледалу у коме станује сунце кад се при заходу спусти у његове дубине. Знао по чежњи да га лично видим, знао по борби да га наша отаџбина једном има, по песми далматинских припева, по личном сну, знао сам га. И кад сам преко кршева Албанских стигао у Солун иза којих сам оставио и своју земљу и своје миле и осетио шта значи бити у бегству, када сам први пут гледао море обвијено сивом, влажном маглом са прљава и каљава кеја солунског уз гурање и тискање одвратних љубопитљиваца наших невоља, гледао сам празне снове као изгнаник изван срушене лепе Србије, коју сам тек тада осетио колико је волим, гледах кроз прикривене сузе тада први пут море и тако први пут осетих лепоту мора.

А после у Пиреју остао сам сâм са млађим братом очекујући да пронађемо посла. Имали смо на пуки случај сто драхме. Бејак болестан. Тек после неколико дана изашао сам први пут. Остали смо без марјаша. Идемо ван вароши обалом мора, силазимо Кастелом ка Фалеру Атинској плажи мислећи у себи сваки на свој начин Бог зна о чему. Највише чиме ћемо почети. Море пред нама бацаше своје таласе који се тискаху један за другим, шуштећи обалом по ситноме песку.

– Слушај, трже ме мој брат.

– Шта?

– Док си лежао долазио сам до Атине, познао неке наше грчке колеге и разговарао о могућности да хонорарно предајемо.

– Па су те одбили.

– Да одбили су ме.

– Па да богме, данас им више не требамо као народ, а како ли као професори наше књижевности.

– Шта мислиш шта би још могли бити?

– Келнери или кондуктери.

– Не, та су места заузета. Чистачи улица.

– Почећемо – рекох му озбиљно. У цепу нисмо имали ни марјаша.

Он ми не одговори. Гледао је лепоту мора.

– Ваша сестра и зет где су били?

– Дошли су и нас зреле људе помогли и издржали као своју децу. Остали смо у Атини. Изађемо преко дан ведријег лица него да смо се латили чишћења улица, али нам се чинило да нам сваки показује руком на наше празне џепове, похабано одело и неодређена осећања. Још ни о чему не знамо и ако прагове посланства обијамо сваког дана. У грчком ваздуху осећала се једна магловита атмосфера.

– Пажурите у посланство и оверите пасоше, карте су узете, лађа из Пиреја полази за Француску данас по подне.

– Тако брзо – рече сестра.

Ја одох да оверим наше пасоше. Симпатични поета Дучић је секретар нашег посланства.

– Идете за Француску? Дајте, дајте млади колега, тамо треба да радите, треба вам омогућити и олакшати да дођете у додир „са људима од књиге“.

Он се врати од посланика и на свом пасошу прочитах сем свог занимања и назначење да припадам „људима од књиге“. Насмеших се на то своје ново озваничено занимање, док ми један отмени господин приђе.

– Ви и ваш брат немате ништа, плате нису још регулисане, али смо све Ваше колеге помогли са ма каквом сумом из

избегличког фонда. Молим Вас да ми назначите, остало ми је иначе педесет драхме. То ће Вам се обрачунати од плате – додаде када је приметио моје изненађење.

– Хоће ли се обрачунати?

– Разуме се.

Ја потписах.

Пођосмо. Ја објасних брату дајући му половину.

– Сјајно, купујем одмах пет кутија „негоса“. Хоћеш ли и за тебе?

– Узми.

Утрпасмо се у чамац, затим у лађу. Она затрепери својим огромним паламарима изађе из Пирејског Залива и отисну се на пучину. Стајао сам на крову, са малим куфером у руци, са две прљаве кошуље у њему, две крагне, једном старом машном, једном цепном марамом, француско-српским речником, нешто мало од једног свог рукописа. Друга ми рука беше у цепу згрчено држаше двадесет и пет драхми и то драхми, пријатељу, из милостињског избегличког фонда. Пучина преда мном и ја гледах лепоту мора!

Данас сам, пре него што ћете Ви наићи, за време док се моји млађи ђаци безбрижно играху крај плаже, размишљао о себи и свом новом послу осећајући пун бола да ма и једног часа будем, као и моје многе друге колеге, у улози оних старих гувернанти које виђате на шетњи завода за васпитање девојчица и цео наш разговор подсећао ме на то кад пођох са својим дечацима; пошто сам се са Вама нагледао лепоте мора.

Ево Вам сада мора и запитајте оно двоје загрљено у чамцу: „шта осећате?“ одговориће Вам: „лепоту мора!“ Они друкчије гледају и таласе и игру месечеве светлости по њима и ону сребрну линију на крај пучине и ону тамну линију спојену с небом. Они све то другачије осећају. Колико слатках речи добило је море од њих двоје! Ради таквих оно овако бескрајно игра својом пучином и представља лепоту мора.

Све што у животу гледате, пријатељу, сву лепоту коју осећате у њему цените по личном расположењу, по личном осећању – – – – – Хоћемо ли? – – – – – Одосмо. – – – – –

Програм у К. стално је једнолик. Гледате лепоту мора али грог америкен не заборављате у кафе де Зале.

– Оно је мој пренсипал са својим секретаром. Сишао је да види хоћу ли бити са својим пријатељем или... Хоћете ли да Вас упознам.

– То ми не чини никакво задовољство.

– Па ипак волео бих да Вас познам.

Ми приђосмо њиховом столу. Престависмо се.

Пренсипал говори једном позом, непроменљивом позом, човека, који и уз грог америкен преставља увек шефа једног завода, и то позом којом очигледно жели да Вас натера на неко страхопоштовање према њему лично, као да сте стеченим познанством постали једновремено какав његов млађи чиновник.

Владимир му одобрава и поред свих његових безначајних примедаба.

Преисипал налази да је грог у кафе де Зале најбољи. Владимир да је изврстан.

Разговор је у том смислу. Секретар школе клима главом ћутећи, гледа пренсипала својим ситним очима које готово увек зажмури пре него што би хтео што да претовари.

Осећао сам се неугодно у овој мучној конверзација. Гарсон нам пружа новине и спасава ме досаде.

Читамо. Погледам: Преистал држи новине и дрема. Једна гри за другим столом гледа Маријаниа, секретера и он њу и збуњени секретар као ђачић крије се од пренсипала журналом кога не чита.

Ништа не разумем, али ми је несимпатична ова средина у коју је он запао. Дигох се.

– Част ми је што ми се, г. пренсипале, дала прилика да се са Вама упознам.

Са задовољством (преводим његове речи).

– Ако смем себи дати слободу, – почех сам званичном конверзацијом, којом се заразите кад сте у друштву таквих људи, – да потражим Вашу дозволу, да могу обићи моје мале земљаке и Ваш чувени колеж.

– Са задовољством.

- Кад је слободан долазак.
- Четвртком и недељом, пре два најпогодније је.
- Хвала, господине пренсипале. – До ђавола што је угодно, помислих.
- Довиђења.
- Довиђења, господине секретару.
- Он зажмури, као да је нешто и рекао. Чух за собом.
- Добро васпитан човек.

Продужио сам пут плажом мислећи на свог пријатеља, чије ме друштво интересоваше, на његов живот који сад има са једним понова мучним осећањем. Прошао сам плажом, дуж целе обале и заборавио сам да посматрам лепоту мора.
(1920)

ИНСПЕКТОР

Када се пењете улицом Миње и степеницама пред спомеником Гранеја тада оставите булеваре Нотр Дам и Сен-Луи и продужите путем који пење стрмом улицом Сент Етроп у којој се налазе две лепе зграде учитељске мушке и женске школе, још у почетку тог брега са леве стране угледаћете једне лепе вратнице са натписом Сент Елоа. Вратнице су увек затворене оне чувају један леп врт. Пред крај стрме улице је улазак у двориште у коме је зграда намењена српској деци и њиховом трговачком школовању.

Гледајући ову зграду између осталих неокречених и непоправљених кућа чију антиску вредност влага нисам никада ценио и посматрајући је са лица не слутите у какву олупану улазите. Мрачног изгледа по целој својој унутрашњости свали Вам се на душу са свима својим гредама и даскама по таваницама. За све време док сте у њој имате осећај да Вас нешто тишти и један осећај мемле. По учионицама разлупане старе клупе најразноврснијих размера као да су подигнуте са барикада; рапаве давно обојене табле приковане су около свих страна зидова; без катедре или стола или бар столице за наставника; прљави зидови, разлупана прозорска стакла, (нека од њих запушена старим жутим избегличким капутима), по поду готово зелене цигле са рупчагама на све стране. Спаваће собе су под самим кровом рђаво покривеним тако, да ноћу кроз његове пукотине када је лепо време виде се звезде, кад је киша она се цеди низ бочне зидове и мемла базда по цео дан.

Трпезарија подсећа на мрачну пространу шталу у којој је поређан дуги ред дрвених столова и поабаних и расклиматаних клупа као у азилима за крајњу сиротињу. Мрачна и киселог ваздуха од вечите влаге.

То је зграда изабрана за омладину једне више стручне српске школе и то нарочито изабрана од српског инспектора наставе.

Тако је отворена једна српска школа у изгнанству пре но што би надлежан министар то и знао, јер се сама школа отворила, пре него што је и била створена, у једном кафеу на главном булевару у Марсељу на тај начин, што су се при меланжу нашла три добра човека који су се скромно примили тако тешке дужности да један другог прогласе за директора школе, свог рада једва су добили са Крфа санкцију тог тако тешког унапред себи постављеног задатка.

То је био у ствари један нов начин нашег администрирања и самоуправе. То није био први случај самопостављања то је била обична појава. Првих дана појавио се тако један тип професорски који је са групом деце из Солуна дошао у Француску да с њима оде у какво ђачко склониште и брине се о тој дечици, али се професору инспекторovalo, и почео је на своју руку дочекивати сваки транспорт избеглица, дочекујући дечаке било ђачке или шустерске шегрте, групишући их заједно упућивао их је у лицеје и колеже и тако ударио онај први темељ рђавог мишљења са каквим ђачким редом ми располажемо. И сироти шегрти у место да продуже свој посао и науче нешто у овом великом свету продужише да уче латински језик због кога су и побегли давно на занат. Али смо ми зато имали инспекторе за стручну и средњошколску наставу пре него што су они са Крфа то и помишљали.

Тако је почео живот и једне наше школе у иностарству у коју једног дана дошао и Владимир.

– Ово је највећа тековина коју је Србија могла добити у Француској, стварањем једне више стручне школе, говорио је директор овог завода.

– Што се не постарате бар, да пронађете неку здравију кућу за становање, да вам ови младићи не пропадају у овој мемли, кад су иначе по цео дан у овако нездравој згради?

– Немам још одобрен кредит, госп. Владимире Министарство ми је тражило нацрт буџета, неки дан ћу бити готов па ћу га послати на одобрење.

– Наше Министарство ништа не даје за ову своју тековину?

– За сад још ништа, издржавамо је од локације, али ја предвиђам до сто хиљада динара на њено издржавање, иначе немам против ако инспекција хоће што да учини, немам ништа против да деца овде не спавају, ето покушајте, говорите инспектору.

– Па зар му ви нисте говорили?

– Па јесам, али он вели, не може то тако брзо да иде једва сам успео да постанем инспектор, а тражио сам да ми одреде дијурну, па ако сад пожуримо са толиким захтевима ко зна како ће и наша питања решити, а после то иде постепено још делегат није утврђен, таке ствари треба да иду преко делегације. Дакле видите то је незгодно. Лакше је да му то пребаци неко са стране који не познаје ствари као ја.

И тако по том вечитом обичају да се у нас све наше ствари морају да гурају са стране почели су и први дани ове велике тековине.

Једнога дана Владимир је покушао да инспектору говори по том питању.

– Пун сам брига, пун послова.

– Господине инспекторе, што не потражите начина, да спасете нашу децу од оне зграде што се зове Сент Елоа?

– Па каква је та зграда?

– Права олупина.

– Олупина господине?! Има та бесна дечурлија да каже Богу хвала и на томе. Неће више француски шеф за избеглице па било за Србе било за Белгијанце ма које му вере драго ни да чује што о промени зграда или места. Треба да сте чули шта ми је реко?

(Ђаво би га знао шта је он и разумео. Знао је толико исто француски као сенегалски). Ни покрета, никаквог покрета. Нећу ја о том ни да чујем. Реците ви то њима.

– Нема ту покрета. Ствар је њихових спаваћих соба које су нездраве – заиста треба наћи станове да се деца не разбољевају у оним гробницама.

– Гробнице. Је л' ко до сада умро?

– Хвала Богу још није.

– Е слушајте, знате шта да радите, продужи брижни инспектор, кад Вам ко од ђака умре, стрпајте га у чаршав, однесите на гробље, баците у рупу, метните крстачу, вратите чаршав натраг, расчистите учениково име са хране, остаће један мање, известите ме и ником ништа. Прибележите то да не заборавите.

– Прибележићу.

– И саопштите им.

– Не брините, саопштићу првом приликом коме треба.

– Сад ме извините пуне су ми руке посла. Не знам где да се окренем. Али им реците да је увек бољи St Eloa од Албаније.

И младићи су остали да се боре са стеничавом олупином, њеним шкорпијама и вечито мемљивим спаваћим собама.

(Мисао, 1920)

ЕКСПРЕСИОНИСТИЧКА ПРИЧА
МИЛОША Р. ДИМИТРИЈЕВИЋА

Нашао се у Француској за време Првог светског рата, као професор, али он не пише о рату већ о његовим последицама у психологији најмлађих, подмладка.

Оно што је код нас мање познато то је, експресионизма у нашој прози. Његови трагови налазе се су у делима Милоша Црњанског („Дневник о Чарнојевићу“), Растка Петровића, Станислава Винавера. Експресиониста не гледа, него посматра, не описује него обликује, не прима готово, него тражи. Због тога су приповедачи експресионисти, разбијали реалност, избегавали да подражавају природу и да је верно репродукују. На њено место стављали су силовиту унутрашњу динамику душевних покрета које упрошћавају. Тако је журубани ритам живота замењен изношењем нагонског; а приповедачко ткиво разбијено је у низ паралелних фаза које се развијају убрзано. Свет и представа о њему је разбијен до бесмисла, а индивидуална психологија потпуно искључена, иако се некада стиче утисак да се о њој расправља. Приповедање је испрекидано и изукрштано разним мотивима, ту је садашњост, прошлост, ратна збивања, сећање на детињство преплићу се, али је нарација пуна лиризма. Приповедач се спушта на ниво примитивца или детета, јер они примају мистичну снагу од сваког предмета, био то камен, зграда, ствар, биљка или животиња.

У београдском часопису *Мисао* (Симе Пандуровића и Ранка Младеновић), који се трудио да у односу на *Српски књижевни гласник*, буде отворенији и приступачнији за модернисте, појавила се и једна од ретких експресионистичких прича, уопште, и једна заборављеног Милоша Димитријевића. За време Првог светског рата он је боравио и ра-

дио као наставник у Француској, и обрадио живот наше емиграције у тој земљи. Он је један од првих који се озбиљније бавио темом емиграције и дао скициране портрете својих савременика, пролазника, познаника, ђака.

Ликови су неизражени, неухватљиви и симболични, дијалози скраћивани и насилно сужавани, реченице изазивају напетост и показују само оно што је битно, чиме је одбачена свака дескрипција. Овим поједносављењем радње и одбацивањем реторике стварен је унутрашњи ритам прозе, који остварује пра звукове, тако да проза експресионисте Милоша Димитријевића, захтева уместо читања снажно декламовање.

Милош Р. Димитријевић је рођен у Београду, 12. V 1884, од мајке Полексије, сестра књижевника Светислава Вуловића и оца Радослава. Основну школу и гимназију „Вук Караџић“ завршио у Београду (1903), где је завршио и Филозофском факултету (1909). Радио је као професор српског језика гимназије у Лесковцу (1910-1914). Први светски рат провео је од 1915. у Француској (Екс ан Прованс) као наставник гимназије за избеглу српску децу. Одржавао је везе са филозофом и писцем Жилом Пајоом. Вратио се 1919. и био професор гимназије у Лесковцу (1919), Више трговачке школе (1919) и гимназије (1920-1934) у Београду до пензионисања. Умро је у Београду 22. XII 1940. године.

Писао је песме, приповетке, позоришну и књижевну критику и преводио са француског језика. Активан у културном и књижном животу Београда, био је власник листа *Књижевна недеља* (1904) и члан Уређивачког одбора и одговорни уредник листа *Весник културе* (1925-1927). Сарађивао је у дневним листовима: *Самоуправа* (1907, 1909), *Правда* (1911), *Видело* (1921) и књижевним (*Мисао*, 1920). Дела: *Диоскури*, песме са Михаилом Семеном (Београд 1901); *На њрају*. Драма у једном чину (Београд 1914); *Голошиња. Део I. Сврачије њездо*, проза (Београд, 1920).

Милош Н. Ђорић

КЊИЖЕВНА СЕЋАЊА

ЈАДРАНСКЕ РАДОСТИ

Приморски приповедјач Иво Окипић оклизнуо се у једној улици у Риму, разбио размахнутом тојагом стакло великог излога и прућио се по тротоару. Неповређен, хтео је да устане, али кад се пригнуо, спазио је начињену пукотину и сразмерно зинуо престрављен штетом. Тада је Иво дрекнуо и закукао, тако да се газда радње с разбијеним излогом, иако Талијан, – дакле човек који уме и воли да се дере – збунио, – можда и због скупљене светине, набавио фијакер и упутио грлатог дебелка у оближњу болницу. Преподобни писац с мора једва је чекао, да кола замакну иза ћошка и чим су зашли у другу улицу он је ћипио из фијакера и –

Доцније када је дошао у Солун, Иво Окипић постао је обвезник књижевног реда и захваћен избегличком беспослицом, присетио се, да је у Риму, после искакања из фијакера, ћопао три дана, те се одмах обратио *за лекарску*. Отад он постаје редовни посетилац болнице у коју долази ради прегледа зрацима икс, или да се реши кварног зуба, или да промени завој, кад је оно, пишући измишљену причу из рата, претурио чајник и ошурио десницу до лакта кључалом водом. У превијалиште свраћа, ади обазриво. Пред вратима ослушне, да ли нетко не јауче унутра и потом улази натрашке, да не би одједном спазио мучан приказ болничарке с иригатором. Сасвим друкчије изгледа, кад упада у менажу: безобзирно! Јер он је општи гост свих надлештава и јединица и, с времена на време, одлази и на фронт, да се надише горске свежине у штапском шатору. Ко га не познаје као књижевника, тај барем зна, да је Иво Окипић после дворске вечере заспао уз колена, изваљен у удобну фотељу, посматрајући бриц. Виђате га свуда и примећујете да је

добро са свима, јер је у свим везама веран себи. Пред доктором Иво је смеран, али у души крије неверничку мисао, да пронађе противречности у тврђењима разних лекара. Испред виших сарадника војних архива књижевник Окипић склања се с тротоара, као што бежи с калдрме испред камиона. Са својим посланим Иво Окипић води притворну препирку, бранећи попове, официре и трговце од гласног размишљања приморског сељака. Кроз солунски улични и политички метеж Окипић промиче неповређен и непотказан, не осећајући колико је тешка и загушљива она буновна јава ухлебљене позадине, одушевљене полициским романом из официрског живота и носталгичне при спомену сисанчета и гибанице.

Повратак наших из Добруце донео је Иви Окипићу његовог пријатеља и земљака Сибеа Миличића, сликара и песника. Треба ли одмах напоменути, да писац с мора није много веровао приморском песнику, и обратно? Окипић је особито уживао, кад је сазнао, да један наш велики и покојни песник лемао своју жену као баба поњаву и кад је премлаћена драга преминула, онда је оплакао најлепшим елегијама наше лирике. Али песничка дволичност није била једини повод препиркама Окипића и Миличића. Јер ако Сибе није унео у Ивичину собу под кровом радост и поезију, барем је оживео праскавим смехом и шиштавом свађом. Да, оном безбавном, брбљивом, наивном и ватреном свађом наших Примораца, словенских јужњака, чије се усне преливају запенушеним речима, које пуцкају као мехури морског таласа разливеденог по песку. Па ипак све се, зачудно, свршавало чајем зачињеним згуснутим млеком.

*Штредљив и умешан, али срце чесно
Ивица је постојо књижевно погвојче:
Згуснуто је млеко саширао бесно,
као најјешније бришанско одојче.*

*И леићећи изнад ојасности сваке,
авионом преко Перистера снежној,
Бојина ја Рајна загојила нежној. –*

*Јако млеко... мука... кроз љусте облаке
надима се стомак и најло се љразни.
Тако жешток Иве зле Бујаре казни...*

Једно по подне, непрестано у препирци, Иво и Сибe дошли су у салу Беле Куле, да слушају свираче Краљеве Гарде и се-ли за мој сто. Сибe је наручио чај, а Иве, пошто су већ двоји-ца трошили, пристао је да слуша музику бесплатно. Али кел-нер, место да донесе обичан, послужи чај с колачима, маслом и слатким, што је знатно премашало Сибeов предрачун. Оки-пић је пажљиво разгледао додатке уз чај и кад се Сибe пожа-ли:

– Шта ће ми све ово?

Иве, облапоран и штедљив, показа прстом на два парчета масла:

– Пошто ово?

– Сто пара.

– А колачи?

– Узми све за драхму и по, а ја ћу дати остало.

Окипић приста и плати, али с тим да Сибe, кад прими су-тра *новчану*, да му врати позајмљену драхму и по...

Музички комади били су измешани, као и публика: мило-срдне сестре, виши и нижи, грчке породице и камењарке. Јед-на од ових понудила је псетанце колачима и кад је цукелица оњушила и окренула главу, женска је вратила колаче келнеру. Међутим Окипић је мљаштао и сладио...

При поласку, келнер није био у сали и после дужег чекања, решено да се плати идући пут. Али тек што смо затворили вра-та на излазу, а Окипић се окрену Миличићу:

– Дај драхму и по! Сутра ћеш примити *новчану*, па плати...

И после кратког и необично живог, далматинског двозбора, прошараном талијанским псовкама, Сибe врати Окипићу по-зајмљени новац и љутит потрча за мном низ степенице.

Полако и пажљиво, Иво Окипић откопчавао је шињел, па онда копоран, да на сигурно место остави благо и таман... а грчки келнер излете из каване и умоли га да плати све, све, све! Заман је Иво довиквао другове из помрчине, узалуд је претио, братимио... Сибе и ја гледали смо шта они „осветље-ни“ рачунају... Грк се није мицао и Окипић је бројао, враћао паре, опет плаћао и...

Вртећи се испод велике електричне лампе, приморски приповедач Иво Окипић тапкао је по белом, белцатом котуру светлости на бетону, као по огромној, сребрној драхми...

Милош Н. Ђорић

КОЊОСАЊЕ
КОЊОСАВА КОЊОСАВЉЕВИЋА

НА ОТАВИ

I.

Чим превали подне и зарче логор, долети мишар изнад пуста њиве и нагло се заустави у лету, укочи се за тили час, нагне се и занесе, још једном посрне, па се залепрша и усправи се и као стрела сручи се до празних бразда и опет се устреми и узлети до пређашње висине, надлеће и спушта се, неуморно заварава и вреба свој плен.

Као да је у целој долини само та птица будна, а све остало спава и дахће скољено и ошамућено поподневном јаром и пригушено запаром. Овлаш се назире, како испред ониских кукуруза пролеће и прелива се модрикава и лелујава копрена, чији исцепкани врхови избацују језичке пламичака што чиле у засенутој висини изнад увелих перјаница на врху тулузине.

Преко разјапљеног корита сад мале реке протежу се ониски и здепасти брежуљци, обрасли у спржену траву и прегорело жбуње. Исти такви брежуљци на супротној страни долине збијају се многобројни и ређају се у дугом низу све до јужне приморске равнице, без села и засеока, без њиве и ливаде. Упоредо с њима испречила се према југу и отегла до приморске равнице дуга шумовита планина, у коју су избегли зверови и дивљачи из ватреног појаса граничних планина, што се у огромном луку пружају од југа према северу и заокрећу на запад, разламајући видик високим камењарима и одераним падинама, густим и тамним шумама и ведрим пропланцима и поступно се пењу до највише и највеће планине, у чијим дубоким увалама још копни снег.

Цела долина спекла се и пожутила и све живо се у њој скуњило и заптивено дахће под кусим сенкама жгољавих дудова. Опустео се лист и сагорела свила на клиповима, отегле се гриве и погнуле главе дремљивих коња крај пољске штале. Климају главе, машу репови и стреса се кожа при сваком убоду пецуље и помакне се нога и помере у месту полегле трупине. Тамо на ушћу мале у већу реку опрућили су се биволи и њушкарју каљугу отежући вратове и затурене главе.

Ретко замумла топ и проломи се удаљени тутањ кроз дубоку клисуру.

Високо у своду густо наваљани облак као да се окаменио у усијану стену обасјаних рубова.

– Са’ ће? оте се Коњосаву, откиде се полугласно у трену, у коме се мишар устреми до бразде и прну у вис празна кљуна.

– Е баш си... заусти Коњосав и љутну се, што се птица једнако маје и замајава, изводи лаку игру и опсењује варком на пакленој жези и не престаје да се врзма и залуднички измотава и лудира, као да и она...

– Ко зна, можда и она на свој начин и по својој ћуди, како уме и може, канда и она коњоше, коњоше! – помисли Коњосав и дану јако, одлепи ноздрве и растегну ребра, помери се и склизну с њебета по углачаној трави и нагло се трже опечен сунцем по листовима и претури се на леви бок и скуп се као да је преживео изненадну опасност. Зачуди се жустрини својих покрета и умири срце притискујући очне јабучице. Разлетеше се светлаци, расуше пред очима па се изгубише и смири се видик у коме све чами и куња и све коњоше.

II

Откад себи Коњосав товари дане на грбачу, тавори заповиштен и расходован, расићен и раздешен од самог себе, по природи својој не спољној сили. Он прима плату и новчану храну, додатак на десну чизму и леву рукавицу, а не пашти се и не цапа, нити се кеса памећу нити се клади у диплому, већ таљига и отаљава и једва чека да опружи све четири и да коњоше, коњоше.

А зар ми је и то неки живот! Домаћи савети и рибље уље, шамари и магарећа клупа, цокуларна дисциплина и вештица с казана – све је то гадило, тиштало, тукло и дотукло Коњосава. Сад није више млад а и не пара се брзо, тек разиђе се понеки шав и да га запиташ, да ли ће да се жени или да тражи пензију, не би умео да одговори, јер откако наиђе рат и све врже у суноврат, он препешачи брегове и планине, истегљи равнице, смолнице и пиштевине и опра ноге чим изби на море, па се навезе и превезе лађом и у штуро приморје ћелавог југа и на једвите јаде скраси се у мртвом углу дубоке позадине. И захваљујући својој мајци, њеној успомени, што му је, кад је био мали стално давала дремало од пилета ради добра сна, па и кад се замомчио и сада још шкиљи и жмири, дремуцка, убеућен кининским мамурлуком и маларичном анемијом и унесрећен што не може да се слатко испава у загушљивим приморским ноћима. Нити му је дан јава, нити му је ноћ сан, него га обдан и обноћ мори сањивост и ни пробуђен ни успаван мрмља и мрмори и уњка и гунђа клонуле главе, погурених леђа, опупштених руку које се клате као празни рукави, разглављених кукова и бангавих ногу, сав расклиматан и клацкав као човек склон паду.

И пада. Сручи се на олињало ћебе и клизи по сухој и глаткој трави босоног, посувраћених ногавица, раздрљене, кошуље, рутав и знојав прашњав и разузурен.

А сад је ћиндија.

Неко се изракну у крајњем шатору и Коњосав познаде Икетин и Уњин глас.

– Морам да пљунем, кад лажеш тако гадно! – уњкао је Уња.

– Свега ми на свету! – куне се Икета.

– Ама само што си отворио очи, а оно – гледај, молим те! – „Једе ми се банана!“ Па једи, кад ти се једе, али немој да лажеш, да си пре рата у Рипњу продавао банану по марјаш комад! – издра се Уња.

Икета, Југословен из Рипња, и даље се клео и позивао на учитеља и шефа станице и на цело село, а Коњосав се чудило и није могао да се начуди, како лаже и паушално и на парче.

Коњосав, сиромах, могао је једино да залагује самог себе. Волео је жене из романа и лепотице из песама. Волео је Ирену из *Девајтиса* и питао се, шта је било с њом, кад се свршио роман. Сањао је о лепој Њањи и певао разбијеним гласом, тако тужно и изгубљено, да га је Никола Кр сасвим озбиљно схватио и поверљиво запитао:

– А што је ти, Коњосаве, не узе за жену?

– Благо теби, Кр, кад можеш да будеш луд! – одвратио је Коњосав, иако је већ одавно опростио лепој Њањи њену прву и последњу љубав.

III

Давно је одлетео мишар и по целом логору пљуска вода, поливају се још сањиви другари и разговарају потамнелим гласом.

Одједном Коњосав се трже и седе на ћебе, па ману руком каплару Најдану, верујући да носи новине из штаба, али му Најдан, знајући шта тражи, из даљине показује празну торбу. Коњосаву се смрче: зашто се дигао с лежишта, кад нема новина, зашто је сео као да ће да почне да чита?! Али се досети и утеши: стићи ће сутра два броја и боље ће скратити време. Данас, и онако прошао је дан.

У томе приђе му Најдан и пружи му омоте и хартије за писма и Коњосав их радосно прихвати и оде у свој шатор.

Решио се да пише писмо још пре неки дан, кад је чуо, како је његов познаник капетан Милија прославио своје прво писмо које је примио од својих. Напио се код *Флоке* и кренуо тарницама у команду, певајући друмом широкијем до армиског штаба. Спазио га је Степа и наредио да га доведу сместа на рапорт. Чим је чуо ко га зове, Милија се очас отрезнио, уредио косу, шапку, закопчао блузу, отресао сламу, кренуо строго прописним кораком и стао мирно пред Степу.

– Како сте се усудили, господине капетане? – писнуо је стари, пред којим су дрхтали и генерали.

Милија је мирно и хладно одговорио:

– Данас сам примио прво писмо од куће!

Степа се промени у лицу и запита радознало:

– Како сте га добили?

– Преко Црвеног крста!

– А шта вам пишу?

– Сви су добро, а летина је понела као никад.

– А ја још ништа нисам примио од својих!

Заћута, тужан, па се прену:

– Идите, господине капетане, и немојте други пут да правите неред!

Кад је за то сазнао, Коњосав је одлучио да пише писма...

– Својима?

– Видећете већ.

Сам у своје шатору седи збуњено и замишљено. Све је ту што треба за писање и он би хтео да пише, осећа да има много чега да каже, али нема више коме.

Сви су његови побијени или помрли или растурили по свету. Његово родно место, попаљени и порушени Шалац, близак му је и драг, а он не зна ко је још преостао и да ли је тамо. Стало му је да пусти срцу на вољу, да се изјада некоме ко би га разумео и не би му се подсмехнуо, онако по шалачки. Нешто страшно и необично задржавало га је, још од почетка рата, да оде у Шалац, да види рушевине и да се распита ко је још жив и кога нема. Кад би срео Шалчанина или Шалчанку, претрнуо би и гледао, како ће што пре да заврши разговор, само да што мање сазна о злочину и зверству и о страдању ни кривих ни дужних. Грозио се свега што је донео рат нејачи и чељадима и хтео је некако да заборави, да мисли на друго или да не мисли никако и нинашта. Није успео и утонуо је у тугу, преплавила га је чама и расплинуо се у коњосање.

Тргао се и решио се да пише, али не као они који пишу, само и једино пишу и целог века реченишу речи. Коњосав је жудео да пише оним људима по којима никад не би било рата а које је ипак рат ранио, унесрећио и растројио сасвим. Али се није прихватио пера, већ је нагнут над сто покушао да ухвати муву једним прстом. Дувајући јако у њена крила, спречавао је да не полети и требало је да принесе нагло прст и додирне је врхом и мува би била ухваћена, али принети прст би прекинуо струју и мува би одлетела, ослобођена. И сад није у томе ус-

пео, као ни никад раније, а муве су га, ради освете, пецкале, пецкале. А он ни да мрдне брком, ни да мане руком, предао се и трпео и малаксавао, па му је дошло да каже:

– Пустите ме, још нисам – липсао!

Намах Коњосав се прену и осмехну, обасјан спасоносном идејом:

– Писаћу самом себи!

– Ни та мисао није била његова, већ је, као ауторско право, припадала Радоју Ђаку. Умео је тај драги Радоје да по неколико дана и ноћи свети водицу по кафанама и радо би се око поноћи придруживао студентима права, кад су полазили у полициску патролу, као што други студенти дању иду на практичне радове. И тако је терао весели Радоје, док не би потрошио паре. А онда би сео и написао сам себи писмо, у коме би необично нежно и самилосно прекоревало себе, што је напустио предавања и вежбе. И примио би сутрадан писмо и смејао би се самом себи.

– Писаћу самом себи! – зарекао се Коњосав и у том тренутку први пут у животу ухватио је муву једним прстом. Срећан и одушевљен, обријао се, дотерао и отишао Командирчету на разговор.

ПСОВКЕ

Пре нег те почео да пише самоме себи, Коњосав се решио да пречисти једно начелно питање да испита савест и здраву памет.

Често је премишљао и радо разговарао о псовкама Коњосав овај Коњосављевић, а сад, кад се решио да пише самом себи, питање псовки захтевало је да се реши начелно и примењено.

Зна сваки, па је и Коњосав био уверен, да се код нас много псује, али ни он ни други, нико се није трудио да одреди бар приближно колико има и какве су све наше псовке. Прочитао је одавно Коњосав у Вуковом *Речнику*, како се у једном оку Скадарског језера може ухватити „по двјеста хиљада ока укљеве“ и запамтио је опрезну напомену Караџићеву:

– Овоме ће се човјек мало мање зачудити, кад чује гдекоји-јех година толико мноштво навали у ока да међу њом весло у води може стајати управо“.

С тим мноштвом укљеве у Скадарском језеру може да се пореди једино сијасет сардина у Марсељском заливу: има их толико да нема места ни за кап воде.

Коњосав је осећао, да би претерао, кад би рекао, да код нас има у разговору толико псовки, колико сардина у Марсељском заливу (па нема места ни за једну пристојну реч!), ни колико укљева у Скадарском језеру (па псовке препуне уста и језик се укочи и управи као весло!) – не, не! Псовки има много, али их нема сувише и сваког дана пљуште и праште, као да се говори само зато, да би се опсовало, псовало и напсовало до миле воље. Оно што је зачин јелу, зачин јачи од бибера и паприке, испало би да је псовка у говору, који је без ње бљутав и отужан псовачима.

Наша историја почиње реченицом:

Немања скупи војску и удари на своју браћу.

Не зна се тачно, сем тога, ко је први опсовао у нашој историји, јер управо стога што је нашу историју засновао Немања, она пати од немања података и од сваког другог немања које нам је прешло у крв и у дух. „Нема!“ Ипак се истиче као веродостојна чињеница, да је Милутин Немањић имао част и задовољство да папске изасланике испрати псовком, која пали и данас. И тај једини податак довољан је да оповргне оно што је тврдио Матија Антун Рељковић, певајући у *Сашци*:

– Док се момчад с Турадма мучише,
од онда се псоват’ научише:
вјеру, душу, даску и гробницу,
оца, мајку – с проштењем – стражницу.

Међутим, Рељковић је донекле у праву: ропство је свакако размножило псовке и разбеснило псоваче. Што је било лепо, племенито и узвишено опевао је гуслар. Што је било ружно, мрско и преко тражило одушку и псовка је постала одисај. У тамном вилајету ропских столећа притисак је био силан, судбина подла и грозна, злочини и пљачке безбројни, да човеку памет стане, кад помисли шта се све претрпело. Доиста, човек је морао да занеми од јада, да се окамени и одљуди страховитим рашчовечењем ропства. И згрануо се за тренутак, очајан! А онда, узмутила се крв, букнуо је пламен у образе и планула је псовка, да искали срцбу и жуч, да одмазди слепо и насумце, да обесмисли злотвора и обезвреди напасника, да их одбаци у праегзистенцију и прафеномен рашчовечења и расходништва.

Псовало се вековима и псовка се улила у крв, усржила се и умождила у цело биће и копролалија је прешла с претка на потомка. А кад се извојевала, како је зову Нречани, „Србијица“ и прочула се светом народна песма, кад се прогрлио народни језик, нови правопис засновао се на начелу:

– Пиши, како говориш!

Уствари, тиме се створила непомирљива недоумица говора и писања. Псовке нису прешле у књигу и у књижевноет. Својевремено књижевна критика још је некако пропуштала сумњиво кашљуцање Јанкових кевилџа, карда и ђида, али кад су се код Радоја појавили упљувани глаголи: пљунути, пљувати,

пљуцнути, изракнути се итд... пошто је књижевна критика, по Сен Беву, хигијена књижевности, то је тадашњи врховни профилатичар, опоменуо Радоја, да не пљује по сатирама и алегијама.

– Не пљујте по књижевности!

С пуним правом, уосталом, јер се код нас књижевност свагда ценила високо и скупоцено, па је и Душанов Законик признао ауторско право, додељујући „дијаку за писаније шест перпер“.

Чак ни ратови нису могли да убаце псовке у књигу. Знало је да се значајни историски тренутак овековечио Комброновим узвиком:

– М...!

Много је мање познато да је наш први рат започео битком на Мердарима, а после, природно, намножили су се Камброни и Мерде.

Један такав наш наратовани ђак путовао је морем и доживео је бродолом, па кад је лађа почела да тоне, скочио је у воду и с неколико шалачких „рифова“ допливао је до сплва, попео се и сео на ивицу и рекао своме другару, који се цедио крај њега:

– До ђавола, ово наше школовање!

Разуме се, да је овде са „до ђавола“ замењена псовка кадра да излије расположење оних, чије се школовање помешало с историјом; оних који су пропадали прелазећи из разреда у разред, прелазећи с часа на демонстрацију и из школе у касарну, прелазећи из клупе у ров и с лађе на сплав, да би најзад, у животу, у миру, прешли у „прелазно поколење“.

Други пример псовке је сасвим различан.

Једна *english sister* слушајући непрестано речи „мајка“ и „Бог“ у болесничком и рањеничком разговору, закључила је да смо ми неки добар народ, који се стално сећа и сваки час спомиње Мајку и Бога.

Коњосав овај Коњосављевић па, није ништа хтео да закључује о псовкама. Знао је да је у свакој недоумици најпапетније и најпријатније да се, место закључка, запали цигарета.

И повукао је дим белог бастроса и опсовао – псовке.

РКАЊЕ

Лежући у постељу испод шатора, Коњосав се предавао неизбежним и великим мукама. Његов сан и његов одмор зависили су од више силе. А та виша сила није била натприродна, – не! Извирала је из људске природе и исконском снагом разливала звучну бујицу праговора, прापесме и прамузике. Час се разлегала као подземни тутањ без земљогреса, час је застругала као да се режу столетни храстови, па се претварала у шиштање гуја у шевару или у кркљање прекланих самртника. И опет би заређали плотуни и обновила се паљба заспале братије испод шатора.

Ах, то проклето ркање!

Ркао је сву ноћ цео логор, ркао је стократно и хиљадуструко, као да се том маном, која се једино јавља у сну, одужују и нагнају све врлине и заслуге, сви пороци и кривице дневног живота и одмарају спокојно и блажено мирна савест и добро варење. Али онај који би легао доцкан, као и онај који би се пробудио ноћу губио је живце и измождио би се мукама наметнуте несанице, ометеног сна, кинеске смрти.

Иако никад није ни помишљао да се бави музиком, Коњосав је силом прилика и принудном навиком постао меломан и могао је у неко доба ноћи да тачно разликује бракоразводно ркање Чорте Нишлића од оперског ркаторијума Вукана Мостарца, као и мерзерско мумлање Рашете од шиштавог рчекетања Милана из Омишља.

Слушајући га како рче, Коњосав је сажаљевао Чорту, коме су две жене побегле намучене и исцрпљене несаницом. А у вереничким разговорима пуних слатких тајни, првој вереници пало је напамет да га запита, да ли је vierge али ни прва ни друга заручница нису ни помислиле да му изнуде признање.

– Чорти, рчете ли ноћу?

Не, то је изгледало бесмислено и гупо, безначајна ситница и сасвим незнатна мана, шта ли, па ипак ркање је разорило оба Чортина брака. Једном је, читајући шалјиви лист, заспао на канабету у салону и тако заркао, да се једва тргао кад је пао скупоцени лустер и разбио се у парчад. И та пука случајност једновременог ркања и пада лустера послужила је првој Чортиној жени као привидни повод раскида.

– Ти ћеш ми једне ноћи и оцак да срушиш на главу! – рекла је и отишла својој мајци!

Добао је наслутила. Јер друга Чортина жена настрадала је отприлике тако. Истина, није јој пао на главу ни лустер, камоли оцак, али је погодила посред лица завитлана папуча. Те летње ноћи због силне запаре, њих двоје спавали су у башти и Чорта је ркао и избудио комшилук. Ослушкивали су пробужени суседи да није канонада или бомбардовање и распознали су Чортин рк. Озлојеђени пожурили су да га пробуде и непознати пренагљени сусед потегао је папучом и онако сањив, место виновника, распалио по носу његову жену. И опет је несрећни ркач остао без жене.

Што се тиче Вукана Мостарца, његов ркаториум прославио га је у музичком свету још док је био студент у Лајпцигу. Вукан је заспао у опери и зауставио претставу *Auge*, разбио хор и ућуткао оркестар, хипнотисао и обрнуо у месту диригента, који је у занемелој средини наставио да маше палицом према свемоћном солисти у партеру. Одједном, проломио се омирски смех и Вукан се тргнуо, одмах расанио, устао и поклонио се диригенту и публици, као да је отпевао велику арију, обасут незампаћеним аплаузом. А после представе директор опере и директор конзерваториума одвели су Вукана на вечеру и кад је, после петнаестог брудершафта заспао, снимили су на грамофонској плочи његово ркање као пример баса дубљег од Шаљапиновог.

Свега се тога сећао Коњосав, борећи се узалудно и безнадежно за сан и одмор. Чим би ркачи, ркетине и ркала легли и изврнули би се на леђа другари би заркали с почетка тужно и жалосно и уплашили би Коњосава.

– Удави се Вукан!

– Угуши се Чорта!

Као да им је неко пресекао гркљан и крв почела је да их гуши, они су кркљали и давали беспомоћно, застали би неколико секунди, док им се не одлепи реса и опет ркнули, заркали „На достојно“.

– Хвала богу, живи су! – прошаптао би Коњосав и окренуо би се на леву страну, да умири срце и лакше заспи, па би ужаснут одскочио и сео у постељу. Сад би Рашета зашиштао као змиски цар и читав ковитлац сухог лишћа одлетео би високо и вртео би се у ваздуху и сручио би се одједном и ркач би почео да мљашти језиком и да пућка уснама као да избацује испод бркова оглодана ребарца сисанчета. А онда ркнули би и сви остали, сложено и громогласно и Коњосав би се подигао и сео, запалио цигарету и сав сломљен и зловољан продужио да слуша хор ркања.

Изгледао му је друкчији сав људски живот у тим тренуцима и храњена и товлјена телесина и шкембара и цревара, ркача, ркала и ркачина палили су ломачу успаљеног месишта и дебљуштине. Дивља и сирова снага утонула у таму избијала је свом силином из горопади стомака и змијског сплета црева. Пунила се и празнила мешина читавим брдима хлеба, меса, поврћа и свакојаким јестива преко дана. А ноћу, у мраку и у топлини, из масне крви, опуштеног месишта и врућег сала, свом снагом плућних мехова кроз узане пролазе зрачне струје раштрубила се звучна поамама и логор се претварао не у шуму, већ у прашуму, у којој су се одмарали дивљаци на одераним кожама зверова и ркали од земље до неба.

Коњосав се пренуо из пустих маштарија и почео да брани ркаче од своје зловоље и пакости. Они нису криви, иако су досадни и несносни.

Нису криви, али су кажњени једне ноћи, и с њима и сви остали. Ево како!

Предвече је стигао један савезнички батаљон и улогорио се поред наше команде. Измењане су посете и командант туђег батаљона поверљиво је саопштио нашем мајору, да је његова јединица састављена из великоварошких пустолова, па га је замолио, да удвоји страже.

Наш мајор се учтиво осмехнуо, мислећи у себи:

– Ко? Зар нас неко да покраде?! Не, то је искључено.

И није удвојио страже.

Сутрадан, наша јединица осванула је – претребљена, а туђи одред био је већ далеко. Цокуле, чизме, завијачи, мањерке, порције, ранчеви, па чак и дуван извучени су из свих шатора, а ни стражари ни спавачи, нико ништа није приметио, ни осетио најмањи шум.

Три дана је наш мајор грицкао бркове, а шест дана браду, али није било никакве вајде. Само је Коњосав ликовео, јер мучен несаницом, пушио је и кашљао целе ноћи и кркљао као митраљез. И смејао се Вукану, Чорти, Рашети и Милану с Омишља.

– Грувате као батерије сву ноћ, рчете читаве опере. Откуд онда може да се чује или осети лопов?!

Покрађене ствари су расходоване, а ркање се наставило спокојно и блажено као да се ништа није десило и уз све остало, урачунато је у рок службе.

МАГИЈА ПРИПОВЕДАЊА –
СЕЋАЊА И УСПОМЕНЕ МИЛОША Н. ЋОРИЋА

Књижевни опус Милоша Н. Ћорића (1893–1975), лекара и писца, данас је готово заборављен.¹ Ступајући у књижевни живот почетком друге деценије 20. века, Ћорић је у београдском листу *Пијемонти* објавио низ запажених епиграма и пародија. У њима је са Станиславом Винавером, на страницама поменутог листа водио дијалог, из ког се види да су им критичка становишта била подударна, односно да обојица устају у одбрану поетичког радикализма српских модерниста прве и друге деценије 20. века.² Тај препознатљив критичко-пародијски тон Ћорић је неговао и касније. Прекинувши тек отпочете студије медицине у Француској, придружио се српској војсци по избијању Првог светског рата и као лекар најпре је радио у Нишу у време епидемије пегавог тифуса, да би у склопу Моравске војне болнице преживео повлачење преко Албаније и доспео на острво Видо, познатије као острво смрти. Тако је Ћорић постао део приче о крфској књижевности. Објављивао је, између осталог, у крфском *Забавнику*, додатку *Српских новина* које су излазиле у изгнанству. Тон његових песама објављених тада, у потпуности се разликује од херојске патетике епохе и у одређеној мери депатетизује *Забавник*. Још мање познате данас него његова поезија, 1955. појавиле су се Ћорићеве приповетке, објављиване у разним листовима током година и окупљене у збирци *Хумореске*. Препознатљив критичко-пародијски приступ Ћорић је задржао у готово свим својим причама, али највећи број прича у позадини садржи рат и страдање.

Та једина објављена Ћорићева збирка приповедака подељена је у три дела. Први део није насловљен, али су све приче тематски везане за Шабац и Шапчане. Други део носи на-

зив *Коњосање Коњосава Коњосављевића*, а трећи део *Књижевна сећања*. Све приче су кратке и основним тоном и доминантно ведрим хумором оправдавају наслов – *Хумореске*. Неке од њих су и претходно објављене као засебне приче, или фелтони, да би накнадно биле обрађене и уклопљене у поједине делове саме збирке.³ Основна идеја књиге ипак се не исцрпљује у хумору и препознатљивом пародијском тону типичном за Ђорића још од његових песничких почетака и то сигурно није једини кључ у којем се она може читати. Оно што држи ове наизглед лабаво повезане приче на окупу, јесте покушај да се успостави континуитет између једног специфичног погледа на живот оличеног у слици „Шалчана“, то јест старих Шапчана, познатих шаливција и инација, чије су „шале“ ушле у причу и могућности да се такав став према животу истакне као једини могућ када је у питању опстанак обичног човека који је постао део трагичне приче српског народа у годинама од 1912. до 1918.

Зашто Ђорић пише баш о Шапцу који се крије иза имена „Шалац“? Вероватно је од пресудног значаја чињеница да је основну школу и шест разреда гимназије завршио баш тамо. Време његовог сазревања и упознавања са светом везано је за то место, па су се те успомене урезале у сећање и остале да живе много година, када је писац, тек искуством шездесетогодишњака могао да их преточи у сведочанство о једном прошлом времену, избегавајући идеализовану слику коју призива носталгија за прошлим. У једном кратком приказу од 1. марта исте године када је објављена књига,⁴ каже се да је Ђорић у *Хуморескама* „благ, просто на рану да га привијеш“, када говори о старим Шапчанима. У симболици имена Шалац, пронађени су само смех и шала која треба да окарактерише старе Шалчане. Међутим, оваква оцена у најмању руку могла би се сматрати површном. Ђорић у својој краткој збирци није ни благ ни безазлено шалив. Напротив! Иза на први поглед ведрога дијалошког тона и „сочног“ језика, крије се прецизна и верна слика људи и њихових нарави. Стављајући шалу у први план, као доминантну особину тих људи, обезбеђен је простор за изрицање „кроз шалу“ и оних судова који по себи нису шаливи.

Други део збирке, *Коњосање Коњосава Коњосављевића*, преко главног јунака доведен је у везу са Шапцем и на тај начин са првим делом чини целину. У средишту приче је Коњосав Коњосављевић, чије родно место је сада већ порушени и попаљени „Шалац“. Међутим, важније од Коњосава, запостављеног и вечито у неком полусну, у очајничком покушају да бесмисленом битисању нађе какву-такву сврху и са луцидним тренуцима изненађујуће оштроумности својствене будали, јесте слика обичног дезоријентисаног и „раздешеног“ човека, не само по својој природи, него и по спољној сили, човека раздешеног ратом, у ком се тешко може „таљигати и отаљавати“ живот као дотле. Рат је у позадини свега. О њему се не прича, не помиње се борба, али је зато присутан у свакој мисли. Коњосављевић покушај да пише писма како би прекинуо време у логору, а затим и сазнање да нема коме да пише јер су сви његови побијени или помрли, а родно место попаљено и порушено, износи у први план интимну људску драму осмишљену, или тачније обесмишљену ратом. У покушају да на крају пише самом себи, Коњосав се решава да пречисти питање псовки. Његово размишљање о псовкама у нашем језику идентично је оном у раније објављеном Ђорићевом тексту *Псовке*, који се појавио 2. септембра 1919. у тек обновљеној *Полицији*.⁵ Међутим, оно што је доминантно у лику Коњосава Коњосављевића јесте управо особина која је блиска шабачком хумору и духу, а то је могућност посматрања свакодневице са једне ведрије стране кроз наизглед бесмислене разговоре о зубобољи или размишљања о хркању, којима се прави отклон од непријатне реалности.

Последњи део *Хуморески* под називом *Књижевна сећања*,⁶ по чињеници да су духовита сећања на главне јунаке⁷ смештена у ратно време, чини целину са претходним делом. Приморци Иво Окипић⁸ и Сибе Миличић срећу се у туђој земљи за време рата. Најпре је Окипић стигао у Солун, и постао општи гост свих надлештава и јединица, само повремено одлазећи на фронт „да се надише горске свежине у штапском шатору“,⁹ а после Добруце, придружује му се пријатељ и земљак Сибе Миличић. Сећање на ова два писца на први поглед нема скри-

вено значење и троши се у симпатијама према специфичности њихових приморских карактера. Међутим, иза тога се може прочитати већ препознатљив из претходног дела пишчев однос према рату. У ситуацијама као што су избеглички живот на Крфу, стална опасност која је тако извесна у рату и сусрет са смрћу, чињеница је да се на мало тога може утицати, а да се животне околности морају поднети. Управо из тога види се Ђорићев угао посматрања. Иако је рат нешто што се не може заобићи нити прећутати, једно перманентно игнорисање оне сурове ратне стварности присутно је, као и у осталим његовим текстовима,¹⁰ и у овој прози, јер је она нетипично сведочанство некога ко је преживео ту и такву стварност. Отклон који прави од ње сећајући се, на пример, цицијашења Ћипиковог, јесте отклон који је морао бити прављен и тамо и тада, јер без њега се вероватно не би преживело. Коњосављева размишљања о хркању, псовкама и бесмислицама за време доколице у војничком логору, тако безначајним према ономе што се око њега догађа, као и сећања на смешне зађевице и вечне препирке између два приморска писца, покушај су да се остави сведочанство о једном историјском тренутку, довољно трагичном по један народ, али недовољним да сломи дух, онај уз који се једино могла поднети свакодневица таквог живота.

И да би се схватило шта је то што је на неки начин спасило и одржало те младе људе у условима избегличког живота које је данас тешко и замислити, у једном потпуно измештеном и простору и времену у којем се живот ипак наставио одмах после тек минулих мука, довољно је навести један одломак под називом *Јонско сећање* из Ђорићевог дневника који говори о младости и жељи за животом. Говорећи о томе како је после свих преживљених страха током повлачења и приликом формирања болнице у новонасталом помору по доласку на Видо мислио да ће у првим пролећним данима пронаћи мира и стрпљење да испише своје утиске с Вида, он додаје:

„Варао сам се. Под свежим дахом јонског пролећа, место сабирања и израза тек прошлих несрећа, пробудило се силно и необуздано осећање младости и живота. Изгледало ми је су-

више жалосно дане проводити у влажном шатору, удубљен у успомене преживеле несреће...”

¹ О Милошу Ђорићу видети: Драгана Бедов, *Сушон и Уздах: дело и књижевна судбина Милоша Н. Ђорића*, Алтера: Београд 2013.

² У то време Винавер је објављивао под псеудонимом Трајко Ђирић, док је Ђорић своје пародије потписивао као Уздах Сутончић.

³ М. Ђорић, „Зуб. Прича из трећег позива“, *Забавник*, 15. мај 1918, II, бр. 13, стр. 18; „Псовке“, *Полишика*, 2. септембар 1919; „Први ауто у Шалцу“, *Гледишта*, 1954, 2, бр. 7–8, стр. 297–308; „Три хумореске (Чудо, Поп Achtung, Хенрик ван дер Клод)“, *Гледишта*, 1954, 2, бр. 9–10, стр. 349–361.

⁴ Реч је о исечку из новина који је пронађен међу рукописима М. Ђорића, аутор је потписан као С. В. а не постоји белешка из којих новина је сачувани чланак.

⁵ У Ђорићевој рукописној оставштини сачувано је писмо из 1919. добијено од Слободана Рибникара који га позива да сарађује у обновљеној *Полишици*.

⁶ Први пут је ова прича објављена под називом „Јадранске радости“ у часопису *Мисао*, 1922, св. 63/64, стр. 1211–1213.

⁷ О пријатељству Милоша Ђорића са главним јунацима приче сведоче и књиге са посветама добијене од Миличића и Ђипика, које су сачуване. На књизи *Из ратних дана (1912–1917)* стоји: „Драгоме песнику Ђорићу од Ива Ђипика“, а на *Књизи радости* са датумом од 2. јануара 1921. стоји „Другу и пријатељу Ђорићу, Сибе“.

⁸ Иза тог имена се крије писац Иво Ђипико.

⁹ Духовита опаска вероватно на рачун тога што је Ђипико био дописник за време Првог светског рата.

¹⁰ Ђорић је објавио 1919. године збирку песама *Под шатворским крилима* која садржи ратну поезију објављивану у лисовима и часописима од 1916. до 1918. године, а такође је објављивао најпре у *Српском књижевном гласнику* 1938/39, а потом и у *Гледиштима* 1956, делове незавршеног романа *Пећавиц и лад* који је био замишљен као роман о ратном страдању српског народа и који је садржао све проживљено током рада при Моравској војној болници најпре у Нишу, потом током повлачења и на крају током боравка на Виду.

НА БОКУ

Мењали се цареви, а Бего, као израстао, седео на боку као на престолу и превозио свет: педесет и неколико година, педесет и неколико километара, с Дрине на Јалу, или с Јале на Дрину, уздуж Дрине, или попреко Подриња, све једнако. То беху његови путеви – »моја држава«, како би он рекао.

Беше увек расположен и спреман за пут. Само га требало зовнути – он одмах иде, сем ако му коњи нису уморни. Тада би молио да се причека, јер је волео коње и о њима умео да прича по два дебела сата; о себи није хтео никада да говори. Његова кола беху његова кућа; два коња, два побратима; путнике је звао својим гостима.

Чим га зовну, он одмах распитује: ко иде с њим, куда, и зашто. Према томе и подешава своје држање. Децу, када иду у школу или се враћају кућама, пази као своју: замотава их у ћебад на којима иначе он седи, и сваки час се окреће: »Је ли ти ладно, роде?« питао би; »немој да ми назебеш, нећу ти смети оцу на очи«. И онда прича успомене из своје младости и обично саветује дете да буде добро као и отац. Ако је посреди нека жалост, он спочетка ћути, па онда отпочне полако и све опрезније: навија разговор о нечем сасвим трећем, док не окрене причати о лепим ноћима, о месечини, о дрвећу, о цвећу, и о животињама, тако да и онај почне да разговара и да заборавља на своју тугу. Је ли путник расположен и весео, онда је Бего истом на своме месту и пушта срцу на вољу. Шали се, пева и, увек суво, грло залева препечицом. Али, ако су тек неки сватови, онда вози само муштулџије и не тражи да му се плати. Спрема се по цео дан: пере и подмазује кола, погледа и поправља колане и амове, и тимари коња. У поворци иде на челу – одболовао би кад би му ко преотео првенство – уздигнуте главе и поносан

што вози оне који први јављају вест да долазе сватови и, што су то обично – нако он вели – ваљани људи: умеју да попију и да запевају.

Иде он тако напред и даје такт целој поворци – сви се равнају према њему – а они у његовим колима вриште, певају; чутуре се брзо празне и налевају из буренцета које је он сместио под седиште. Чајо, сав искићен пешкирима и тракама, збија шале и цела се поворка смеје. Па тек нада буду на домак града и кум подвикне:

– Пуштај Бего! – он, док остала кола успоравају ход, сав уздрхтао, намакне фес на чело, попусти мало узде, швићне само бичаљем (никад он коња није дохватио бичем), а коњи се, повију, грива им се лепрша и ваздух шишти, реже. Бего затури главу, ветар му мрси косе, а кола се само клате и одскачу. Улећу у град, свет се начичкао по оградама и вратима и галаме деца, а Бегина кола секу ваздух и дижу прашину. Цео свет гледа у њих, а њему се коса диже, жмарци га подилазе од неке драгости и још више попушта узде мрмљајући:

– Ха Милкице, ха Побратиме! После, сав радостан и окићен пешкирима, враћа се у сусрет сватовима и, док његови гости, задржавајући главе испод темена, нагињу чутуре, он само жмирка, расте од милине и шапће:

– Ха, побратими моји! Алал вам вера.

Једино би уз рамазан бивао мучан и превозио само своје Подрињце. На Швабе се љутио:

– Потпале оне своје цигаре к’о шишарике, па дими и заудара као сулунар, а јок, ко остали свет, да лепо мотају дуван – па све да мирише.

– Де ти, газда, запали, не смета то мени. Шта ћеш – закон таки; а и ја ћу, акобогда, вечерас, – окрене се он госту, кад види да онај неће због њега да пуши.

Лети уставља кола крај каквог бостана и купује диње и лубенице да понесе кући. »Нека се они мало осладе«, – говорио би, и причао о домаћици својој какве нема у три царава града.

– А што имам сина, газда, небудиму урока! Није то, што је он мој син, али је ваљан, – нека му Бог да здравље. Она-

ки мален, а ради као кртица. И мајстор се хвали с њим; а по кући – игде ишта би – поправља, прикива, маже; – знаш, он ти ја механичар, али зна да направи и канту за воду, ако хоћеш; свашта он зна. Дође у вече кући вас гарав, да простиш к’о Арапин, па се умива, па дотерује...

Такав је он био. Осване на Дрини, омрнкне на Јали. Нађу га одмах Подрињци и погађају се:

– Пошто ћеш ме одвести, Бего?

– Даћеш ми, јање моје драго, педесет гроша мање мариаш. Је ли ти пуно?

– Није, Бего. Него што то – мање мариаш?

– Па ето тако. Обичај. То је за твоју нафаку, а мени не треба ништа што је туђе. И кад човек једе, треба увек да остави по залогај-два за нафаку. Него ајде ти газда, па се одмори, а кад сунце зађе ми ћемо, Богу се молећи, пут под ноге, па све по хладу – да нас не познаду, до на Снагово, а одакле ћемо се лако откотрљати.

Док сунце залази Бего спреми кола, прегледа точкове, увеже гостове ствари, плати рачун и, по обичају, поздравља се са свима, као да путује преко света, намести се на свом боку, па крене. Успут се поздравља са сваким другим човеком, – сви га скоро познају, – на малти плати таксу и онда потера. Уз Пожарницу сиђе с кола и иде уз коње, а кад се испну на врх, он опет седне.

У то почиње да пада ноћ и настају механе, оне што их у Подрињу има на сваком километру. Ретко где кућа »под план«; већином дрвењаре, облепљене блатом и покривене сламом, по нека само дрветом, врло мало црепом, а уме их да сагради сваки вешт Подрињац. Изнутра су преграђене на двоје; механу, са земљаном пећи и тронгим столицама, где се кува кава, испија ракија и пљује по утученој земљи, а ноћу спава на дугачкој и широкој клупи причвршћивној уза зид и свој углачаној од многог лежања; собу, куда се пуштају само »бољи гости«. Она је обично попођена и има неколико климавих столица, један накривљен сто и увек удара на плесан и алкохол који се скупа са кавом, шећером, брашном, и другим потребама ту чува. Споља, више врата, виси венац

ивањског цвећа; на једном ћошку, окренутом сунцу, разапета јагњећа кожа, а на другом се коче плехане табле са исписаним фирмама, свагде једнаким:

Хан. Касапница. Пекара. Бакалница. Трафика.

а испод њих, по зиду, невештом руком исписано, вероватно прстом умоченим у мастило од зове :

»Данас за Готово? сутра На вересију!!!«

Пред механом увек стоје по нека кола; обично она гломазна, рабациска, што по метру превлаче подрињске шљиве, орахе, ракију и племенито дрво некуд горе на север (за чекове у старој монети), а голишава и прљава деца, испијена од влаге и дима, рове по ђубришту и чувају краве. Ту се обично нађе по једно од оних изгубљених божјих женских створења којима је време нагрдило нос или грло, и која, за чокањ ракије, играју пред зачуђеним сељацима и навиклим рабацијама трбушне плесове. Ове механе држе редовно пропали бегови или трговци из вароши, ислужени судски гласници, изнемогле собарнице, или по којој сељак коме није мирисала мотика.

Бего је познавао све ове механе, али није свраћао у сваку. Поздрави се и прође. Тек зими, ако је мећава, он сврне и, кад се снађе од дима, приђе пећи, открави руке, наточи љуте и продужи. Или само устави кола и викне:

– О, Митро, – дај, јање моје драго, наточи ми мало оне мученице.

Низ Пожарницу иде брже. Бего се присећа гостовог оца и прича му где је био с њим, када га је возио, којим послом, куда, и редовно хвалио његове добре стране.

Посла, кад падне ноћ, однекле изрони месец и бива хладно. Врхови брда оцртавају се по небу јаче. По где-где светло, час ближе, па даље. Из механе засипају раздрагани гласови као валови, и свега нестане кад кола мину. Однекле завијају пси и попци зричу. Бего се намести на боку, подвије ноге подасе, фес натура на чело, задене бичаље под седиште, па поред себе разастре мезе: сир и лук; међу колена стисне боцу. И, док се кола равномерно дрмусају, а коњи тапају и тресу им се сапи, он разговара сам са собом и нагиње боцу. Понуди и госту:

– Потегни, газдину, добра је. По овим нашним механама точе и шпире, али ја сваку прво оњушам. Волим ти ја, газдићу, добру кап него, вала, не знам шта. Замисли се, поћути мало, па се тад прене.

– Ја овако откако знам за се. И није ми, да видиш, ружно. Нека Бог поживи ове моје побратиме и добре људе, – па отегне:

– Ха-ајде... Милка, Побратиме!

Тако до Миљановаца, а тамо се устави, испрегне коње, покрије их, натакне им пуне зобнице и уђе у механу. Вече-ра, попије кафу, напуни боцу и, већ раздраган, намешта се на боку. Пусту узде и коњи, навикли, сами каскају. Он затури фес, па се окрене леђима месецу, и шапуће. Драго му нешто: гледа, и све клима главом.

Ноћ је увелико. Месечина се разлије, па као да се точи преко дрвећа чија лишће трепери и добија неки бео, сребр-ни одблесак. Чудно привлаче звезде, као лепе очи жене; затрепере, па падну, нестане их. И све се некако појвљује и измакне; само очара човека и сакрије се. Пут удара белином и извија се између дрвећа и испод тешких сенки. Тек се про-вуче однекле нека зрака и све више, па одједном заогрне др-во, брег, кућу. Скакуће, мази се, па ишчазне. Појављују са сенке здепасте, црне, па се разређују, издужују, ломе и не-стају. Нешто шушти негде, и све се слева у неке звуке и са-мо недостају гласови па да их човек разуме, да коначно са-зна шта хоће шта веле. Негде мрмори вода и зриче попаац, а точкови се спотичу и зује. Запухне неки ветрић и опет ноћ и месечина, а Бего, као да му је првина до се туда вози, да гледа у ноћ и да чује ово мрморење, само испружи руку, као да би хтео да нешто дохвати и задржи, затури главу и запе-ва, као по навици, из пуних груди:

»Аој аго, црне очи –

Ти не ходај сам по ноћи;

Ја ћу теби сама доћи –

Сама доћи у поноћи... а... ај....«

па отегне сетне и истим гласом, као да завршује песму:

– Ха.. ајде, Милкице...

а брда одзвањају и чује се опет оно шуштање.

У таквим часовима Бего је увек осећао да се подмлађује. Спопадне га нена туга, нешто га почиње да гуши, а он све мисли у грлу је – и лева ракију, а срце све млађе, и све болније. Учини му се понекад да ће се, истом што није, сав растопити, постати лак и одлетети некуда скупа са овом месечином и шуштањем... Тада би певао ону песму наоко је: »Салих паша на Херцеговини, а девојка у Бишћу је била; колико су надалеко били, једно другом јаде задавали« па, кад »поручује из Бишћа девојка«:

»Салих пашо колико те хвале,

Да ме просиш не би пошла за те –

Да с' ожениш, би се отровала...«

он се заборави посве, врисне кроз пусту ноћ, а боцу нагне држећи се за теме, и опет отегне:

– Ха... ајде, Побратиме !...

а ноћ клизи, скакућу сенке и кроз отворена механска врата засипају на махове млазеви пијаних гласова, дима и светла; и провирују чупаве главе.

Тако педесет година, педесет километара; с Дрине на Јалу, и с Јале на Дрину; осване на једном, омркне на другом крају његове државе; сваког он зна, сви њега познају, а свагде она клета месечина као да се лије и препеченица кроз грло гаси неки жар; или бол, вриштања... Дошао и рат, и син му отишао у војску, – већ три године није знао за њега. Смењивали се људи, распадала се царевина, мењали се и обичаји, а Бего стално седео на боку као на престолу и превозио госте с Дрине на Јалу и с Јале на Дрину.

И ко зна докле би то тако ишло да, нешто после ослобођења, не пуче глас како држава уводи аутомобилски саобраћај на свима путевима којим је Бего возио. Слушао он то и није веровао:

– Да ти, није Бог зао чо'ек, нити је држава спала на то да мени отима хлеб – а у души стрепио да не буде каквог зла. И мало по мало, промени се човек као уречен. Ни онај Бего, ни дај Боже. Преста да пије, и поред механа промиче не осврћући се. Месечина му изгледа као остарела и као да се једва ву-

че по земљи, а оне сенке троме и грбаве; пут нераван и прљав; ракија сва од шпирита, гости се узјогунили па све нешто измишљају: «То не ваља Бего ово, те не ваља Бего оно.» Само још побратими слушају, каскају, и тресу им се сапи.

Страховао он тако и тешио се како је најбоље знао, док јадног дана не доби писмо од сина да је жив и здрав, и да се враћа кући преко Јале.

«И још нешто, бабо, писао му син, ама ти нећу рећи док се не вратим. Могу ти јавити само толико да сам постигао што сам желео.»

Радовао се он јединцу и поносио се њиме што му је осветлао образ и борио са као добровољац са осталим својим Подрињцима.

– Јашта, говорио би; види се дедова крв. Нако му и дед борио на Мајевици против Шваба, за укопације. И погино сиромас. Ама, крв и образ.

И частио свакога ко му похвали сина, и радује се, а никако не заборавља на причање. И често приупита:

– А, Бога ти, шта кажеш ти за ову летрику.

Па сам себи одговарао како би то било срамота за ову слободу одузимати хлеб поштену човеку. И, онда, на колима се вози лепше, све на тенане, и кад стигнеш – стигао си, па се види сваки лист, сваки камен. Преко лета се лепо возиш по ноћи, по месечини, да је милина. Уставиш где ти се свиди, па заложеш мало, попијеш каву, или купиш бостана. Сретају се људи, поздрављају и поразговарају и попију по мало. Зима опет кад стигне, свратиш почесто у механу, повратиш душу, згријеш се. А летрика када дође? Биће све на ки прописи, знам ја! Та ово смеш, те оно не смеш. И нема да изађеш када ти се свиди, него кад они рекну. Извадиш посуду на Јали, па те затворе у кола, под стреху. Звр-р, дигне се прашина и трес-трес – избаце те на Дрину. И то ми је неко провођење и пут. Све ти цигаре истресе, па после боли на ожличици. И да те закољу не би умео казати куда си ишао, шта си видео, шта ти се допало, а шта није...

Дошао си на Јалу, а и сина нема. И нико му не умеде казати кад ће доћи.

– Доћи ће, доћи, тешио га газда Теша који се враћао са чековима у џепу за продане подрињске орахе. Хоће да те изненади, па за то није ни јавио тачан дан доласка. Па ће лепо да те замени. Шта ћеш, остарио си и ти, Бего. И твоје би и прође. Ваља ићи у пензију кад проради аутомобил.

– Да, Бога ти, газда, немој и ти сада!...

– А што Бего? Зар није тако! Ево и ја ћу лепо да превршавам послове, да подмирим све што ми треба, па сам за два сата код своје куће. И дођем и превршавам послове, и опет се вратим кући, све за дан. Бего зинуо у њега и не трепће.

– Шта велиш, газда зар ти нећеш са мном, к’о до сад?

– Јок ја, Бего, – од сутра полазе аутомобили, – сад ми рекоше на пошти. Знаш како је: овако је и јевтиније, и угодније, и пре се стигне... А време је новац. Још мало па се оно неће ни рачунати на минуте, него на динаре.

– Па баш велиш, стигла летрика? – пита Бего.

– Није, али ће стићи данас, с возом, и с њом шофер, неки демобилисани војник, ваљда је наш, Подрињац. Чим стигне, одмах се пушта у саобраћај.

Беги се смрче пред очима.

Ама зар газда Тоша да ми то рече? Ама зар он кога возим од како знам за се? – помисли Бего и учини му се да је цео свет излудео, па изгубио и образ, и памет, и више не зна ни за бога, ни за душу, ни за срце... Језа га нека подватила, а пред очима му титрао газда Тоша и изгледао му посве другачији и у лицу дошао некако битан, паметан. Улице које је годинама гази и људи које сваки дан гледа, као да се изобличили, па се све јавља некако другачије, ново, чудновато. И све нам се претворило у нове машине, па јури, трчи, преврће се. Бива, свршено: више се нема чему надати. Он погледа у газду Тошу, закорачи се, па застаде.

– Е, добро де, газда Тошо, кад је тако!

Преломило у Беги нешто и пукло, сломило се.

– Е, не’ш копиљане, шаптао је он и већ замишљао како га јуре његовим рођеним путевима с Дрине на Јалу и од Јале на Дрину, и одрезао!

– Можеш, ама преко мене мртвог! – и при томе никада није био начисто! Шта ће он то да ради и шта би требало да учини.

И, сав утучен, посадне се на свој бок. Није се ни обазирао на Јалу, а поред малте пројурио поред ње као никад пре и, први пут у животу, оглушио се о власт – није платио таксе.

– А, платићеш ти то мени други пут дупло! – викну за њим у шали малтар стари знанац.

А Бего вози и не чује и не сиђе с кола кад би узбрдо. Седи на боку и, док се празна кола клате и тачкови одскачу, а брегови су некако налегли и свом тежином притискају му душу, он гледа некуд напред и као да први пут види све ствари. Ено како се само руда диже и спушта коњи равномерно поцупкују и увек на двома ногама а он Бего, управља њима, дизгинима које се свршавају гвожђем негде у коњским устима. Па му одједном дође чудно зашто коњи немају руке. И шта би они радили кад би имали. Вероватно би се усправили и одмакли руду што их онако жуљи. А мора да их жуљи...

Онда се трже и сети беде што га је спопала. Осети неку студен по телу и сузу под трепавицом. И нешто болно, и самилосно, и у исти мах поносно, прође га свега. Несвесно, он подиже бич, звизну ваздух, коњи тргоше у страну, а онда полетеше. Као да би хтео да утече од нечега он је, као никад пре, шибао коње и чуо узвике ретких пролазника. Шта мари! Кад је настало ово превртаније, страшни суд, киамет, шта ли је, и кад се све окренуло наопако – и нико ни да прстом макне, као да неће још сутра прорадити летрика! – што не би и он скренуо с пута којим је ишао педесет година? Ох, да је барем умро раније па да не гледа својим рођеним очима ову срамоту и покору.

Код првога хана остави кола и уђе унутра тромо и као од невоље. Кад отвори врата, онај вал дима што се таласао испод ниског тавана и кружио изнад загрејаних тела и ужагренних погледа, поремети се и ускомеша; гласови се сви слише у један сплет и појурише напоље, а шкиљави фењер исплази дугачак језик светла кроз врата, и буњика једна доби ле-

пу, сребрнасту боју, – главе се све окренуше али само да виде ко је дошао – и опет затрешта хан од гласова, а дим спокојно заплочи у кругу.

И не поздрављајући се ни с ким, Бего седе покрај огњишта и једва прошапта:

– Поке!

– Машала, Бего, окле ти? – јави се ханцика, тек да нешто рече, а он ни да се окрене. Као да му се сав овај свет, што узпразно просипа речи, и пева, и рида, и шали се, и оговара један другог, попео на главу, и све му се чини да га оволико никада није било у једном хану, – а сада се окупио само ради њега.

Скупио се Бего као две паре у кеси, – нико ни главе да окрене на њега, нико да запита шта му је, да га пожали, нико, баш нико, – а свет се, ето, весели и прича као да неће још сутра, чим сване, прорадити летрика, – и само се чуди како га ова злосрећна ракија не осваја. Да му је само малко да заборава, па би му све одмах лакше било – кад већ нико ни лепе ни ружне да му рече, мислио он јетко. Био Бего, па није. Дошла летрика, а ти Бого хајде – ниси потребан више никоме. То ти је хвала за све!

Кад искапи и другу полуоку, он осећаше како га нешто све јаче стеже у грудима, и гуши. Не могући да више издржи, он скочи сетивши се одједној да побратиме није подмирио!

– Бего, да поведеш успут ову госпоју на Дрину, викну за њим ханцика.

– Јок ја! – одбруси он.

– А што, болан не био?

– Ето тако. Ено јој летрика па нек је вози; к'о и газду Тошу.

И не хтеде је повести.

А већ му се у другој механи почело разведравати пред очима и бивати милије. Не тишти га као пре, но га само још нешто тупо бије у теме.

Посадио се после на бок раздраганији и примећивао месечину, и пут, и пун месец. Механе му се чиниле све даље и

јури коње да пре стигну. Нека га жеђ спопала па све гори.
Гутне ракије, па се стресе:

– А, Бог те помог‘о. Јал‘ ти, јал‘ ико.

У Васин хан уђе с песмом. Неко друштво, кога се он немогаше сетити, дочека га с клицањем. Нађе се однкуда и Јоца хармуникаш.

– А, а! дошла и њему добра, добаци неко. Бего га само погледа.

– Завежи – кад те нико не дира, добаци му и викиу:

– Ханџија, навали пиће! Подај свакоме што год тражи да једе или да пије. Свирај!

У механи се направи гужва. Сјатише се одасвуд све друмске бадаваџије, позатвараше се прозори и десетине свећа уденутих у празне боце плануше по свима прозорима и ћошковима. Хармуникаш развукао уста од ува до ува, пролева се ракија, ханџија једва доспева да побележи све што се попије, а Бего гледа некамо тужно, и опет пакосно, само му се усне малко купе и продубљују, крајеви уста. Свест једнако ради и никако да утрне она горчина. Само да не види и да не зна! А, ето, сви мисле да му је дошла његова добра, па од беса пролева пиће и расипа паре. Нико и не зна, нико ни да се сети шта му је. Види он лепо да са сав овај свет скупио само на џабице јело и пиће, па грамзи, отима скоро.

Истом он сада види ко је и какав је тај свет. А зна он добро шта они мисле о њему сада, и шта ће сутра причати.

– Ханџија, пића! Дај овој раји нека пије, нека се гуши, викао је пакосно. На! – и одмота гајтан са умашћене кесе дајући модрикасте банкноте хармуникашу. И ти газда да пијеш; и ти и сви. Све Бего плаћа. Нек се зна и за њега. Доста је он гутао, и радио као што треба.

И док је свет урликао и ломио столове и све што му дође под руку, Бего је седао непомично у ћошку, сам, савладан пићем и муцао борећи се са сузама:

– А што, брате, летрика, кад има Бего? И шта сам им ја крив, ето реци те по души. Рече ли Бего икоме: »Црне су ти очи у глави!« Јок, вала. А шта они сада с мене раде. И зар је то право: Био си до сада добар, а сад наједном неваљаш. И

хајде у пензију, к'о што рече газда Тошо. Добро, де, газда Тошо, кад је тако. Хвала ти и на таквој беседи. – И сузе га облише. Свет се поче стишавати и, онако пијан, са збрчканим лицима која су требала изражавати чуђење и жалење, зурити у њега, Бего примети да га сви гледају, нешто се ускомеша у њену, неки бес ускипте и он скочи.

– Јес' шта је! Шта хоћете сад? И ви сте таки, пасковићи једни. Шта знате ви шта је то образ, а шта поштење; шта је рад, и зној, а шта опет ноћ, па месечина и моји побратими. Ви нисте ни за летрику ни за мене. Ви сте полутани. Чекате само ко ће вам што пружити. А зар је то право питам ја вас. Хајде ти, бива, Бего, сада у пензију; не ваљаш више; а зар је то поштено, зар је то слобода, а? Реци сада, лани. Зар је то поштено? Бива, вуци докле можеш, а после хајде. А не питаш шта ћу ја, а шта моји побратими. Не питаш, јел де? Ама се ја не дам. Де, чик да видим ко ће ме отерати. Хајде чик. Главу ћу му заврнути к'о орозу, ево, вако, па макар им'о он сто лектрика. Шеитанска посла! К'о да ја не знам те швапске мамипаре. Принеси јој само шибицу, одмах ће све да плане. Јок, драги, жив је још Бего. Ја сам овде госо, и нико више.

– »А – остарео си Бего« – а? Сад си, бива, остерео, па можеш ићи. Види молим те, ја остарео. Па добро, де, ето да кажемо ја сам и остарео; а зар ја немам сина к'о златну јабуку. Ето ко ће ме заменити! Ја њему кола и побратиме, па да видиш да ће бити к'о што је и било. И још боље. Син, јакако, син. Мој син, мој. Ја сам га родио, није к'о ви; умео је он када је оволицни био и канту направити, па вас црн дође кући, с опроштењем к'о Арапин, па свашта...

Гледајући у таваницу он је још дуго говорио, осећјући јасно да му бива све лакше: свести све мање, а језик све тежи. Онај цин онде, који је вероватно неки шеитански светац и заштитник лектрике, сад расте, упро већ главом у таваницу

– Хајде, Бего, време је и теби: далеко је још до Дрине – трже га глас ханције који се одједном спласну од цина у Васу Подрињца.

Он диже главу и спази како се јутро пробија у празан хан и би му на час све јасно. Напреже се да се дигне, поклецну, па се устури. Под према вратима као да се уздигао; Бего се пењао, напорно дижући ноге, и све му изгледало да му се врата измичу. И онда, наједном, цео хан поче да се миче и окреће околу, уоколо, па све брже, док не полетеше столице, и заиграше столови. И као да се и он сам поче вртети, а од његове рођене главе одлећу комадићи, ударају од нешто тврдо па се опет враћају њему и лепе му се о главу...

Кад га ханџија једва диже и изведе на чистину и кад се нађе на боку, он се осети чвршћим и подвикну:

– Хајде, Милкице, Побратиме!.

И уместо на Дрину, он окрену на Јалу.

– А, остарео Бего, а? А мој син, је ли он остарео? понавља он у себи, цвокоћући зубима од јутарње студени. Сад ћеш видети.

Реже јутарња ведрина; копе полако сенке и бледе по небу врхови брда; још се само месец огледа у набујалим капљицама росе. Коњи полегли и грива им се лепрша, а кола одскачу и зврче. Бего се устурио на боку, фес му на затиљку, а појас се вије. Заборавио и бич, ћебад негде остала, а он осећа само како му се стомак тресе и бреца у темену и у слепоочницима.

Не сјаје више звезде; брда се као накривила; угиба се пут и одскаче, само што се не провали; зјапе јарци као провалије и све се више искривљују, нагињу а у стомаку му се мути. И све му измиче, па онда прилети као да ће се сад сукобити с његовим колима. Ено и Веља Стена, скупа са својом окуком, као да се креће и жури да се сручи на њега; или можда лети, бежи, тоне у провалију, и њега вуче за собом. У глави му пишти као сто бубњева, зуји неко трескање, штропотање, грмљавина, шта ли је...

Онда наједном, на самој окуци иза које пуца дугачак и чист видик, запишта аутомобил; коњи се као преплашени пропеше, стена се заљуља; неки праскав судар прену Бегу и он се још у последњем часу освести и спази опасност: виде како се његови побратими раскречише и несташе под нечим

огромним, црним, а преко њиних скрханих глава и избуцане коже јуре као але две огромна гумена точка према њему. Он покуша да се усправи и у том часу му се нешто као зид тешко сручи на главу. Зашкрипа нешто, запраска, сломи се, па се све сли у неку језиву писку, крхање, Нешто се откиде, јурну и соргиња уз потмули прасак.

Ауто и нагло стресе, устукну и стаде. Излетеше из њега преплашени људи, а шофер, млад човек у војничком оделу заста, и очајнички јаукну:

– Бабо!

*

Мало касније ушао је ауто, милећи, у подрињски градић, дочекан радосним клицањем светине.

А кад су из њега изнели првог путника новог саобраћаја Јала-Дрина, које је смрт коначно измирила, светина се стишала и тај дан говорила само о Беги, грдила непажљивог сина и проклињала ватрена кола проричући им рђаву будућност.

Данас се и то заборавило; само млади шофер, седећи као израстао на боку аута, као на престолу и, превозећи свет с Дрине на Јалу и с Јале на Дрину кад год налегне крај Веље Стене успорава вожњу и дуго, дуго труби.

ЈАНКО СИРОТАН

Никад он пре не осети такав бол. Тада, седећи крај болесничине постеље у њеној сиромашкој собици, пуној грознице и задаха лекова, он би се ужасавао и сав се стресао од неког нејасног страха при самој помисли: Шта би он радио кад би она умрла? И, док је напољу Дрина, жута као иловача, надлазила и срдито ударала о слабашки насип претећи да поплави касабу, а свет пртио децу и имање и бежао у брда, – њему се приказивао као ружан сан живот пуст, живот без радовања, без потребе и без сласти напорног рада... И то управо онда кад је и он требао да дане душом као остали људи. Јер, цео свој живот он је осећао као неку казну коју он није ничим заслужио.

Није му било ни шест година кад са обрео у касаби, у некој капији, сав замазан, у дугачкој сеоској кошуљи, без гаћа и у неком подераном гуњчету. Мати, нека анатемисана сељанка родила га што се бојала греха ако га удави у утроби, мучила се с њим пет година, пет дугих година срамоћења и понижавања, док је нису истерали и из куће и из села па пошла у град за хлебом, довела га дотле и пала. Нашли их касно у ноћ људи: њу укочену, њега са главицом у још топлим мајчиним недрима. Тада га као сироче узела Баба Стана, некад чувена проводацика, она од које нико није умео лепше да успије уснама ни да отаре палцем и кажипрстом крајеве уста. Сажалило јој се нешто.

Али, не прође ни пуна година и она умре. Мали Јанко само се чудило и плакао. Сад је још боље знао шта је то смрт, а шта живот. Тако он оста опет на улици, већ израстао »као из воде«, развијен и космат, са крупним, плавим очима. Први дан он проведе крај Дрине, нетремице гледајући како отиче вода. На вече дуго плакаше док не заспа, шћућурен под неким кровом. Сутрадан је ходио улицама страшив и невер-

љив као курјаче и застајао посматрајући куће и чудећи се свему. По први пут зародила се тако у њему чежња и његов је мозак почео да замишља како газдинској деци (како је он називао сву осталу децу којима се зна отац, а којима је мајка жива), мора да је добро и како се она не морају низашта бринути кад имају онако лепе куће...

– Еј, ти мали, куд си се забленуо толико? – тргао га је тада неки глас.

Он поцрвенео и само слегао раменима.

– Чији си ти?

– Не знам.

– Како, болан не био да не знаш; а како се зовеш?

– Јанко.

– Презиме?

– Не знам.

– О, о, па то си ти неки сиротан, – сажалевала жена сироче које не зна ни чије је, ни како се презива. После га посла да јој донесе канту воде и дала му за то комад хлеба. Тако је он постао и остао сиротан, Јанко Сиротан, и тако је почео да заслужује насушни хлеб.

За спавање пронађе неку напуштenu кућу или боље рећи њен кров који је једини, кад су се зидови срушили, остао читав и на земљи. Кад би некоме затребала нека послуга, звали су њега: »Хајде, Јанко, нацепај ми дрва«. – »Дедер, жив био, опери ми ово суђе«. – Или: »Тркни-де за час на воду«. – »Причувај ми дете док се ја не вратим«, и тако даље. Он је био за све. Радио је марљиво и савесно, тако да је сваки жив био с њим задовољан. Роптао на глас није никада. Могло се чинити с њим шта се хтело. Он само подигне своје плаве очи и зачуђено погледа у човека.

У дечијој игри морао је увек да буде онај слабији. Ако се игра »Жандара и лопова« – он је лопов. Ако се играју »Коња и јахача« – он је коњ, друго дете јахач. Лепо га зауздају, у уста му ставе брњицу па га мамузају, а он само њишти. Нове канције или сабље прокушавале се прво на Јанку. Деца су стога узимала маха па му забадала и иглу у дебело месо, само да виде шта ће он и како то изгледа кад се неко бо-

де; или би му потпалили оно гуњче што га је са села донео – а он би само стискао зубе од срамоте и од бола и гледао некако молећиво својим крупним, плавим очима.

Горчина се почела тако увлачити у Сиротанову душу. Склањао се за то што је више могао. Највише је волео ноћ и њу је са радощћу ишчекивао, само да може да буде сам. Тада би легао на своју постељу од дасака и дуго зурио у ноћ, радознано пратећи треперење и издуживање светла што га је месец пропуштао кроз пукотине његове куће и слушајући до касно у ноћ зрикање попца. У мраку се свлачио, у мраку је легао јер није имао свеће. Чим сване, одлази у град чекајући да га неко зовне или да га сколе деца.

О празницима му бивало најтеже. Увек у гуњчету, он је, посматрао лепо обучену и умивену децу и имао једну једину жељу – да буде као и они. А кад те јесени отпоче школа, он оде учитељу скрушен и скроман и врати се први пут весео. Постао је ђак и тиме донекле раван осталој деци; тада је већ почео сањати о лепшем животу. Бистар, Јанко је био пример и у владању и учењу. У другом разреду учитељ га је већ водио у четврти да пише на табли кредом и да чита наглас – да остали чују како се чита, и давао му да у цркви поје антифоне и чита апостоле.

Ван школе бивао је опет Сиротан.

Једнога дана, у игри, удари неко дете каменом у главу Перкана, синчића мајстора Ђокице код кога је Јанко често послуживао. Кад га крвавог донесоше кући, он оптужи Јанка који, ни крив ни дужан, извуче батине и сутрадаи не може да оде у школу. Једном, опет, у кући господин-Јоце нестало некаквих новаца. Како је Јанко управо у то време цепао дрва, сумња паде на њега. Узалуд сва оправдања и заклетве – он опет би бијен. Али што га је највише болело – више но што су га деца мучила, – то је што би сваком оваквом приликом, кад се није могао пронаћи кривац било у крађи, било у свађи, он био крив. Једном приликом зван је и пред попа за то што је, тобоже, псовао, он који никад није изустио погрдне речи. Али му најтеже паде и учини прелом у његовом животу кад га и учитељ обеди. Било је то овако.

После једне дечје туче, вођене по правилима која важе и у правим ратовима, допане учитељу шака једини ратни трофеј – рог, којим се свирао знак за јуриш. За опомену, тај рог би постављен на јадан орман у школском ходнику одакле га, на несрећу Јанкову, једнога дана нешта. Учитаљ са тада прisetи да ја једном приметио Сиротана како жељно пиљи у онај рог и сутрадан, улазећи у разред, Јанко примети да сва даца нешто гледају у, њега. Обазре се на учитеља од кога је, однекуд, једино очекивао лепу реч, и виде како је он зашкључио очима и мотри га испитивачки (као прави детектив). Дете се збунује и претрну, а кад спази на табли своју кратку слику како се у гуњчету прикрада орману и диже рог, Јанко клону.

– Нисам ја, господине учитељу, Бога ми. Нисам, иконе ми. Нисам љубим ти руке – и тада га глас издаде. Сузе му навреше на очи и он прилеће учитељу и обгрли му колена, па јаукну:

– Помагај, господине, нисам ја.

– Признај, па ти нећу ништа, одговори учитељ.

– Не могу кад нисам, слатки господине. Ти си ми и отац и мајка, спасавај, молим ти се ко Богу.

– Ко ти је отац и мајка, а? – запита учитељ.

– Ти, господине, мени кукавцу.

– Одмах да си ућутао. Ја сам отац и мајка само доброј деци, деци која не краду, деци која...

И тада, кад учитаљ пружи прст у њега и поче објашњавати деци како не ваља красти, у њему нешта пуче и сва понижења искрснуше му у роју пред очи. Сва мржња, годинама нагомилавана изби одједном, у ушима му поче нешта да зучи; пред очима му титрали неки светлаци и он, ни сам не знајући шта ради и куда ће то одвести, подиже књиге и тресну их пут учитеља.

Истог дана, онако снажан, и за читву главу виши од својих вршњака, ухвати неко дете које се по обичају хтело да нашали с њим, и испребија га. Кад дођоше браћа дететова, он их засу камењем и поразбија прозоре на некој кући. Одлежа и у затвору а кад изиђе он, и где нема повода, тражи

свађу. Купи однекле ножић и чим му нешто није право, он налети. Још кад се увери да га се свет почео прибојавати, он се још више осили. Мржња је била на њега и кад би ко хтео да му се приближи он само процеди:

– Гони, кад ти кажем. Сви сте ви једнаки, лопови једни!

И што старији, све гори. Неће ни да ради. Набави удице па пеца рибе по вас дан. А кад огладни, дође на пекару и тобоже лепо моли:

– Да ми дадеш ову лепињицу на вересију до сутра. И док се пекар маша, он је већ узео цео хлеб. Кад оде, пекар диги руке.

– Носи се, бедо – пропашће, задовољан што га се отресао и одобровољио према себи.

У игри само ако неко викне: »Ето Сиротана!«, сва деца бледе и беже, вратоломније но пред полицајцима. Ако је игра у орахе или у паре, он се само сагне и покупи што нађе па, ако је добре воље, он продужи пут, а ако није – он их још и истуче. Не поздравља никога, а учитељ му се склања да га не сретне и сваки пут, кад нема Јанка, понавља:

– Ето, јесам ли имао право?

А Јанко је растао скупа са својом мржњом, усамљен, препуштен сам себи и све дивљији. И Бог зна докле би тако дотерао да се не догоди нешто што промени његов живот.

Те вечври он по обичају скрену на чесму где су момци и девојке нашли згодно место да се састају и проашикују, – опет са жељом да изазове неку свађу. Би му жао кад спази само неку непознату женску прилику. Ипак јој се приближи и дрско унесе у очи – па застаде. Први пут он устукну и назва Бога. Збуњен као никад, он је пусти да мирно прође и истом му после би криво. Те ноћи њега почеше да милују два ока. Те ноћи Јанко Сиротан једва заспа са жељом да што пре сване.

*

Упознали су се сутрадан. Он је зауставио на путу и назвао јој Бога. Она му отпоздрвила и стидљиво застала.

– Познаш ли ти мене?

– Ја јок, једва одговорила она.

– Е, ако не знаш, знај: Ја сам онај Јанко Сиротан кога нико не воли и за кога сви кажу да је уколојица, лопов, ленштина; онај којим мајке страше децу.

– Може бити; чула сам и ја чим сам дошла, али нисам видела.

– А кад би видела?

– Свеједно.

– Како то свеједно? Би ли ме се онда и ти бојала.

– Ја јок!

– А зашто?

– Не знам? – и она побегла не обзирући се.

А он дуго остао непомичан. Осећао се однекуд као да је био слеп па прогледао, или као да се поново родио. Онако ведром и расположеном цео свет му се указивао некако другачијим, милијим. Запевао би готово. Са сваким би се поздрављао и поразговарао, да га свет није избегавао. Тај дан лутао је изван вароши, а већ сутрадан они који су га сретали, изненађивали се и помало се чудили.

– А ја, дабогда на добро; и докле ли ће само? – вртили људи сумњиво главом.

Јанко се није ни на кога базирао. Зором би одлазио у рибу, а пред вече се враћао у град, распродао би рибу, купио сира и хлеба, сусрео се са Милевом и после одлазио кући. Тако, из дана у дан, док не набави мрежу, па одмах и чамац. Кад набави момке, он њима предаде риболов, а сам се баци на трговину. Засретао је сељаке и откупљивао све што су имали, па после продавао у граду по скупље паре.

Радио јо као кртица. Дизао се зором, легао чим ноћ падне. Штедео је од уста и слагао пару на пару. Сем пословних ствари, разговарао је само са Милевом. Њој је поворавао све. Она је јадина била упућена у сво његово послове, у све његово намере и тајне. И бивао је безмерно срећан кад би га она похвалила:

– Знала сам ја то. Дотераћеш ти, акобогда, далеко – он би се осећао храбријим и са више воље бацио се на посао, предбацујући себи да не ради довољно.

Чудио се свет, али остајао једнак према њему као и пре. Покушавали су да га увреде или ражљуте, али он је остајао на око неосетљив. Догађало се да их је и изненађивао. Једном је за опкладу, босоног и гологлав протрчао чаршију, вичући сам соби: »У-ха!« Примео је опкладу, ставио новац у џеп и само их препречио очима:

– Желећте ви и хлеба!

Кад је купио прву кућу, свет се тргао и почео га поздрављати са Газда Јанко. Иза леђа су га и даље сви називали Сиротаном. Није му било криво кад га се тако називало и пред њим. Радо је давао позајмице јер је волео да му свет дугује. Нарочито ја био предусретљив према онима који су важили као газде и код којих је он некад радио за кору хлеба. И, као што је некад осаћао задовољство ради страха што су га деца имала због његове снаге и укољиштва, тамо је и сада осаћао задовољство што су они, који га некад нису хтели ни да погледају, обилазили га, молили и зависили од њега. (Осаћао ја задовољство, а само је Милеви признавао да га боли што га свет не цени као себи равна, него га са боји ради његовог новца.) Признанице би пробирао увече као највеће благо.

– Купили се, легли се, пилићи моји! Овако треба с људима, јакако. Сад ја вас имам у рукама. Ја, ја, Јанко Сиротан; онај гољо сељачки. И кад му неко дође да врати новац, он одбија:

– ‘Ајде, Бога ти, што си похитао. Имам ја колико ми треба. Верујем ја теби, ако хоћеш, још толико. И одмах вади кесу.

Сва уважавања и знаке поштовања од људи, одбијао је. Остао је повучен и само је задуживао свет. Ништа се није могло од њега купити. Знало се већ: Ако је неко имао нешто да прода, ишао је прво Јанку. Тешка срца, али је ишао. А Јанко је дочекивао свакога лепо, само му се из очију, којима је увек право гледао, могло читати нешто тврдо, нешто од чега је човека хватао страх. Познавао је он људе добро и знао је шта коме треба. Напипа који су непријатељи па једног, обично слабијег, уаме у заштиту и помаже га да овај не

обори оног првог. После он с њим једним лако сврши. Знао је то свет и већ почео да верује, да је нечастиви с њим и да му за то све ђаволски полази за руком. А после је почео да купује и душе. Веселила га та игра и радовало га како се људи могу да купе. Било је ту жеђи за осветом, жеље да понижи тај свет који је некад њега понижавао – и његово тело и његову душу. Бирали су га добровољно тамо где је он хтео. Једна његова реч била је довољна! А њему никад није било доста – љубав у њему је била утрнула.

И управо кад је мислио да је време да и он ступи у живот љубави, кад се спремао за брак, Милева леже у постељу. Он изгуби и занемари све послове. Позивао је лекаре и није жалио новца.

– Спасите њу, имаће ћу вам дати, – говорио је он сваком новом леиару.

Те вечери имало је да се реши: живот или смрт. Свитања ће да одлучи. Обнемогао, он је седео крај болесничине постеле, спреман на најгоре. Прелазећи у мислима цео живот, он се сећао Милеве и првог сусрета с њом кад је као сироче истом дошла са села. Сећао се њене вере у њега, вере која је била једина. Кад би и ње нестало, ни од њега не би ништа остало. Он би био онај исти Јанко Сиротан какав је био пре сусрета с њом. И шта би вредео живот без ње, без љубави, без вере?

Напољу је беснела олуја а Дрина хучала и надолазила. Под навалом валова, насип је попуштао и људи су беспомоћно дизали руке у вис и дозивали бога у помоч. Што се могло, они су на брзу руку уклонили, очекујући са стрепњом кад ће наићи неки јачи вал који ће им разрушити куће, уништити летину, имање. Све је, безглаво, јурило некуда и враћало се на иста места. Дозивало се и клело. Само су неки одважнији догонили бурад, вреће пунили песком и подупирали насип...

Јанко се није ни макао. »Све се то, мислио је, може купити, набавити; све се то може на неки начин накнадити. Али ово... и он поново застрепа. Понекад само погледао би кроз прозор и зачудио се зашто се свет толико мучи и страхује ра-

ди неколико кућа и једног обичног насипа. Онда би се опет враћао болесници и дуго, дуго гледао њено бледо, измучено лице и модре, испуцале усне. Чинило му се да је та болест неки његов невидљиви непријатељ кога он још није победио. Ево, он се сад хрве с њим. Ко победи, победио је за цео век. Живот или смрт.

Споља се чуло запомагање. Ветар је тресао прозоре и ретке капљице ударале су тврдо о стакла. Дрина је потмуло тутњала. Само је однекле у соби тукао часовник, равномерно као да граду не прети опасност од поплаве, а Јанку као да са не ради о животу или смрти: Так-тики-тики-так...

А кад пред зору болесница поче да дише убрзаније па одмах затим потону у сан, лекари га силом изгураше из соба.

– Спасена је – рекоше му. Он истрча напоље, преображен, нао некад кад ју је први пут срео и, безмерно срећан, он само диже руке небу и у знак захвалности крикну :

– О !... оо... ооох...

Из близине, са Дрине, одговорише очајнички крици. Он се прену и погледа према реци. Затим, не премишљајући, он јурну, и за час се нађе код највеће гомиле. Престрављени и малаксали људи су били напустили сваку наду и посао, немоћио очекујући последњи ударац.

Јанко се проби кроз гомилу и приђе насипу на оном месту где је кроз пукотину шибао млаз воде који је бивао све већи, па онда заповеднички викну:

– Шта је, шта сте стали? Бурад, вреће, кочеве – брже додаји. Напред. Не сметај једно другом! – Поведена, гомила се крену. Руке почеше брзо додавати што се тражило. Јанко стојаше на врху насипа светао и снажан као цин и у знак коначног измирења, он заповедаше а свет се послушно креташе како је он одређивао.

– Ланце, брже!

– Нема их.

– Има у мом дућану!

– Затворен је.

– Развали врата. Брже. Ти тамо ћускију. Вреће!

Јанков глас бивао је звучнији, јачи. Гомила опијена неком новом вером све се живље гибала. Насип расте а Јанко стоји на врху, гологлав, засуканих рукава и ради. Још мало па ће вода бити побеђена. Ако се још успе да се пободу коци који ће држати бране, спасење је сигурно. Треба само храбрости.

Дрхте слабашка срца. Све су очи упрте у Јанка и у онај отвор у насипу. Јанко прихвати последњи гвозден колац, опорачи насип и заману ћускијом.

Свет стао и не дише. Прати борбу између две снаге. Још само један вешт, снажан замах и гвожђе оста чврсто пободено. Свет одахну а Јанко, повучен, зањиха се изненада и не одржа се на ногама. Само што бућну. Неколико клобука изби на површину и распрсну се. Огроман вал протутња. Хуху-ух... Победили смо!

Свет још стоји. Чека кад ће Јанко да се помоли из воде. А Дрина бесно јури; само негде кркоре вирови и потмуло заклокоће корито. Свиће. Јесења кишица почиње да ромиња а људи занемели као омађијани, стоје гологлави и још зуре у оно место где се родио онај замах што је донео спас и однео Јанка. Док ће неко:

- А онај баш оде...
- Оде, поновише гласови.
- Оде, Бог да га прости.

И људи се почеше крстити и разилазити.

СА ОБАЛА ВЕЧНО КРИВЕ ДРИНЕ

(Марко Марковић, *Крива Дрина*,?,1935)

Када се у ризници српске књижевности сусретнемо са прозом мање познатих писаца и већ при површном читању уочимо квалитете које смо навикли да срећемо код великих приповедача, увиђамо колико су путеви књижевности неизвесни и не једнако свакоме наклоњени. Збирка прича Марка Марковића, *Крива Дрина*, објављена 1935. године указује се као острво међуратне књижевности на које се ваља искрцати и истражити његова блага скривена иза шеснаест прича.

Да бисмо што детаљније сагледали вредности Марковићеве књиге, неопходно је успоставити његово име унутар контекста тада актуелних приповедача и књижевне поетике. Водећа имена српске књижевности формирана су у авангардним покретима, те су се након њиховог распада указивала као оригиналне стваралачке појаве. Како су се револуционарне страсти у књижевности смиривале, а борбени поклици против традиционалних форми и поступака постајали све тиши, тако је и проза српске књижевности лагано заплвила токовима који ће одликовати модерну, послератну прозу. У том контексту не можемо обићи ни Црњанског ни Андрића, нити неке од доминантних одлика њихове поетике и осећања света исказаног у књижевним делима. Не спомињемо случајно баш ова два писца, јер Марко Марковић збирком *Крива Дрина* пред читаоце иступа као аутор који има додирних тачака са оба наведена великана, а са друге стране негује особену поетику.

У свакој причи Марковићеве збирке испод прозног ткања налик реалистичком, смиреног и расплинутог, својственог приповеци, или пак новелистички интониране атмосфере са драматичним тоновима и наговештајима, на многим мести-

ма проналазимо одлике модерног приповедања, и то понајвише у осећању света које приповедач настоји да нам пренесе. Каткад се то осети и у стидљивим, индиректним нарративним коментарима који се тичу пребацивања одговорности за истинитост приче са плећа наратора на сведочења других или на текстове чији дискурси не допуштају сумњу у истинитост. Ипак, споља гледано, Марковић не иступа много из традиционалне форме коју је донела обнова реализма тридесетих година.

Тематски, ова се проза креће око неколико доминантних центара. Један је рат, који само у две приповетке осветљава изблиза, а понајвише о њему говори из перспективе која најбоље осликава промене које он доноси, као и раскид са старим временима и системом вредности за њих карактеристичним. У другим причама наилазимо на занимљиве судбине појединаца које су умногоме одређене социјалним околностима, односом појединца и колектива, али и карактером који је тој индивидуи својствен и његовим психолошким склопом као значајним елементом усмеравања догађаја. У позадини нарације осећа се струјање нових светоназора који су каткад последица слома старог света у ратном вихору, а каткад неминовност промена у односу на традицију. Трећа тематска преокупација је она која у фокус узима појединца различитог од масе кроз коју се креће. Пошто није њен део, она се увек показује као његов непријатељ и као сурово постојање које ће условити његову трагичност, немоћ или пропаст.

Приче *Криве Дрине* углавном су регионализоване и сведене на простор крај Дрине у Босни. Овакав поступак су неки критичари видели као Марковићев недостатак, међутим, када се урони у подтекст збирке проналази се мноштво поетичких одлика које указују управо на вредности ове прозе у једном ширем контексту. Не заборавимо да је Иво Андрић своја најуспелија приповедачка остварења такође везивао за простор босанске касабе и предео крај Дрине. У томе не може бити мањкавости, јер у обојице налазимо тумачења света у универзалнијем кључу, а са друге стране то постају све-

дочанства о посебном менталитету каква смо сретали код многих других писаца, као што је, на пример, Вељко Петровић. Тридесетих година, како нам је познато, након проглашења слома модернизма јавља се тенденција везивања прозе за завичајно тло у реалистичком маниру. Умногome одређен таквим струјањима у писаној речи, Марковић је ипак пронашао свој пут оригиналности и, за разлику од многих других, није се укотвио у пуком реанимирању реалистичких тенденција. Ту је паралела између њега и Андрића можда и најснажнија, а начине на које је то остваривао већ смо поминули.

У више прича Марковић симболично наговештава смрт старих времена, света јунака, хуманости, моралности и честољубља. „На боку“ је први наслов збирке који упућује на поремећај равнотеже изазван продором механицистичких и дехуманизованих појава новог, послератног времена. Идлични предели кроз које се простире миран и пун задовољства живот човека који пола века превози колима и коњима путнике на истој релацији, како нарација буде одмицала, попримаће изразе црних слутњи и наговештаја несреће. И док очекује да му се син врати из рата, кочијаш, као представник старог света у ком је радост ницала из преданости послу, часном обављању дужности и осећању корисности за ширу заједницу, наједном доживљава суочење са сопственом сувишношћу. Дехуманизација оличена у појави аутомобила као превозног средства наједном брише сав његов идентитет. Стопљеност човекове душе и природе наставља се у наглој смени идиле неком злослутном атмосфером, да би она кулминирала у смрти кочијаша. Аутомобилом који га је усмртио управљао је његов син. А да све буде још трагичније, стари ће постати и први путник ког ће аутомобил превести, додуше у дрвеном сандуку.

Смрт кочијаша симболично упућује на смрт старих времена. Колико год ново време које наступа има своје позитивне стране, и то углавном за младе нараштаје, толико је и деструктивно спрема старог и спрема свих оних који му припадају. Из сличне перспективе можемо разумети и смрт Јан-

ка Сиротана из истоимене приповетке. Подигавши се као феникс из пепела безимености, напуштености и беде, он ће стасати у угледног мештана чувеног по вредноћи, поштењу и моралу, али како те категорије дехуманизовани нови свет не признаје, и како у њему одистински јунаци не могу опстати, Јанко ће страдати у покушају да одбрани насеље од водене дринске стихије. Издвојивши се ту по храбрости, снази и спретности, он се сасвим поклапа са оним што су до тада представљали епски јунаци. Неодрживи у новом свету, морају доживети пораз. Зато се баш Јанко међу гомилом света нашао у набујалој матици из које није било повратка.

Сувишних људи је све више како модерна времена оставаљају трага на схватањима, образовању и васпитању нових нараштаја. Приповетка „Чајо“ у центру интересовања има човека који је задужен да организује свадбена веселја и управља њиховом атмосфером. Иако је стекао богатство, он се није ослободио потребе да настави посао и даље, мада му се син, школован у свету и супротстављен том његовом позиву, најпре стидљиво, а онда и директно замера. Стид који осећа због очевог позива брише све границе поштовања, чак прераста у грубост, што је било незамисливо у некадашњој патријархалној заједници. Међутим, човек се својим унутрашњим поривима никада не може супротставити, ма колико свесно то желео. Преузимајући улогу чаје на свадби сопственог сина, наш јунак показује сву своју комичност и неприродност подстакнут ужасом због сопственог положаја и немоћи.

На начин примерен модерној прози која осликава сукоб појединца и масе, у причи „Црна стена“ сусрећемо судију који најбољем пријатељу изриче смртну пресуду и сада се ретроспективно осврће на страхоту тог свог поступка, без обзира што је на то био приморан. Он је оличење гласа разума који увиђа да власт нових времена приморава човека да постане хладна, прорачуната, послушна бездушна појава која ће се покоравати систему и слепо следи наређења. Буђење човечности у њему, осећања кривице и кајања узрокује и његову смрт, јер пијана маса којој он исказује своје

мисли и душевни потрес не даје никакве знаке разумевања нити утехе. Чин покајања делује сасвим бесмислен и непотребан, а човек ослоњен на хумане вредности може изабрати само самоубиство као излаз из ситуације у коју је доспео.

Сличну тематизацију сукоба масе и појединца проналазимо у приповеци „Ктитори и приложници“. Када маса искористи квалитете појединца да задовољи своје потребе и изнуди сопствену корист, она тог истог појединца, који је у овом случају човечан, моралан и од речи, оставља самог и доводи га у опасност да буде кажњен. Ова је прича занимљива и по томе што се питање човечности не односи само на владајућу турску силу, већ и на староседеоце око Дрине. Феномен масе тиме бива подигнут у ванвремену и ванисторијску димензију и казује много више.

За разлику од приповедака у којима је нарација широка, расплунута, са мноштвом споредних мотива који се развијају у додатним равнима, постоје и текстови који имају наглашен новелистички карактер. Најупечатљивији су они који дају непосредан доживљај рата, атмосферу блиског присуства смрти и психолошки портрет јунака у преломним животним ситуацијама. У тим нарацијама Марковић је веома близак Црњанском. Галицијски фронт, киша, блато, мирис крви, смрти, бескрајан марш и људска унутрашња борба да се издржи и истраје слике су као оне у „Дневнику о Чарнојевићу“ или „Сеобама“. У тим апокалиптичним амбијентима ток свести јунака избија у први план, чак и када дескрипција простора нарасте до те мере да прекрије све друге аспекте приче. Јер, и тај предео није ништа друго до атмосфера јунакове душе и његових мисли. И сама реченица Марковића постаје другачија, некако узнемирана, више лирска, осетљива.

Прича којом се збирка завршава је „Прича за Богдана, мога ратног друга“. Занимљива је из више аспеката. Најпре, у њој се јавља мотив моста, опсесиван мотив Андрића. У овом случају реч је о мосту чија белина не извире из камена, већ из костију оних који су дали животе у борби, како за њихово време, тако и у борби за добробит времена која до-

лазе. У дугом пасажу у ком преминули Богдан у свести нашег јунака држи монолог о значају мостова и њиховим функцијама, пратимо мисли налик Андрићевим и ништа мање одушевљење, али је порука те приче снажнија. Она директно упућује да на Дрини тај мост може да симболизује смрт, много смрти које су биле нужан предуслов новог и другачијег живота. А да ли тај нови живот уме да препозна залог прошлости? Судаћи према јунаку који се враћа из света у завичај да би схватио да након рата више ништа није исто и да му чак и речи недостају да оживи стара времена, симболизована у лику слепе Богданове мајке на коју су сви заборавили, нови нараштаји не могу разумети ни прошлост, ни њене жртве, нити завичај могу доживети на традиционалан начин.

Одласком младића из завичаја у рано јутро завршава се и нарација Марка Марковића о људима у околини Дрине. О временима под Турцима, под Аустријом и након тога. Свет се окреће новим вредностима и новим интересовањима. Онај стари може да опстане још само у причи, посредством моћи речи да чувају сећање.

У АГОНИЈИ

Пао си на улици једнога јутра. Недалеко од Опере. Како је хладан био бетон! Кад су те донели амо ниси знао.

Сећаш се само да си сат раније изашао из свог хотела, негде око Сен-Мишела. Крај тебе је корачало девојче са којим си се сусрео једног вечера на углу булевара – твоја мала, плава, једина пријатељица. Био си весео и ако си осећао болове у глави.

Лутајући по улицама, дугим, једноликим, бесконачним, упали сте у неку катедралу. Чули сте звона – сочни и топли звук неке далеке и недостижне лепоте. Али она се смејала пред Богородицом, под којом је клечао један војник.

У томе празном и свечаном мраку, причао си јој о једном свитању, после ноћи пуне муња и тајанствених одбљесака, далеко одавде у Ломбардијској равници, док су многобројна удаљена звона будила успаване неранцине вртове и отвара-ла црне шалоне на малим вилама са равним кровом.

И у њеним тамним, мишјим очима било је мало туге.

Ишли сте даље и смејали се успут једном пијаном господину са цилиндером на темену, кога је водио за руку црнац у црвеној ливреји. Господин је вукао за собом по калдрми увели букет ружа.

Затим сте кикоћући се грицкали печене кромпире, купљене у фишеку од хартије, и слушали пред неком стари-нарницом, на грамофону Моцартова ћеретања. Његове ноте – одјек вечите и безбрижне младости, дивљачки утиснуте у тај црни лак – стајали су на сточићу заједно са старим лулама и албумима порнографских слика.

Ишли сте даље. Испод руке. Њене ципелице нису више биле нове, али у теби је певало нешто. Па ипак, један час доцније, у души ти је био неки мрак и нешто тако тужно, као

њискање претовареног коња кога је његов господар немило-срдно тукао бичем по невиним, ропским очима. Ивице ваших рукава биле су искрзане, али њена рука у твојем џепу тако топла. Плаво дете дрхтало је као заостали лист у новембру на липи поред Сене.

Пољубили сте се негде око „Прентана“. Она је журила на неки састанак. Један стари господин чекао ју је. Ђелав, ожењен, син му у дипломацији – брбљала ти је она. У њеним очима као да је био одблесак неке тамне, неразговорне освете.

Затим сте се растали. И ти си продужио сам, поред празних канти за сметлиште, које су стајале дуж кућа, са обе стране улице. Гојазни вратари са прљавим бакенбартима, зачишћавали су метлама тротоар, и гонили облаке прашине на тебе.

Изашао си на трг Опере. У вртлогу света који се ковитлао, змијугао, лактујући се и гурајући, осетио си поново тешку несвестицу, – тренутак када се у уморним очима све слива у неку неодређену, магловиту масу сиве боје, а у уху све спаја у шум као шкргут зуба.

Па ипак, још си опажао око себе кретање трамваја, кола, аутомобила, и бескрајне поворке камиона у којој су певали војници и махали заставама. Један је трамвај звонио бесно, неко ударено дете плакало је иза тебе.

Сећаш се још само да си прешао преко улице. Жандарм са угла као да се нешто љутио на тебе, и махао палицом. Затим си пришао степеницама саме Опере, помиловао дланом бисту од белог мрамора, и нагло не мислећи ништа клекнуо и пољубио басемак. Зашто си то учинио? Ко би то знао. Зар се за све учињено има разлога?

Неко се нагао над тобом у томе тренутку. Нека нафрака-на дама у жутоме крзну и једна црна крагна са сјајном, блиставом плакетом на њој. Само проститутка и жандарм обратише пажњу на тебе, и као да је тога тренутка грануло неко пламено, блиставо сунце са те жандармске плакете, и учинило да у часу ослепиш.

Од куда тај изненадни мрак? Јадне твоје очи...

Био си понова негде у предграђу Митровице, Пећи, Приштине. Ах, све је то било исто. Крај неког напуштеног војног логора, у сенци неке цамије проваљеног тулбета и крњег минарета.

Ту си у сред блата, отпадака, вашљиве сламе, стрвина, трулежа видео мршаваг и нечистог младића где глође једну кост.

Било је хладно и киша је падала.

Пришао си му и погледао га. У његовим зеницама познао си некадањег дечака са Калемегдана, где је у плишаним „матроским“ – онда у моди – хаљинама долазио са гувернантом у шетњу.

Затим ти се учинило као да си још у Скадру, и да стојиш пред заборављеном рекламом неког талијанског вина, у излогу ресторације, у којој није било ничег више за продају.

Та је реклама представљала једног ђавола коме пламен избија из утробе и уста. Можда је она била и друкчија, али таква је остала у твојој свести...

И то као да те је потсетило на нешто у теби. На оно старо, тешко осећање глади, оне копрене сиве, жуте, пепељаве, бескрајно једнолике и одвратне боје, која се јавља ноћу, дубоко под трепавицама чим их човек уморне спусти, и која мучи душу и гони човека да остаје будан, отворених очију до белог трака зоре, када се јавља онај оштри као арнаутски нож – луди умор!

Па онда си чуо мало кикота, ни сам ниси знао одакле. И видео песковиту обалу са суморним видицима, жабокречину у шибљаку и високе стене у којима се гује легу. Сећаш се да си тада пришао једном Робинзону са војничком капом, који да је имао пун стомак, имао би осмех сатира под неуређеном, риђом брадом:

– Где ти је брат, Миле?

А он, полубосих ногу, заривених у топли песак и грицкајући комад шећера, одговорио је гласом пуним значаја:

– У Орлеану!

Ах, да... Тада си се сетио да постоји тамо негде.. негде у свету, свету срећном, некакав Орлеан у коме људи живе у сенкама старих катедрала и петокатница. Тамо пекарнице –

то је најважније било; не библиотеке, не музеји, не историјски замкови – пекарнице излажу своје румене хлебове и перече. И разумео си пун болног осмеха да је ђепенак переца потребнији човечанству од Гоје или Вато-а. Па и онај весели Балзак путовао је у поштанском кошу пољима око Орлеана, и миловао погледом класје жита које му се клањало. Класје жита – грех човечанства!

Понова је Моцарт додиривао дирке на староме клавсену, и његова напудрована перика нестајала је у сумраку неког давног дана, пуног пијанства и медених колача.

И теби се чинило да не престајеш да грицкаш црним зубима печене кромпире, купљене за два суа на углу неке улице.

Када си отворио очи био си овде, у постељи болнице „Шарите“, на којој су прозори високо горе, под таваницом, да се са узглавника види само парче сивога неба. Нека ти кажу, добри друже, зашто се из болница свих на свету, небо указује увек прљаво и мрачно?

У миру, хладном и пространом као пећска ледена висораван, мислиш на оно патинирано море кућа, које се шири иза ових прозора. Ах, кад би се могло успети уз овај бели, глатки болнички зид и погледати шумне улице, пуне залудног рада, глупе јурњаве, кад се све ипак завршава овим овде, у двојним редовима постеља, полумрачних и загушљивих болница, или тамо негде иза фортификација града, у баштама вештачког цвећа или добре божје траве.

Јутрос, док си спавао, био је овде неко. Оно мало, прљаво девојче. Као да те је разумело. Плакало је крај твоје постеље, док си ти јечао у сну. Оставило ти је пет франака под јастуком, а донело ти и јефтиних бонбона, али их је строга болничарка поделила војницима око тебе, и оставила ти празну кутију од шарене хартије... за успомену...

Већ два сата како твоје очи клизе по дворани. Твој сусед, неки весели Оверњан, прича ти о јутарњој црној кафи која је овде у болници изврсна, и о своме брату, који је „Тамо доле код вас“ на Оријенту, у неком селу турског имена, пуном

мазги и конзервираног меса. Не жали што му је брат тако далеко, има бар доброг дувана.

У одаји нису само војници. Тако твој други сусед, који има велику ватру, не буди се никако и у грозничавом сну не престано маше рукама као да диригује неким невидљивим оркестром, и још један старац преко пута.

А тога старца малочас су обишле две жене, мајка и кћи. Није им дао ни да говоре и ако су хтеле да га моле за нешто. Ишле су најзад из болничке дворане, утучене, оборених глава, не говорећи ни речи међу собом. За њима се још дуго чуо промукли глас старца који је лежао на постељи. Војници у постелама близу његове, слушали су те страшне речи. Оне су имале у себи неку очајну љутњу, и као неко проклињање, немоћни бес, беду и непојмљиву слабост. Старац се затим стишао. Ћутао је загледајући са горким осмехом на жутом, воштаном лицу, у своје дуге, кошчате и готово помодреле прсте. Нокти, повијени као канџе, одударали су својом тамном модрином од мрке, маљаве и изборане коже.

Долазио је и доктор. Млад, пун, лепо обријан, са насмејаним и мало уморним, неиспаваним очима. Колути под његовим паметним и пресићеним очима, као да су још носили у себи визије неког бучног „музик-хола“ и сејале око себе атмосферу просутог шампања и деколтованих жена. Под докторовим белим мантилом, испрсканим крвљу сигурно од неке малопређашње операције, видела се нова, плава, униформа од нежног сукна и нове, жуте, американске ципеле. Војници су доцније често, у оскудици теме за разговор, говорили важним и тајанственим гласом о тим ципелама, као о нечем врло лепом – најлепшем што знају и за њих готово недостижном. Доктор је расејано обилазио све постеле, вадећи из џепа на мантилу печено кестење и врускао их својим крупним белим зубима, најзад климнуо главом, осмехнуо се, и убрзо, још расејанији нестао из одаје, као да је журио негде и мислио о нечему далеко од свега овога.

За доктором је ишла гомила младих студената медицине, зализане косе, сањалачких очију и женских руку, који су са својим врелим и меким прстима испитивали било болесни-

ка. Сви су замаглили очима, кад су на старцу кога су обишле оне две жене, приметили да му се приближава крај. Па ипак за њима, војници су као у хору гневно прошаптали:

– Забушанти!

После одласка лекара и његове пратње, настао је опширни и гласни разговор. Псовка и смех. Један је у дну сале свирао на усној армуници. Неки су догегуцали до великог стола на средини, играли карата и свађали се. У једном тренутку, једна огромна људина, коме су недавно одсекли ногу, уштину болничарску-сељанку. Наивни врисак и смех за дуго је тресао високе прозоре.

Усред тога жагора стари поче да даје уплашене и изнемогле знаке војнику до себе. Овај му сажалјиво пружи чашу са водом. Стари збуњено прими чашу погледа у њу, и као да у њој виде своје позеленело лице и страшно утонуле очи, нагло испусти чашу на под, и његова глава пропаде у јастук.

И док су се војници умиривали за столом, (Еј, ви тамо куш, овде умире човек!), старчево је лице добијало тамно модру боју, боју влажне земље. Убрзо потом, старчеву су постељу оградили црним параваном и за њиме старца пресвукли. Затим су га изнели напоље.

Лагано граја је почела поново. Карте су опет трескале о сто, и војници још који пут уштинуше ону болничарку.

Али много раније но што је требао пасти сумрак, теби се поче чинити да се мрачи. Ти више ниси видео јасне линије око себе. Затим као неки вео да паде око тебе, па се само на махове цепао.

Час си се губио у неки тежак сан, час будио и превијао у боловима који као да нису више мучили само твоје тело, већ све око тебе, и да се од тога све грчило, и она мученичка лица у постељама – а нарочито старчево као да је још давало знаке војнику до себе, – и њихове беле болесничке постеље, и високи прозори, па чак и оне тако бледе ноћу, слабе сијалице...

У глави ти лупа нешто као чекић или као да монотона шеталица некаквог циновског сата куца, куца без престанка. И ти се питаш: Боже, шта је то? И дуго мислиш....

А оно у ствари није друго, тек сада увиђаш, до само тешко, мучно сећање на нешто што је прошло. Неки дубоки мир у часу још дубљег умора негде, тамо доле, на југу Француске, у оној другој болници, елегантној и чистој, али са небом кроз прозоре ренесанса, исто тако суморним као и овим овде. И ти уморан од Албаније лежиш у високој, нарочитој постељи. Жалиш она поља око Мораве, где си на песку некада играо дететом. Дивиш се војводи Мишићу! Пијеш млеко. И у дуге сутоне, док пред тобом за широким прозорима гасне кратки зимски дан, и планине Савоје тону у црвенкасти мрак који се лагано диже оздо са Ламартиновог језера, као каква наопако изврнута позоришна завеса, слушаш из далеких ходника песму калуђерица:

О света Маријо, услиши нас...

Отворио си поново очи. Доктор је још седео крај тебе и са осмехом на уснама, једном руком чинио покрете као да сече маказама по твоме телу, а пуним и млечним прстима друге руке лагано крцкао печено кестење.

Војник са суседне постеље устао је и стојећи у гаћама завијао цигару. Белгијанац са разлупаном лобањом смејао се безгласно, забачена потиљка и гледајући у сијалицу, која је и ако је још био дан, жмиркала под плафоном. А војни телеграфиста, још увек у грозници, откуцавао је у постељну ограду неуморно неке неразумљиве депеше.

ПРЕЧАНКА

Она као да је била из „прека“ и самим тим већ потпуно различита од нас, од мојих сестара и комшијских девојака њених година. Говорила је другачијим нагласком но ми, али који није био непријатан, чак некако мекши, звучнији и тужнији него наш, да смо се и ми, деца у кући, почели угледа-ти на њу и говорити као она.

Она је била стасита девојка, и ако не много развијена. Ње-на црна коса уплетена у кике, у то време у моди, падала јој је низ леђа и давала јој изглед сасвим младе девојке, тако младе да ми се често чинило да није ни дана старија од мене. Њено дугуљасто лице, с крупним младежом под доњом усном, било је оивичено једва видљивим праменовима бујне косе, које она никако није могла довести у ред. Мирне, суморне, тешке очи са дугим трепавицама биле су управљене увек преда се. Само када би се уплашила од нечега, нагло тргла из оног њеног веч-ног санарења, очи би јој блеснуле чудном ватром, да се убрзо опет умире, угасе, постану још тамније но пређе. Њене усне нису биле као у осталих девојака њених година. Видљиве мр-ке маље сенчиле су их озго. У крајевима усана увек невешто склопљеним, играо је осмејак који је дражио, пркосио и био крајња супротност изгледу очију. Образи су јој, као и врат и руке, били бледи, али пуни и топли. Њене руке, које су биле скривене лаким рукавима до лаката, својом облошћу и меком кожом, мамиле су ме да их често дохватим, стегнем и као у шали почнем вући; она би се тада отимала, одупирући се с му-ком о под врховима прстију у мајушним ципелама украшеним широким тракама; звала моје сестре да је одбране; љутила се вичући да јој досађујем. Али се ипак таква шала завршавала увек тиме, што би ме пољубила у образ, и ја отишао задово-љан и са осећањем да још имам у својим рукама меку и топлу пут њених руку.

Око врата носила је увек златан ланчић са скупоценом иконицом. Често, сећам се, разговарамо о свему, па и о нашим родитељима. Њена мајка као да је нешто раније умрла, а та је икона била успомена од ње. Тада би она, мала моја пријатељица, сузних очију целивала више пута иконицу, и опазивши да сам узбуђен, пружио је и мени да је и ја пољубим. Ланчић је био кратак, тако да сам се морао сасвим прибијати уз њу, својим грудима лако додиривати њене, и удишући дубоко мирис тога младог тела положити своје усне на још влажну плочицу од њених пољубаца.

Својим особеним нагласком, за којим сам почео лудовати, причала ми је она многе приче, које нико други у нашој кући није знао. И тако, дуго у ноћ, у разговору, остајали смо нас двоје. Слушајући је с пажњом, дубоко замишљен, старајући се да свему ономе што ми она „приповеда“ дам стварну представу у својој свести, и клизећи погледом по њеном лицу, ја сам мало по мало почео заборављати на оно што је она говорила, и само кружио погледом по њој, гутао је такву каква је тада била, да је никада више не заборавим.

Па тек кад изађемо на терасу! Док мирише расцветана липа доле, под нама у башти, и док кумова слама светлуца широким небом, и ми сви растурени у великим сламним наслоњачама по тераси уживамо сваки на свој начин: отац лагано пуши своју уобичајену цигарету; мајка кроз наочари испитује звездано небо; она, крај мене додирујући лагано жице на својој малој старинској и скупоценој харфи, пева песму, која је онда била у моди:

Бледи месец иза горе ...

Сећам се великог салона у нашој кући, увек вечером пуног гостију и рођака, док мајка или која од присутних девојака свира на клавиру. То је била пространа одаја, са два широка прозора која су гледала на улицу.

У салон се ступало на висока врата од стакла на коме је била изрезана ова слика: бос младић држи за руку девојче, у ставу као да ће полетети.

Кроз та врата ступало се у дуги ходник, у коме су била два стуба од абоноса носећи на себи две лепе статуе које су представљале црнкиње, чије ме напупеле груди и наге руке у то време још нису могле заносити. Са леве стране била су врата која воде у очев салон, „пушионицу“ са старим оружјем и миндерлуцима, више којих су висиле слике у скупоценим рамовима: Косовска вечера и Босанско робље. Ова је одаја била увек пуна дима, све ствари мирисале су на дуван, на пршуту која се мезетила, и на људе, трговце, који бавећи се дуго у својим магазима, носе вечито у своме оделу, готово у себи самима, мирис робе коју продају. Каква разлика од атмосфере у салону с клавиром, где је мајка обично прима-ла жене и младеж: мешавина свију парфима и даха од пудера, допуњавана мирисом цвећа кога је увек било у изобиљу.

Вечером све су одаје биле осветљене многим великим viseћим лампама, појачаване одблеском украса од кристала и многим огледалима. Весели звуци клавира, као да су допуњавали тај светлошћу засићени простор. Задовољни изглед жена у тоалетама отворене боје чинио је да се све, зрак и звук, стапао у једну хармоничну целину. Црна одела људи, који су нечујно промицали тамо амо по меким ћилимовима, изазивали су супротност свему сјају, да би га тиме још јаче истицали. И тада, кад би ја ступио у мајчину одају, да сам ближе клавиру, а и да би могао мирније све посматрати, повлачио сам се у угао на диван, и одатле кроз полуотворене трепавице, које су се саме склапале од пресићености утисака и бдења, пратио погледом све групе гостију, који су седели и живо говорили, као и оних који су играли на среди-ни, да се најзад у мојим очима све слије у изразиту статуу малога Амора под кудравом косом и са разапетим луком у руци; статуу која ме је пратила непрестано својим крупним очима са врха високе порцуланске пећи.

Око клавира било је сакупљено више гостију, који су певушећи пратили свирача. Неко би за час подигао толико свој глас у тренутку одушевљења, да би не само надвисио остале певач већ надјачао и саму свирку. Тада би за час престала игра, парови се заустављали и захорио се смех. Када би

се затим сви утишали, чуо се жагор из очеве одаје, и из тог удаљеног шума по неке речи које су одавале да се тамо говори о новцу, о трговини и политици. Тада би се нека старија жена подигла са свога места, остављајући тањирач у коме се још налазио комадић торте, и извињавајући се најближој околини да мора да обиђе мужа у салону „за пушење“, излазила шуштећи својом свиленом хаљином.

Често би тада, у томе већ позном тренутку, док су се може уморне трепавице полако склапале, звуци клавира захорили једном веселом аријом и слатке речи прелетеле преко усана младића и девојака, да се за тренутак предамном све мегњало несхватљивом брзином. Као да ме је та лака и пуна чари музика носила негде далеко, у неки чудни свет који нисам познавао до тада, а често ми се чинило као да сам већ био у њему, па тога тренутка поново се сећао њега и жалио за њим свом душом.

Као да сам разумевао те речи, знао њихов смисао који ми сам собом није говорио много, али ношен том аријом, у томе часу, оне су ми изгледале нарочите, очаране неком сиљном, готово божанском моћи коју нисам могао досегнути до краја. И тада сам стајао дуго тако, са душом опијеном и затворених очију, док ме мајка не би приметила у моме углу, прилазила ми брижно и тепала, чудећи се зашто сам плакао, јер је узглавник на коме је почивала моја глава, био сав заливен сузама.

Претоваривши ме најлепшим колачима, присутне девојке понеле би ме да ме положи у постељу.

У таком тренутку једнога се вечера у мени пробудило једно ново осећање, које ми је нагласило да не постоји само онај свет који је око мене, већ и читав један други, у мени, у мојој души. Могуће да то није било друго до снови и замишљање; па ипак, било је у томе сећању, које ме је почело мучити, нечега вишег, стварнијег, нечега што се није могло угушити, нечега без чега се, може бити, не би могло ни живети. У наивном додиру меких девојачких руку, које су ме носиле, осећао сам пријатну топлину, која је на мене чудновато утицала, да сам био приморан стезати жудно те много-

бројне руке, обле и беле као од слонове кости. Смех девојка које су ме ударале по рукама, као стидећи се моје слободе, али остављајући ме да их и даље додирујем, звонио је тоном који није био далеко од неког тихог, пригушеног бола. Њихове разнежене зенице уносиле су се у моје, нашто сам се ја плазио на њих, али да ипак не испуштам њихов поглед, мек и засенчен полузатвореним трепавицама.

И тада би се враћало у свест сећање на оно зимско предвечерје, када је јако зазвонило звонце на капији, и када сам потрчао да отворим велика врата на степеницама. По обичају подигао сам се на прсте да видим кроз стакло на вратима, ко је, и на моје велико изненађење, видео сам њу, пречанку, црнооко девојче, у скупоценој бундици и под лепом капом, која јој је скривала сву косу и више од пола лица. Својом пуном руком куцала је брзо у прозор, иза украса од гвожђа. Кад сам јој отворио врата, она ме је без устручавања загрлила и не погледавши ме више одскакутала уз степенице, скинула бундицу и капу, ушла у очев салон, и као већ навикла на људе, почела је слободно прилазити и здравити се са свима, да сам се морао дивити толикој њеној слободи и уместности.

Тај њен улазак у нашу кућу остао је у мојој свести дубоко урезан. И у том пријатном тренутку, док су ме девојке носиле кроз многе одаје и ходнике, ја сам га враћао у свести и вољно га задржавао у себи, исто онако као и мирис девојачких хаљина и њихових малих руку. И док су се звуци клавира и песме губили за вратницама кроз које су ме носили, ја сам тонуо у нешто велико и неизмерно, из кога би се будио тек позно сутра дан, бледа лица и мутних очију.

Али ње, пречанке, нестало је једнога дана. Нисам то ни приметио. Зашто, то данас не могу рећи. Без сумње да је било неких малих разлога. Сећам се данас, да сам се са њоме нашао још само једног вечера, у некој широкој улици, пуној дућана, и где је саобраћај био необично жив. Биће да је то било некако баш пред једном радњом дечијих играчака, а даље као да се продужавала нека кафана осветљена лампи-

онима, пред којом су седеле набељене жене, пиле ликер и изазивачки гледале на пролазнике. Сам сам ишао улицом, и ако сам тада био још мали.

Она ми је пришла брзо, додирнула ме руком и живо ми почела говорити, и то оним „њеним“ нагласком. Сећам се да сам је гледао не трепћући, и да сам осећао нарочиту пријатност, што су њене груди лако додиривале моје, и што је она, као случајно, у говору, стезала моју руку и уносила ми се у лице. Тада ми је њен младеж на бради, изгледао необично велики и мени близак, тако близак да сам га готово врховима усана могао дохватити.

Тога тренутка обузело ме је оно исто осећање слатке чежње, које нисам могао после себи да објасним. Јер чему све то, зар не? Па чак и она луда сета, пријатна сета, најлепша туга, када човек ужива у ономе што има, а у истом часу жали што ће то осећање убрзо изгубити.

Не сећам се више о чему смо могли говорити, али знам да сам је најзад повео негде, да јој покажем нешто што су сви знали и што није било вредно ни видети. Али она је хтела, и на све моје примедбе она је упорно тражила, помичући некако и брзо и чудновато оне две три једва видљиве боре око њених усана.

Пошли смо у разговор и весело у корак. Сада, истина, њена рука није више стезала моју, али је за то њен мали муф (била је, значи, зима) помиловао моје лице кад год би она узмахнула радосно рукама.

Ступили смо у једну попречну, пуну улицицу. Све неке високе грађевине са ниским и мрачним улазима и једноликим нивовима прозора, без иједног украса, без и једне светле мрље. А и сама калдрма од великих камених плоча, која је сигурно на дану имала боју маховине, сада је у ноћи изгледала као нека мрка, дубока, претећа вода.

Био је мрак и чинило ми се да цела улица спава. Само је нека старица с котарицом у руци и клопачући папучама прошла поред нас. После ње није било никог више. Ишли смо даље.

У ходу управих поглед на више. Над нама се видело нешто мало неба; познао сам га по једној усамљеној звезди која се лагано гасила.

Доцније, поглед ми привуче још једна светла тачка. Један осветљени прозор блистао је у висини, и као да се нека бела чипкана капица крила иза њега.

Не знам зашто, али све што ме је тога тренутка окружавало у овој пустој и мрачној улици, учини ми се да и не постоји, и да ја то у ствари и не видим око себе, већ као да сам само чуо о томе негде, у некој зимској причи, тихим гласом изговореној, неке исто тако мрачне ноћи, крај огња који се гаси.

У томе тренутку чу се њен глас.

– Ти се још сећаш дана када си ме први пут видео?

– Да, на капији наше куће, док си чекала да ти је отворим.

– И моје песме уз харфу, сећаш ли се, на месечини, оних ноћи када сам долазила код вас?

– Да.

– Тада си ти био мали. Али сад си, ето, већ читав човек. Истина, ти се још одеваш као дете, и очи су ти безазлене, али шта то мари кад су ти усне засењене већ видљивим маљама.

– Као и твоје, одговорио сам јој брзо.

– Ах, то је нешто сасвим друго – и она ме погледа оним њеним снажним, испитујућим погледом. То је нешто друго. Ја сам девојка.

– Девојка, имаш право, поновио сам са важном мином на лицу.

– Знаш ли ти да се ми можда никада више нећемо видети?

– Зашто?

– Што то ја хоћу!

– Али зашто?

– Зато што си већ велики!

– Па зар сам ја томе крив? запитао сам готово плачно. Ти нећеш отићи за увек? Јели?

Она ми није ништа одговорила. Ишли смо даље. Она је сада хитала. Чинило ми се као да је на мене потпуно заборавила. Да бих јој поново обратио пажњу на себе, ја проговорих, викнух готово:

– Како је овде мрачно!

Она нагло стаде и ухвати ме за руку.

– Погледај ме у очи, мали !

Ја бојажљиво управих поглед у њене зенице. Нешто благо, топло, племенито избијало је из та два црна жишка која су трепћући блистала под растресеним праменовима њене косе.

– Мрачно је! изустих да сакријем неку дотле непознату ми чудну радост која се прели по мојој души.

– Пожелећеш ти и доцније ово! као да сам чуо њен глас.

Ишли смо даље. Далеко за нама допре шум трамваја, звоњење, груби талас стварности и бучнога града. Затим као да ме је она понова нешто питала и ја да сам јој хтео одговорити. Али она ми не даде, јер на моје отворене усне она нагло наже и притиште своје. Ох, то је било тако брзо!

Осетио сам нешто врело и меко на својим уснама, и укус нечег пријатног и јако миришљавог у устима.

И ако сам у тај мах понова био освојен треперењем душе и чак жаљењем за тим сусретом усана, ја сам јој ипак хтео одговорити хладно и прибрано на оно што ме је она питала. Али пречанка, готово у трку као да се јако журила – а држећи ме испод руке морао сам и ја ићи као и она – рече ми:

– Ја те волим!

Саме те речи нису могле изазвати у мојој души неко ново осећање, ма колико да су оне биле нове за мене; али њеном гласу, у томе тренутку гласу који је прешао преко усана које су час раније додирнуле моје, нисам се могао одупрети. Па ипак, имао сам толико храбрости да и ако збуњен и рурмен од стида, пожелим још једном да јој одговорим но оно што ме је питала.

Она ме тада пољуби понова и напусти нагло, изгубивши се у једној великој кући предамном. У часу ишчезе и последњи бат њених корака у мрачном ходнику.

Да ли ми је рекла још једном да ме воли нисам чуо, али бих се заклео да је тако било.

Чекао сам је дуго да се врати. Чекао сам је само за то да јој одговорим на оно што ме је питала, једино зато. Али она се није више појавила.

Затим улица поче да се мрачи још више, и то лагано, неосетно. Можда би ме и поноћ затекла ту, да ме не трже нека птица, залутала у тој пустој и све ужој улицици са високим кућама. Птица је кричући лупала крилима о зидове и прозоре не могући да нађе излаза.

Звезда која се гасила трептала је све живље.

Пречанку од тога дана никада више нисам видео. Ни о њој ни о њенима нико од мојих није ми могао доцније ништа рећи, тако да ми се све више чини, да она није никада ни долазила у нашу кућу, а можда никада ни постојала.

Да ли је то био само сан просневан једном у детињству? питам се често. Али оне појединости из нашег салона и улице, уверавају ме о противном. Па ипак ко би знао? Ја сумњам и сада у све, сумњам док њен лик, тако јасан и стваран, можда чак нешто поправљан и вајан длетом уобразиље, лебди предамном. Срећом на ту борбу навикао сам већ и њој не дајем никаква решења. Мучи ме једино што не стигох да одговорим девојци на њено питање. И често кад сам сам или кад лутам варошким улицама, ја понављам одговор и чини ми се као да је она ту, крај мене, и да ме слуша, док ме њен меки и топли муф милује по лицу и рукама. Тако исто, кад падне месечина или кад сам у каквом салону пуном света и јако осветљеном, ја онда поново преживљујем оно што је било у детињству. Чини ми се као да опет чујем њену свирку, док млечни пут трепери над нама и варошке куће и река блистају оном сребрном, сањивом светлошћу у даљини, или као да ће сад зазвонити звонце и девојчица црних очију и живих покрета нагло утрчати у салон. Они који су око мене прилазе ми тада и питају зашто сам блед и узбуђен. А ја говорим речи без везе мислећи на њу. Да, у тим тренутцима мора бити да је она крај мене, јер није могуће да је отишла негде далеко.

И ако је од догађаја у пустој улици прошло много година, ја њу не заборављам. Ту скоро био сам тешко болестан. Хтео сам умрети. Чини ми се да ме је неко обилазио у часовима несвестице. Биће да је то била баш она – пречанка. Верујем да ме је само она спасла од смрти. Не њен лик ни њене руке, већ само осећање да је била близу мене.

Жалим што је опет брзо ишчезла и не сачекавши да јој одговорим на њено питање. А оно ме мучи и ја патим због њега.

Зато, ако је видите – ви је знате, зашто крити? – реците јој да дође к мени.

ОСВЕТА

Једном се један деспот загледа у једну девојку. Дозва је к себи и запита да ли би хтела поћи за њега. Она га одби. Деспот успламте од гнева, али се одмах утиша и упита је:

– Зашто?

Она му одговори стидљиво :

– Ја волим једног младића!

– Зашто баш њега? упита на то подсмешљиво деспот.

– Зато што он често самном шета, корак у корак по пољима зеленим, кад кад на сунцу, кад кад на месечини... И идући тако, приљубљена уз њега, ја сам познала срећу и заволела га за сва времена...

Деспот пажљиво отпусти девојку, али нареди одмах својим људима да пронађу младића кога она воли, и да му одсеку обе ноге.

После извесног времена деспот позове к себи понова девојку и запита је, да ли би сада хтела да пође за њега.

– Не господару, одговори она скрушено, ја волим једног младића, који и ако не може више да иде, ипак уме тако да ме грли својим снажним мишицама, да ја не тражим друге среће до да сам вечито његова, и да док сам жива осећам око себе његове топле и снажне руке.

Деспот је отпусти без речи, али нареди да се њеном заручнику одсеку обе руке.

После извесног времена деспот позва к себи девојку и запита је да ли би хтела да пође за њега.

– Не господару, одговори она тужно, ја волим младића, који и ако нема више ни ногу ни руку, ипак зна тако да говори, да ја не тражим другу срећу до да га дан и ноћ слушам. Његове су речи мелем нашим ранама!

Деспот јој рече да се одмах удаљи, а слугама нареди да њеноме заручнику спрже језик.

Не прође дуго а деспот опет позва девојку и запроси је.

– Не господару, одговори она очајно, ја волим једног младића који нема ни руку ни ногу, нити може да говори, али има очи какве нико други нема на земљи... Његове зенице имају у себи светлост бескрајно нежну и пуну неког скривеног бола... Ја тек сад не могу да га оставим!

Деспот је изагна из свог двора, а слугама нареди да њеноме заручнику сагору очи.

После извесног времена деспот позва исту девојку к себи и упита је да ли би хтела да пође за њега.

– Не господару, одговори она плачући, ја волим једно биће које није више човек, али које живи... Његова несрећа разбуктава све жешће моју љубав. И ја сам срећна што могу овако млада да се жртвујем за њега.

Деспот је бичем отера, а слугама нареди да њеног заручника убију.

После извесног времена позове к себи исту девојку и запроси је.

– Не господару, одговори она весело, сада тек не. Тек сада сам ја једино и потпуно његова... Ја сам га лагано губила, део по део. Тешки су то били дани! Али његовом смрћу све ми је повраћено! Успомена на време када смо шетали по пољима зеленим; успомена на часове када ме је грлио својим снажним мишицама; успомена на дане и ноћи када ми је говорио заносно и тужно; успомена на доба када ме је гледао зеницама које су одавале светлост бескрајно нежну – овековечене су у мени. Губећи једну по једну његову врлину, ја сам их тек тако све познала потпуно. А успомена може да мења и да улепшава... Отуда су његове чари и патње добиле у мени тек сада, по његовој смрти, своју праву величину и вредност! Деспоте, ја сам знала да сте ви убијали њега лагано и дуго, знала сам и зашто сте то чинили! Зато вам хвала господару, што његове муке и моје непознавање оне праве, вечне, патњом искушане љубави, не трајаху дуже!...

И она оде весела, док деспот не могаше да изусти ни речи.

ДОЋИТЕ К НАМА У ПРОЛЕЋЕ

Успомена на детињство и прву младост не губи се никада из свести. Тај сан о добу, у коме се другачије гледа но у зрелим данима живота на свет и промене у њему, на људе и на оно што они чине, остаје, да и доцније има утицаја на време које долази. Према њему се нова стања мере, нови болови и весели дани пореде. Оно служи као стално мерило у души.

I.

Родио се у граду који му је био драг и ако његов положај није волео. Имао је мучан утисак гледајући га, растуреног по падини дугог брега, круженог двема великим рекама које се спајају на његовом окомку, и са позадином, продужаваном брежуљцима и купастом планином. Успомене на то место биле су у њему нејасне и тужне, баш као јесење магле над поплавленим равницама и широким рекама. И доцније, када се враћао у град, што је обично бивало у позну јесен или зиму, другачијим га није више ни видео. Отуда се у његовој души крило једно нејасно осећање тежине, и жеља за широким видокругом и светлошћу.

Град је напустио рано. Када, није се сећао више. Знао је само да се једнога дана нашао на стази ивиченој дугим редом топола и ливадама пуним сунца. И ако нигде није било стрмени ни великих нагиба, ипак на далеко пред њиме опажале су се широке стране брежуљака, таласастих само у толико да би се земља чинила оку што пространија, и што боље истакла групе ливада и засеока.

У томе новоме крају растао је задовољан и ако није био поштеђен од тужних дана. Он никада није могао ући у своју породицу онако као што је требало. Сем родитеља, са којима је дошао из вароши, осталима се никако није могао до-

вољно приближити; за њих, становнике села, он је увек важио као странац. Ма да је то опазио рано, раније можда но што је требало да буде, он је чинио само оно што би најмање одавало његово присуство. Његово рођење у вароши, далеко од села, делило га је од његових укућана. То га је тиштало кад и кад, да се и стари бол, који га је мучио у граду, чезнући за крајем у коме се требао родити, појављивао понова, спајао са оним ранијим и стварао га осетљивим и тужним. Ово је осећање било довољан разлог да у самој кући није могао наћи оно чиме је требало да се душа задовољи, оно без чега се не може живети. И ако је све то било скривено, никада не изречено, али увек присутно, морао је он тражити себи утехе на другој страни, даље од свих оних са којима се није могао опходити и разумети онако као што је желео.

Једино задовољство, које је на селу могао имати, а које је и иначе волео, прихватио је као утеху. Није се хтео задовољавати да само из далека посматра природу, онолико колико се она може догледати и осетити са кућнег прага и отвореног прозора. Одлазио је зато далеко у поља, и ако још млад и слаб радио све што је могао, остајао тамо по више дана, и спавао у пластовима сена. Већ тада разумео је шта значи прошлост. Мир у ведрој ноћи, док од некуда допире лавез паса и густо прорашће шуми, наводио га је да се сећа прохујалих вечера у граду, тако различитих од ових у природи, на селу.

Убрзо је наступила зима, и он се повратио у варош. Бављење на селу учинило је да му се живот у граду представи непријатан и немогућ. Дуги, безбројни редови кућа чинили су му се као зидови тамнице.

И у граду се могла опажати природа, само не онаква као на селу. Око града протичале су реке, али са једне стране узидане у камену обалу, увек притиснуту бродовима и баркама пуним робе; са друге: неродна земља, баре и рогоза. По улицама било је траве, али закржљале. Баште без сунца. У осталом, можда је природа у граду била и боља, само његове очи виделе су онако како их је надахњивала његова душа.

Понова су се, и ако нехотице, чинила у њему упоређења, која су увек била у корист села. Једва је чекао пролеће, да би понова могао залутати у поља, крити се по високој и мекој трави, спавати под звезданим небом и послушкивати земљу како дише.

Пред сам његов полазак на село догодило му се нешто што није могао никада више заборавити. Ма да је у то време био још сувише млад, да о љубави није могло бити ни речи, ипак је у њему било пробуђено нарочито осећање према једном девојчету, са којим се упознао неког суморног поподнева у кући свога оца. Зашто да му баш она падне у очи, кад је девојака њених година било често у родитељском дому? Била је плава и лепа, али болешљива. Умор, који се дао лако опазити у њеним очима, увек полузатвореним и влажним, захватао је и њега, уљуљкивао у неки чудан полусан и обузимао пријатном топлином. Кад год се доцније нашао крај ње није био начисто са оним шта говори и није имао снаге да се удаљи од ње.

Девојка је била често тужна, и он се старао да је разоноди. Причао јој је о свему ономе што му се чинило да је лепо и весело. То није било лако, јер кад год би изговорио баш оно што му се чинило да ће највише успети и да ће се она на то насмехнути, он је опажао само узнемирено и брзо грчење њених слабих прстију, увучених у широке рукаве. Често је тако са њом говорио, и то о обичним и безначајним стварима, чак по највише о ономе што само децу занима. И за време тих разговора, о свему другом, а само не о ономе што је у истини мислио и осећао, свирка клавира и смех присутних подсећали су га колико је био удаљен од свију осталих, и како је јако било оно скривено осећање у њему, које га је привлачило девојчету.

Можда је грешио што јој је често говорио о ономе што је њега једино и највише одушевљавало: о природи и селу. То је увидео тек онда када јој је рекао једном приликом – што њој није смео више поновити, јер је опазио сузе у њеним очима:

– Дођите к нама у пролеће!

Да ли је већ била љубав, то што је тада осећао према овом младом и нежном бићу? Знао је само толико, да то није било оно свакодневно осећање, које је имао тумарајући пољима, гледајући лица, која су му пријатна, или читајући лепе књиге. Није ли то била само варка, питао се често у себи, његове прве младости, када се у човечијој души буде жеље за новим лепотама и још неокушаним осећајима.

Али убрзо затим напустио је варош, да то девојче никада више не види. Село, природа, нове лепоте и пролазне забаве учиниле су да лагано заборави на њу.

Па ипак по некад, рано у пролеће, када би пролазио стазама, кроз поља у цвету, осећајући око себе и у себи буђење и свежину, опажао је негде, далеко пред собом, лик вољеног девојчета, за које је убрзо, прве идуће јесени, дознао да је умрло.

II.

Прошло је неколико година.

Увек у почетку зиме он се враћао у варош. И тако, једнога вечера у кући својих родитеља, опазио је једну другу девојку. Сада је већ био у времену оне лепе, смеле и снажне младости, када је љубав потребна, када се она намерно тражи и када се без ње не може живети. Није био на чисто каква су му осећања била према овој другој љубави, али мислећи на ову он се сетио прве. Његови односи са овом девојком били су живи, пуни радости и воље на живот, чак и нека озбиљна нада на будућност искрадала се из његових речи. И ова је девојка седела у наслоњачи пред њим, исто онако, као и она прва, и исто је онако за прозорима завејавао снег, и доле, на крају улице ледила се река. Девојка се смејала, била задовољна, јер је видела да се пред њом налази човек који је воли и који је постао потпуно њен. Али у њему, на дну његове душе непрестано поређење са првом, некадашњом љубављу, чинило је да је било тренутака, када је ова девојка морала приметити да он не одговара на све оно што га она пита, или говори речи које немају значење онога што је требало изговорити. Па ипак он је био срећан, потпуно

но срећан, јер је увиђао да је ово друго младо биће било необично слично са оним првим, не по лицу, по кроју тела, одељу или покретима, већ по ономе што је осећао да струји из ње, око ње, по ономе што је видео у њеним очима – и ако су ове биле веселе, док оне прве тужне, – по ономе што је имао у себи, као утисак, гледајући је и слушајући њене речи.

Зар то није добит, тешио се он у себи, када се један лепи сан ранијих година поврати понова, и када се не мора ништа од свега онога што се једном сневало, ни мењати ни сакривати од самога себе?

Ма да ова девојка није била бледа, ни њен лик био оивичен црном косом, он је ипак изговорио и њој једнога дана, онако исто као некада оном милом и слабом девојчету:

– Дођите к нама у пролеће!

Девојка се насмехнула и климнула главом у знак пристанка, али није дошла. Чуо је да се убрзо удала за неког који је од ње био много старији и који је био богат.

Заборав чини често људима добра. Он се стара да се све некадање наде, као и тужни дани, брзо губе из вида, и умирује ако се душа ма чиме била понела више но што треба.

III.

Није се хтео више враћати у град. Осећање, које га је везивало за природу и тражило самоћу, било је последица две љубави, које, док су биле у трајању, једна за другом, заносиле су га и нису му давале да о њима мисли, ни да увиђа од колике су важности за његов познији живот.

Са срцем пуним свакодневних брига, туге за временом које је прошло, и за онима који су се удаљили са њим, као и наде на живот у будућности, замишљао је нова лица са којима би се могао сусрести, и са којима би заједнички могао обновити у новим осећањима старе успомене. Дуго је тако живео у сновима. Они су му давали воље за рад. Са тим мислима устајао је и легао.

– Ко ће то бити? питао се, и размишљао да ли ће моћи и тада тој новој личности изговорити ону реченицу, која га је тако подсећала на све што је прошло:

– Дођите к нама у пролеће!

Тешко му је било да изговори те речи. Па ипак понављао их је често, а највише када је био сам, у пољу или у својој одаји. Тешко му је било нарочито онда, када отопи снег, и када се појаве први цветови и простором заструји дах који надима груди и буди успалу снагу. Тада су се враћале старе успомене, потпуне, са свим оним што им припада; не само два драга лица, која је сада подједнако волео (једно другоме није могао више претпостављати), већ и све оно што је било око њих тих незаборављених вечери. Све њихове речи, погледи, покрети уписани су били дубоко у његовој души, и ни један, ни најмањи осећај, није могао бити заборављен. Чак и изглед одаје, светлост и сенке, жагор присутних, шум снежних пахулица које су лако ударале у окна: све је било у њему. Он се састајао често са свим тим; све је то било пред њиме, и он је са ишчезлим девојкама говорио дуго, баш као некад у стварности.

И кад би све те успомене прошле кроз његову свест, и омиљени ликови нестали, сећао се својих утисака у тренуцима, када је за једну чуо да је умрла, а за другу да је постала туђа жена. Зашто му се тада тренутак, у коме је дознао за крај друге своје љубави учинио тежи? Није могао бити начисто. Патио је, али убрзо, као утеха, будила му се мисао, да он своју другу љубав може видети. Није осећао страх, па ипак, одбацивао би ту помисао од себе, не као нешто немогуће, већ као опасно, да све оно што је тако сложено у њему, примљено као светиња, не буде оскрнављено и срушено за свагда. Зар није толико пута покушавао, на молбу других који су га често затицали тужног, дакле не својом вољом, већ више гоњен радозналошћу, да приђе новим лицима, за које му се чинило да би могао са њима, бар у неколико, изазвати старо осећање љубави? Али како се брзо морао да повлачи, да бежи од њих, да насилно извлачи преда се успомене, да се враћа поново у оно време које је прошло, да гледа само у себи ликове, који нису били више верни (јер их је његова душа из милоште поправила и улепшала), и да се стара да заборава што пре сваки нови покушај.

Међу новим личностима са којима се сретао, било је и оних који су га могли волети и могли бити вољени од њега. Али она два ранија лика, примљена у време када је душа била празна и мучена првим сазнањима, поправљена још снагом замишљања, била су у њему строги судија свима онима према којима би се његова душа осетила нежнија.

Као у огледалу какве мирне воде лебдела су увек у његовој свести та два лепа лика, развучених усана на осмех, тих и заношљив, очију пуних непојмљиве чари, влажних и кристалних као од суза. Четири чудна пламичка светлцуала су у дну њихових зеница. Таласасте косе ивичиле су њихове снежне ликове и бацале лаке сенке свуда око себе.

Зато он није чинио више никакве покушаје. Увиђао је да каља све оно раније изазивањем нових осећања, – бедних упоређујући их са некадањима, – или са онима која су била честа у њему када је у самоћи, када је миран и када ћути.

Давно је одбацио све то ново. Осећао је да ће са оним што гаји у себи и завршити свој живот. Опхрван овим мислима осећао је тежину на души, да се питао: – Па зашто не још? Зашто? Зар је то све? Глас себичњака и мушког у њему бунио се, али био је слаб.

И ако још млад, могао је лако да се брани од тога гласа у себи, и да му доказује да тако мора бити, да је то најбоље, да је замисао много лепша но стварност, и да док обара очи и одаје потпуну хладноћу према свакоме новоме бићу на које наиђе, у себи ствара свој замишљани свет и шапће полу-гласно:

– Обиђите ме често, ви, моје прве и праве љубави, и не заборавите да у сновима никада не престаје пролеће, то чаробно доба буђења и цвећа.

ИСКУСТВО ЧУЛНОГ У ПРИЧАМА НИКОЛЕ ТРАЈКОВИЋА

Приповедач, драмски писац, романописац и путописац Никола Трајковић припадник је генерације књижевника која је своје највише домете остварила у урбаној средини, у времену између два светска рата. Силом историјских прилика напустивши „универзитетске клупе и београдске салоне“ Трајковић преживљава прво ратне године, па године емиграције (током 1916, по сведочењу Божицара Ковачевића, другује на француској обали са песником В. П. Дис-ом (Ковачевић [1957] 1983: 420), а током 1917. и 1918. пише за „Забавник“ Српских новина на Крфу) – да би се након рата вратио у велиград као писац потпуно изграђеног и дефинисаног израза, и у двадесетим и тридесетим годинама 20. века изнедрио највећи део свог књижевног опуса (више књига прича, две одличне драме, роман и књигу путописа).

Ако бисмо настојали да дефинишемо стожерна обележја приповедачког поступка Николе Трајковића, свакако бисмо их морали сместити у опште оквире експресионизма. Његови описи су често осећајно пренаглашени и окренути универзалним темама (детињство, сиромаштво, рат, смрт, болест). Међутим, најизразитија одлика Трајковића као приповедача није просто подражавање експресионистичким конвенцијама. Трајковић је – и то га издваја од других припадника његове генерације – оријентисан на чула: читајући његову прозу стиче се утисак да су чулни утисци главни канал идентификације читаоца са ликовима и радњом. Стога ће овај кратки осврт – без претензија на то да опише сву сложеност Трајковићевог прозног опуса – бити концентрисан на употребу три основна чула – вида, слуха и додира – у овом избору његових прича.

Вид. Ако је тачно да „принцип уметности не представља ни лепота, ни концепт, ни подражавање, а још мање осећај, већ *видљивости* чији је орган око, оно око уметника које се концентрише у гледању“ (Кроче, у: Дифрен, 1989), онда Трајковићева проза одражава идеју према којој је око доминантан посредник нарације. У његовим причама, око је инструмент који сигнализира читаоцу преломе у радњи, а облици и боје које оно преноси осветљавају приповедном субјекту катарзу која превазилази могућности вербализације.

Такав је случај нпр. са причом „У агонији“, у којој смена светлости и мрака симболизује преломну промену стања постојања приповедног субјекта:

Неко се најао над шобом у шоме шренушкy. Нека нафракана дама у жушоме крзну и једна црна крајна са сјајном, блисшавом йлакешом на њој. Само йросишшyшка и жангарм обрашшше йажњу на шебе, и као да је шоја шренушка йрануло неко йламено, блисшаво сунце са ше жангармске йлакеше, и учинило да у часу ослейшш.

Од куда шај изненадни мрак? Јагне швоје очи... („У агонији);

... или са причом „Дођите к нама у пролеће“, у којој доживљај крајолика симболизује (поново преломни) прелазак приповедача из сеоске у градску средину:

Град је најушшшо рано. Када, није се сећао више. Знао је само да се једноја дана нашао на сшази ивиченој душим редом шойола и ливадама йуним сунца. И ако није било шшрмени ни великих нашба, ишак на далеко йред њиме ойажале су се широке шшране брежуљака, шшласасшшх само у шшoliko да би се земља чинила оку шшшо йросшшранија, и шшшо боље ишшакла йруше ливада и засеока. („Дођите к нама у пролеће“).

Слух. „Омогућити неком да чује нема исто значење као и омогућити неком да види – каже М. Дифрен – ухо није тако видовито као што је око“ (Дифрен, 1989). Звучно у односу на визуелно у причама Николе Трајковића има другачију улогу од визуелног: оно служи као спиритуално обележје дискурса, глас који потврђује присутност приповедачеве свести и интензификује његове емоције:

Па ипак, још си ојажоа око себе кретање шрамваја, кола, аутомобила, и бескрајне поворке камиона у којој су певали војници и махали заставицама. Један је шрамвај звонио бесно, неко ударено дете плакало је иза тебе. („У агонији“).

Улога звучног нарочито је изражена онда када се звук као објект приповедања синестезијски комбинује са другим сензацијама, додиром и(ли) укусом:

Лушајући по улицама, дућим, једноликим, бесконачним, ујали све у неку кашедрагу. Чули све звона – сочни и шошли звук неке далеке и недостижне леиоше. („У агонији“).

Додир. Говорећи о осетном у књижевности, М. Дифрен (1989) сугерише термин „ко-натуралности“: писати о сензацији додира подразумева истицање сродности, наглашавање чињенице да онај ко додирује и онај ко је додирнут имају заједничко порекло, као и реверзибилности, блискости која сједињује онога који перципира са оним што је перципирано (Мерло-Понти, у: Дифрен, 1989). Ко-натуралност као наративни поступак у понуђеном избору из приповедака Н. Трајковића нарочито је присутна у причи „Пречанка“, у којој се буђење сексуалности код главног јунака доводи у непосредну везу са природом телесног додира, појачаног визуелним и звучним утисцима до те мере да се на крају створи осећај презасићености чула:

Она ми је пришла брзо, додирнула ме руком и живо ми почала поговориши, и што оним „њеним“ најласком. Сећам се да сам је телеао не шрећући, и да сам осећао нарочитиу пријатности, што су њене труди лако додиривале моје, и што је она, као случајно, у повору, стезала моју руку и уносила ми се у лице. Тада ми је њен младеж на бради излеао необично велики и мени близак, шако близак да сам ја пошово врховима усана мојао дохватитиши. („Пречанка“).

У причи „Освета“, треба и то додати, љубав као највиши домет људскости поистовећена је са сензацијама додира, слуха и вида: сагласно томе, казна којој деспот излаже своју жртву није просто сакаћење, већ онечовечење одузимањем способности да се изађе из себе кроз осећај спољног света.

Уместо закључка. Наративни поступак Николе Трајковића јединствен је по томе што овај писац настоји да сједини чулна искуства о којима пише. На први поглед, чини се да је око у његовим причама централно и доминантно, али даљим улажењем у природу његових описа чулних сензација, као и у стратегије њиховог комбиновања, увиђа се да је сваком од чула приписана специфична улога која издваја и уоквирује одређене наративне ефекте. Јединство описана три чулна искуства даје причама Николе Трајковића интерсензорну димензију која није само експресионистичка: она је на прави начин и савремена и *модерна*.

Дифрен 1989: Микел Дифрен, *Око и ухо*, Бањалука: Глас.
Ковачевић [1957] 1983: Божидар Ковачевић, „Дис – поезија и трагедија“, *Међурајски кришчари* – српска књижевна критика књ. 20, Београд: Институт за књижевност и уметност, 415–426.

Јован Јовановић Змај (1833 – 1904)

Милка Гргурова (1840 – 1924)

Приповештке Милке Алексић-Гргурове, 1897,
Ашешашорка Илка, 1911,

Милош Н. Ђорић (1893–1975)

Хумореске, 1955,

Милош Црњански (1893–1977)

Приче о мушком, 1920,

Марко Марковић (1896-1961)

Крива Дрина, 1935,

Приче са Дрине, 1948,

Од сумрака до зоре, 1954,

Никола Трајковић (1896-1989)

Игра нимфа и сајшира, 1922,

Нас двојица и она, 1927,

Међулужја, 1930,

Опашцијска мадона и друге новеле, 1931,

Три виђења свете Пејке, 1936.

Васа Павковић: **Океан Дунав – приче из природе**, поговор написао Никола Вуколић – Бања Лука; Београд: Задужбина *Петар Кочић*, 2016. – 125 стр.

Васа Павковић је један од најзначајних савремених српских књижевника. Своју књижевну активност развио је у неколико праваца. Од осамдесетих до данас објавио је 10 књига поезије 6 књига прича, 3 романа. Други ток је књижевно- научни са 7 антологија и 6 књига критичких текстова, а ту су и приређене књиге из књижевног наслеђа (нпр. *Сабране њесме* Милана Ђурчина, и друге). За књигу *Океан Дунав* добио је награду задужбине која носи име приповедача и „песника“ природе Петра Кочића. Књигу можемо читати као приповедни венац који се због лајтмотивске стране разликује од збирке прича, али и као кратак *лирски роман* првога реда који се својом вредношћу природно уклапа у већ канонизовани низ од свега неколико таквих романа у српској књижевности (нпр. *Људи њоворе*, *Крила*, *Дневник о Чарнојевићу*, *Проклећа авлија*, *Улога моје њородице у светиској револуцији*, *Рани јади*). Уколико бисмо уклонили наслове 16 краћих текстова и оставили само нумеролошке ознаке (од 1 до 4, или додали 1. поглавље, 2. поглавље, до завршног 4. поглавља формална страна моје тезе о роману била би можда јаснија). Ово није прича о риболовачком хобију већ о човеку очи у очи са „дивљом“ природом. Описи природе осим Кочићеве вештине упоредиви су са *Ловчевим записима* Ивана Тургењева, описима Ивана Буњина, авантуре у којима се лако губи глава са Џек Лондоновим, најзад, кад је реч о појединцу и природи ту је неизбежни *Робинзон Крусо*. Леп би се упоредни списак могао начинити поводом Павковићевог *Океана Дунав*. Прво поглавље је детињство и сазревања уз оца који учи дете да воли природу и риболов. Описи и топоними на домак Београда и у околини Панчева сугеришу да и у Србији постоји џунгла налик амазонској, додуше нешто мања јер је и Србија картографски мања од Бразила, ту су и Тамиш који се од дивљег, бистрог потока у румунским Карпатима до утоке у Дунав претвара у мирну готово непомичну реку, па канали система Дунав – Тиса – Дунав, силни рукавци, стајаћа вода, баре, мртваје, готово непроходни честари и синтагме попут ових: Илићев дуна-

вац, Јојкићев дунавац, па Ивановачки, Дубоки и Зелени кубик, Поњавица, Надел, Чента и Сланкамен, места су на којима дечак проводи слободно време. У завршном делу овог поглавља видимо зрелог човека који се у чамцу са још два пријатеља налази на средини матице где је „океан“ Дунав широк нешто преко пола километра. У другом и трећем поглављу настају драматичне приче у којима је јунак најчешће сам у потрази за местом погодним за риболов. Он посматра пар кобаца који на крову напуштене куће вреба на троме голубове, поред једне мртваје улази у полусрушену колибу и затиче прекланог старца, приликом доласка на риболов скоро затиче на делу крадљивце који пљачкају црвени „fiat upto“, да од њега остаје само лимарија, по коју ће доћи касније. У једном сегменту због ходања по августовској жеги готово пада у прединфарктно стање, да би када се због сећања на то место вратио аутомобилом наишао на пожар који се ширио са обе стране насипа: једини излаз био је додати гас и проћи кроз пожар, на срећу дубина му није била већа од тридесетак метара, већа би топила гуме и ето смрти у једном од четири елемента (подсетимо их се: вода, ватра, земља, ваздух). Претпоследњи реченице завршног 4. поглавља су права мала ода Делиблатској пешчари, рецимо, поетска проза:

„Ништа не замерам пешчари ни ледене зиме, ни преврела лета, суше и смрт.

За мене она је јединствено гигантско биће којој сам посветио зреле и најзрелије године свог живота.

Требало је да цео претходни живот посветим њој. Да будем шумар – или, зашто да не? – да као моји преци чувам овце по њеним ливадама.

Какве књиге, какви бакрачи!

Требало је – изненада се освешћујем – подижем себе у седећи став.“

А умирући акорди романа су љубавна песма, кад се прочита, јасно је за кога:

„Волим те, Пешчаро, рекао бих када то не би било патетично и немодерно.

Волим твој мирис ливада и сувог песка! Мирис твоје боровине и пољских цветова.

Волим ђув твог јулског врелог ветра и тишину твоје несвестице.

Све сам то доживео и то ме испуњава снагом да корачам назад.

И да живим, даље, даље...“

Може се неком учинити да је писац ових редова због награде „Петар Кочић“ написао хвалоспев књизи, из обичне и помало стручне књиге о риболову и фотографисању тако малог створа као што су лептири роман превео је у већ класично наслеђе досадашње српске прозе. Али није. Написао је објективан, помало неутралан и хладан текст јер у својим тумачењима суштински заступа руску формалистичку школу, чешку (тзв. Прашки круг) и француске структуралисте.

За крај упутно би било послати по примерак књиге риболовачким друштвима од извора Саве до напуштања Вардара у Македонији, рибарима брзих вода, јадранским усамљеним рибарима у својим чамцима, а свакако и индустријском рибарењу и преради рибе.

Превести је за енглеско, шпанско и највеће кинеско говорно подручје, јер пуно је рибара, али по природи ствари не умеју да пишу о риболову. Финансијска ситуација и писца и Задужбине би се сигурно поправила.

Јелена Ленголд: **Рашчарани свет.** – Београд: Архипелаг, 2016. – 120 стр.

Нова приповедачка књига Јелене Ленголд (од 1982. објавила 7 књига песама, 6 књига приповедака и 1 роман. Књига прича *Вашарски мађионичар* из 2008. постигла је велики успех, 3 издања, Европска награда за књижевност, награде *Женско њеро*, *Биљана Јовановић*, *Злајини Хиџи Liber*) садржи 10 приповедака/прича дужине 10-так до 12 страница. Приче из нове књиге како и сам наслов сугерише, предочава нам низ психолошких стања, ситуација и догађаја кроз које ауторка посредством својих ликова и **зачарава** и **рашчарава**, нас, своје читаоце, свет ликовва и реални свет у коме живимо. Завршетак сваке приче доноси „разбијање“ илузија у парампарад (приче *Неухваљљивост*, *Верност*, *Да ли ме се сећаш*). У причи *Снећ* ауторка лагано подижући „температуру“ безазлене тинејџерске игре, исприповедане из

тачке гледишта девојчице, стиже се до трагичног краја. Посебност заплета, па и расплета приче *Лизи* почиње, такорећи, првом реченицом: „До своје седме године **био сам** девојчица и звао сам се Лизи. Моја мајка је одувек говорила да роди баш такву девојчицу, с лепим, ватроцрвеним локнама које су се спуштале низ леђа, и одскакале увис док **сам трчао** шумом око куће.“ Јасна је овде разлика у полу, и природна и граматичка. Други део приче почиње реченицом: „Када се моја жена породила и када смо добили дивну црвенокосу девојчицу, рекао сам како бих волео да се зове Лизи.“ Сложене односе рода, васпитања, психолошких склопова ликова ауторка танано а „на малом простору“ разлаже и спаја показујући своје приповедачко умеће. Са још неколико писаца и списатељица Јелена Ленголд држи високо развијену заставу домаће приповетке.

Иван Антић: **МЕМБРАНЕ, МЕМБРАНЕ**, поговор Марјан Чакаревић. – Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 2016. – 122 стр.

Већ је прва књига прича *Тонус* (Матица српска, 2009, едиција *Прва књија*) наговестила „нови“ прозни глас у савременој књижевности. Са књигом *Мембране, мембране* која садржи 8

прича Иван Антић (1981, Јагодина, студирао књижевност и филозофију у Београду и Љубљани, живи и ради у Љубљани) потврђује промене (ширење тематике, наративних поступака, повећану могућност да и просечни читалац „прозре“ интертекстуалне сегменте у причи, смањивање херметичности) што је

писац поговора М. Чакаревић сажео у реченицу: „Линија која разграничава ове две књиге (*Тонус* и *Мембране, мембране*) утолико није само линија подразумеване (животне), зрелости, већ и она која значи прелазак из бочних у главни поетички ток.“ Примере добро изведене самоанализе ликова, далеко од психологизирања, промене у стањима свести које изазивају и промену у њиховом делању налазимо у готово свакој од прича. У причи *Лонџишудинално*, од јунакове фасцинације мало ољуштеним малтером на зиду једне куће, што није уобичајено за тај део града, стижемо до његовог одласка на концерт и чуђења пред покретима тела отменог проседог господина који седи испред њега са супругом, који њима убедљиво прати музику. Наратор се пита да, парафразирамо, како је могуће да атонална музика која

се тицала анксиозности и тескобе у првој половини 20. века, сада, готово сто година касније постаје за једног старца *најслађи цвркути ишица* и *врхунска мелодичност, рајска арија*. На своје дубоко разочарење у паузи концерта од двојице посетилаца који су познавала старог господина сазнаје да су у питању тикови. Затим обрт у свести наратора: „Тек тада сам схватио да то јесу тикови. Али *какво савршенство у шоме*. Какав *перфекционизам* покрета тих тикова, колико прецизно гипки и сабразни свакој музичкој фрази.“ (цитат, курзивно писмо је ауторово. Често га користи у причама да поцрта нијансе, појача читалачку пажњу према опису неког пејзажа, ентеријера, али и стању свести појединих ликова, или гласу свезнајућег приповедача). Звуци звона за јутрење, звуци изазвани превлачењем чаша преко неког од жичаних инструмената, најзад, *милозвучна сирена амбулантних кола* указују на ширење планова приче, уместо једнодимензионалних описа. За крај један цитат из приче *Смрт и адреса* (дужине 73-108 стр, према М. Чакаревићу и писцу ових редова антологијске вредности): „Но, истог трена осетио си колико је у теби неповерења према полицији, према држави. И то према **тој** полицији и **тој** држави, односно, **тој** полицији у **тој** држави. А, у ствари, **тој** држави у **тој** полицији.“

Даница Вукићевић: **Мајка обрнутих ствари**. – Београд: Ренде, 2017. – 84. стр; уредница Слађана Новаковић

Нова приповедачка књига Данице Вукићевић садржи 25 прича. Осим три „најкраће приче (пола странице) *Слаба-свешлост-у-школама-која-услављује*, *Расшанак*, *Циџанин је мртљав а био је Зевс* које слободно можемо одредити као поетску прозу, остале приче поседују чвршћу наративну структуру која подразумева више ликова, односе међу њима и кроз те односе фабуларизацију, заплет, или како то каже Зорислав Паунковић“ за разлику од претходних књига, „Мајка обрнутих ствари“ се и тематски и по нарацији приближава класичним обрасцима приповедања.“ Наша реномирана песникиња је пре ове књиге објавила кратке прозе *На илажама* и *Живош је торила*. У овој књизи велики је удео укрштање кратких реченица (једна реч, две до три речи) са развијеним, дугим реченицама. Тај граматички план (синтаксичко-лексички) умногоме доприноси иновативности (оригиналности) ових прича, особеног света ликова и њиховог понашања. Песничко искуство стопило се са приповедачким начини-

ма. Какав је то свет? Необичан, надреалан, алогичан, самосвојан. Као да смо ушли у галерију где је у току колективна изложба 25 надреалистичких сликара. Тога је итекако свесна и ауторка која посвету оцу завршава са три тачке „који је завиривао и питао шта то, надреалистичко пишем...“). Ауторка мења лица, занимања, пол приповедног гласа. У причи *Предузимачева кийњаста прича* читамо нарацију самог предузимача (као да је говори у диктафон директно из неке луднице), ожењеног, озбиљног човека, па сазнајемо: „Она ме тера на нешто, енормно, радикално. Прекршио сам закон. Ево у чему је ствар. Усвојио сам је. Папири, потписи, печати, матична књига, курац, палац. Она је моја законита ћерка. У томе се крије, слутите, опцебно, цивилно-перверзно. Тиме нисмо желели да прикријемо праву природу наших односа, реч је о томе **да је она старија од мене ни мање ни више, седам година, ха.**“ (подвукао писац ових редова). Нешто даље нам каже: „Жена, деца, стричеви, браћа, отац без мајке и ја кренули смо на прославу Ускрса у град који се истицао златнијим од злата куполама.“ После укрцавања у воз он искаче из тог воза. И даље наставља да нам прича своју необичну животну причу без имало „буке и беса“, а у подтексту свега је жеља за бекством из породичне свакодневице. Издвојићемо и одломак из приче *Када су се иишале* да илуструјемо те промене ритма у ауторкином приповедању којима се стварају надреалистичке слике: „Могао би да је убије као страшни Оте-

821.163.41-1

ПРИЧА: часопис за причу и приче о причама / главни и уредник Слободан Стојадиновић ; одговорни уредник Славољуб Марковић. – год. I, бр 1 (новембар 2007). – Београд (Гандијева 167-177) Књижевно друштво „Свети сава“, 2007 (Ниш : Свен). 21 cm.

Тромесечно

ISSN 1820-5909 = Прича

COBISS.SR-ID 144590860

ло. Али он би њу заклао оштрим ножем. Не усуђује се да је убије. Не лебди дах никаквог злочина. Сама конфекција. Чист жанр, грађанска прича. Свађе лице на пудлице. Пудлице на аквареле. На једва прикривене шлафроке који су еволуирали у кимона. Трице и кучине. Заједничко покућство уместо убиства. Ужурбано је јела. Волела је да пије. Али није пила, ко би се томе надао. Музика све подиже. Романтично, бацање ружа у ваздух. То музика ради. Ово је хангар, спремиште са кавезом. Тигар нема појма да кавез има решетке од воска. Да зна био би слободан.“

Зар оваква наратија не подсећа на резове у филмској уметности, или поентилистичке партије на некој (наравно, надреалистичкој) слици.

Небојша Ћосић